63.3
Б79

БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ

63.3 (5У)
Б-

Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги
Бухоро давлат университети

*Қардош халқлар тарихи
кафедраси*

БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ

Мақолалар тўплами

БИБЛИОТЕКА
Бух. ТИП и ЛП
№ 69373

БУХОРО — 1996

Бухоронинг 2500 йиллик юбилейига бағишланади

Тўплам Бухоро тарихига, унинг бугунги ҳаётига бағишланган асарларни муҳокама этиб, уларнинг энг яхшиларини нашр қилишга тавсия этиш масалалари билан шуғулланувчи вилоят комиссияси қарори асосида чоп этилган.

* * *

Илмий тўплам Бухоронинг 2500 йиллик юбилейига бағишланиб, унда қадимий диёрнинг Амир Темур замонларидан тортиб фашизмга қарши кураш даври тарихига оид мақолалар ўрин олган. Муаллифлар тарихнинг турли жабҳаларида Бухоройи Шарифнинг кескин ва мураккаб воқеалар марказида бўлганлиги, унинг Ўрта Осиёдаги сиёсий, иқтисодий, маданий жараёнлардаги юксак роли ҳақида баҳс юритадилар. Танланган мавзулар архив, даврий матбуот, бой тарихий адабиётлардан фойдаланган ҳолда ҳозирги замон илмий тафаккури руҳида ёритилган.

Тўплам мутахассис-тарихчилар, талабалар, Бухоро тарихи билан қизиқувчи барча китобхонларга мўлжалланган.

3

ИЛМИЙ ТЎПЛАМ «БУХОРО» ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ АССОЦИАЦИЯСИ ҲОМИЙЛИГИДА НАШР ҚИЛИНГАН

МАСЪУЛ МУҲАРРИР:

тарих фанлари доктори, профессор,

ҚОСИМОВ Ф. Ҳ.

ТАҚРИЗЧИЛАР:

Бух ДУ умумий тарих кафедрасининг мудири,
тарих фанлари номзоди, доцент

ЖУМАЕВ А. Ш.

Тарих фанлари номзоди, доцент

ҲАЙИТОВ Ш. А.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИНИНГ ҚАРОРИ

БУХОРО ШАҲРИНИНГ 2500 ЙИЛЛИГИ ЮБИЛЕЙИГА ТАЙЁРГАРЛИК КЎРИШ ВА УНИ ЎТКАЗИШ ТЎҒРИСИДА

Бухоро шаҳрининг жаҳон маданияти тараққиётида тутган алоҳида ўрнини ҳисобга олган ҳолда, ЮНЕСКО Бош конференциясининг 1995 йил октябрь-ноябрь ойларида Парижда ўтган 28-сессияси Бухоро шаҳрининг 2500 йиллигини дунё миқёсида кенг нишонлаш ҳақидаги қароридан келиб чиқиб, Вазирлар Маҳкамаси қарор қилади:

1. ЮНЕСКО Бош конференцияси 28-сессиясининг Бухоро шаҳрининг 2500 йиллик юбилейини 1997 йилда ЮНЕСКО раҳнамолигида жаҳон миқёсида кенг ўтказиш ҳақидаги қарори қўллаб-қувватлансин ва асос учун қабул қилинсин.

2. Мазкур тарихий сана тадбирларини тайёрлаш ва ўтказиш бўйича республика ташкилий қўмитасининг таркиби иловага мувофиқ тасдиқлансин.

Ташкилий қўмита Бухоро шаҳри юбилейига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш юзасидан асосий тадбирлар режасини бир ой муддатда ишлаб чиқсин ва амалга оширишга киришсин.

3. Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги, Молия вазирлиги, Бухоро вилояти ҳокимлиги ва «Ўзбектуризм» миллий компанияси ЮНЕСКО эксперт мутахассислари билан биргаликда бир ой муддатда Бухоро шаҳрининг қадимий марказида ва асосий туристик маршрутида жойлашган нодир тарихий-маданий обидаларни 1996-2000 йилларда таъмирлаш ва ободонлаштириш дастурини ишлаб чиқсинлар ва ташкилий қўмита тасдиғига киритсинлар.

Шу жумладан 1996-97 йилларда бажариладиган ишлар алоҳида белгилаб қўйилсин ва тегишли маблағ ажратилсин

4. Ўзбекистон Республикаси Коммунал хизмат кўрса тиш вазирлиги, Мелиорация ва сув хўжалиги вазирлиги Бухоро вилояти ҳокимлигининг буюртмасига мувофиқ, «Узсувқурилиш» концерни, Давлат геология ва Минеро логия ресурслар қўмитаси билан биргаликда 1996-1997 йилларда шаҳар акваториясида ер ости сувлари сатҳини белгиланган нормативларда бўлишини таъминловчи чора-тадбирларни ишлаб чиқиб, амалга оширсинлар.

5. «Ўзбектуризм» миллий компанияси Бухоро вилояти ҳокимлиги ва бошқа манфаатдор вазирликлар ва идора лар билан биргаликда Бухоро воҳасида хорижий ва маҳаллий туризм инфраструктурасини ривожлантиришга қаратилган махсус маданий туризм дастурларини икки ой муддатда ишлаб чиқиб, бажаришга киришсин.

6. Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитаси Фанлар Академияси билан биргаликда 1996-97 йилларда Бухоро тарихига оид нашрларни тайёрлаш ва чоп этиш ни назарда тутсин.

7. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Таш қи ишлар вазирлиги, Маданият ишлари вазирлиги билан биргаликда 1997 йилда Бухоро шаҳрида шаҳарнинг 2500 йиллиги юбилейига бағишланган халқаро илмий конфе ренция ўтказсин.

8. Ташқи ишлар вазирлиги ЮНЕСКО ишлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий комиссияси ва Бухоро вилояти ҳокимлиги билан биргаликда 1997 йилда Бухоро шаҳрининг юбилейини ЮНЕСКОнинг Париждаги қарор гоҳида юксак даражада нишонлаш тадбирлари бўйича таклифлар киритсин.

9. Бухоро вилояти ҳокимлиги манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда 3 ой муддатда Бухоро шаҳрини ободонлаштириш, аҳолини ичимлик сув билан таъминлаш, алоқа-транспорт, соғлиқни сақлаш ва маи ший хизмат кўрсатиш тармоқларини ривожлантириш дас турини ишлаб чиқсин ва амалга оширишга киришсин.

10. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Бухоро шаҳрининг юбилейини ўтказиш учун 1996-97 йиллардаги тайёргарлик ишларини бажаришга ҳар йили белгиланган тартибда маблағ ажратсин, ушбу харажатларнинг 50 фоиздан тенг улушларда республика бюджети ҳамда Бухоро вилояти маҳаллий бюджети ҳамда ташкилотлар ва корхоналарнинг ихтиёрий бадаллари ҳисобига қопланишини назарда тутсин.

11. Ўзбекистон Республикаси Давлат телерадиокомпанияси, «Ўздавкинокомпания» ва оммавий ахборот воситалари Бухоро шаҳрининг қадимий тарихи ва маданияти, ўзига хос санъатини тарғиб этувчи видео, телефильмлар яратишни, оммабоп материаллар бериб борилишини таъминласинлар.

Мазкур қарорнинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг биринчи ўринбосари И. Жўрабеков зиммасига юклансин.

Вазирлар Маҳкамасининг раиси И. КАРИМОВ

Тошкент шаҳри.
1996 йил, 3 январь.

СЎЗ БОШИ

Рим ва Самарқанд тенгдоши—Бухоройи Шарифнинг муқаддас тарихи ҳар бир инсон қалбини тўлқинлантирадиган мўъжизакор кучга эга. Бу куч ўтмиш саҳифаларини варақлаётган синчков тадқиқотчига катта илҳом бағишлайди, қадимий шаҳар тарихшунослигини чуқур ўрганиб, тўпланган улкан илмий маҳсулотнинг сарагини саракка, пучагини пучакка айиришга ундайди.

Дарҳақиқат, Бухоро ўтмишига бағишланган нома, рисола ва мақолаларнинг сони беадад. Лекин бу кўҳна ва ранг-баранг тарихни тўла ўрганиш учун неча-неча авлодларнинг илмий кучи ва ғайрати керак бўлади. Кейинги беш йилда мустақил Ўзбекистон олимлари томонидан бу соҳада қилинган ва қилинаётган хайрли ишлар таҳсинга сазовор. Илмий бухорошунослик Наршахий, Рашидуддин, Жувайний, Хондамир, Ҳофиз Таниш Бухорий, Абдулкарим Бухорий, Аҳмад Дониш, Мирзо Азим Сомий, Садр Зиё, Мирзо Салимбек, Садриддин Айний каби тарих донишмандларининг ўлмас анъаналарини давом эттириш имкониятига тўла эга бўлди. Айни пайтда Бухоро тарихшунослиги коммунистик ғоявийлик тазъйиқи остида шаклланган ғайри илмий фикр ва хулосалардан қутулиб бормоқда.

Бу хайрли ва ҳаётбахш жараённинг янги, юксак поғонага кўтарилиши муқаррар: 1996 йил 3 январда Ўзбекистон Президенти И. А. Каримов Вазирлар Маҳкамасининг 6-сон «Бухоро шаҳрининг 2500 йиллиги юбилейига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида»ги Қарорга имзо чекди. Бу ҳужжат ЮНЕСКО Бош конференциясининг 1995 йил октябрь ойларида Парижда ўтган 28 сессия Бухоро шаҳрининг 2500 йиллигини дунё миқёсида кенг нишонлаш ҳақидаги қарорига мос келади. Тарихий юбилей ҳақида Бухоро вилояти ҳокимининг махсус қарори матбуотда эълон қилинди. 1997 йилнинг сентябригача режалаштирилаётган ишларда Бухоро тарихига, унинг ҳаётига бағишланган асарлар тайёрлашга алоҳида эътибор берилган. Вилоятда бундай асарларни муҳокама этиб,

уларнинг энг яхшиларини нашр қилишга тавсия этиш масалалари билан шуғулланувчи комиссия ҳам тузилган.

Бу қарорлардан руҳланган ҳар бир ижтимоий, гуманитар фан вакиллари, жамоаси, тарихчилар ўзларини Бухоро тарихи фани олдида бурчли деб биладнлар. Давлат университетидаги Кардош халқлар тарихи кафедраси олимлари шаҳарнинг муборак тўйига атаб ушбу тўпламни тайёрладилар. Гарчанд кафедрада ўқиладиган фанлар ва олиб бориладиган илмий-тадқиқот ишлар собиқ СССР, ҳозирги МДҲ халқлари ўтмиши доирасида бўлса-да, бу илмий соҳа Бухоро тарихи масалалари билан чамбарчас боғлиқ. Ҳурматли китобхон буни тўпламга кирган мақолалар мазмунидан ҳам кўриши мумкин.

Илмий тўпламдан Бухоронинг ўрта асрлардаги ҳаётидан шўро замонасигача бўлган давр масалаларига бағишланган мақолалар хронологик тарзда жой олган. Муаллифлари танланган мавзулар моҳиятини янги очилган манбалар асосида, мустақил Ўзбекистон фанида мустаҳкам ўрин олаётган ҳозирги замон тарихий тафаккур руҳида очиб беришга баҳоли қудрат ҳаракат қилганлар.

Мазкур тўпламни она-шаҳримизнинг 25 асрлик тўйига тайёрланган камтарона туҳфа сифатида қабул қилгайсиз.

ФАРҲОД ҚОСИМОВ,

БДУ Қардош халқлар тарихи кафедрасининг мудири, тарих фанлари доктори, Бухоро Давлат Университетида хизмат кўрсатган профессор.

Қосимов Ф.

АМИР ТЕМУР ВА БУХОРО

Кадимий Бухоро узининг кухна тарихида катор сулола
салтанатлар даврини курди. Эски манбаларнинг гувохлик
ришича, салавкийлар давлатидан бошлаб йигирманчи асргача
ухоро катта сиёсий-ижтимоий вокеаларни ўз бошидан кечирган
шон салтанати, эфталитлар давлати, турк хоконлигида бу
ларнинг мавкеи ва нуфузи баланд эди. Араблар келиб, уни
ларининг диний хокимиятларининг марказларидан бири сифа-
тида та... лари ўрта аср манбаларида акс этган.

9-10 асрларда Бухоро сомонийлар давлатининг пойтахтига
ланиб, бу салтанат мусулмон дунёсида давлатчиликнинг энг
яхши андозаларидан бирини берди. 13 асрнинг бошларигача
сиёсий, иктисодий ва маданий жихатдан ўсиб, ривожланиб
келган Бухоро ўрта аср варварларининг хужумига дучор булди.
гул истибдодидан шахар ва унинг атрофлари катта талофат
урди. Уз тарихнинг огир дамларини кечираётган Бухоронинг
кейинги хаёти дунёга донги кетган буюк салтанат - темурий-
лар давлати хаёти боглик булди.

Ун тўртинчи асрнинг ўрталарида сиёсат ва харб
майдонига кириб келаётган Темур Мовароуннахрдаги турли
ижтимоий кучлар ва катламлар ролини хисобга олиш би-
лан бирге мухим марказлар - Самарканд, Балх, Урганч, Тер-

миз. Хирот шаҳарлари мавкеини ҳам назарда тутар эди. Бу катта шаҳарлар каторида албатта, Бухоро ҳам бор эди .

Тарихни, ўтмиш вокеаларини яхши билган Темур шуни алоҳида ҳисобга олган эдики, Бухоро ҳали турк хоқонлиги даврида, ундан кейин, айниқса Сомонийлар салтанати даврида Моварауннаҳрда давлатчиликка асос солган машҳур пойтахтлардан бири эди. Ҳали Искандар Зулқарнайн замонларидан бери Темур замонигача барча сиёсий, иқтисодий, маданий вокеалар маркази бўлиб келган Бухоро, Имом Исмоил ал-Бухорий, Абу Ҳавс Кабир, Абу Али ибн Сино, Абдухолик Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Сайфиддин Бохарзий ватани бўлмиш Бухорои Шариф, бутун мусулмон дунёсида ислом маркази обрўйини олаётган Бухоро, қолаверса, онасини туққан муқаддас юрт Амир Темурдек буюк давлат арбоби ва беназир инсон диққат эътиборини ўзига тортмасдан қўймасди.

Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, XIУ аср охири-XУ аср бошларида Бухоро Моварауннаҳрнинг катта ва энг нуфузли шаҳарларидан бири бўлган. Академик В.В. Бартольднинг таъкидлашича, ўша пайтда Бухоро катталиги, ҳажми жиҳатдан Самарқандга тенг бўлиб, 12 та дарвоза билан ўралган эди.[1] Фақат аҳолисининг кўплиги ва ободончилик бобида Самарқанд машҳуррок эди. Х асрда Сомонийлар давлатининг маркази бўлган Бухородан пойтахтлик оҳори секин-аста тўкилаётган эди. Исмоил Сомоний мақбараси, Минораи Калон, Магоки Аттори мачитларидан таш-

---

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Сочинения, том I, Москва, 1963, 135-бет.

кэри купгина иморатлар вобуд булди. шахарни ўраб олган деворларнинг купгина жойлари вайрон килинди.

Мўгуллар хукмронлиги остида бўлган Чиғатой улусида Бухоро ўзининг олдинги шухрати ва мавкеини саклаб колишга харакат килди. XIII асрнинг ўрталарида унинг хаётида жонланиш белгилари пайдо бўлди: шахар ахолиси ўсди, хунармандчиликда тикланиш аломатлари кўрина бошланди. Абу Али ибн Сино даврндаги мактэб - маориф ва таълим анъаналари давом эттирилиб, Масъудия ва Хония мадрасалари курилди. Бирок, бу жонланиш узокка бормади. 1270 йилларда шахар яна хонавайрон бўлди. Эрондан харакат ки[illegible] мўгул подшоси Хулагухон Бухорони камал килди. Чиғатойнинг невараси Алгухон ўғиллари билан Бухорони жанубдан келган талончилардан "озод килиш" максадида Бухорога отлиқ аскарлар билан кирди ва уни Хулагухондан беш баттар талади. Бу талаш уч йил давом этди, шахарда 50 мингта якин киши ўлдирилди, у хувиллаб колди. Ана шу 7-8 йил мобайнида Бухоро савдо, хунармандчилик, маданият маркази сифатида ўз ахамиятини йўкота борди[1].

XIУ аср биринчи ярми мўгул хукмдорлари - Ғозонхон, Кебекхон, Қозонхон, Қозахон даврларида Мовороуннахр маъмурий - харбий туманларга бўлинади. Улка икки йўл билан идора килинарди. Баъзи туман ва шахарларни махаллий хокимларнинг сулолалари бошкарган бўлса, айримлари руҳоний феодал хокимиятнинг намояндалари кўлида

---

1. Узбекистон халклари тарихи. Биринчи жилд. Тошкент 1992, 151-бет.

эди. Бухоро ва унинг вилояти садр бошчилигидаги руҳонийлар мулкига кирарди. Лекин бутун минтақада ягона, марказлашган ҳокимият йўқ эди. Мовароуннаҳр тарқоқ, парчаланган ҳолда бўлиб, мўғул зулми халқнинг тинкасини қуритаётган эди.

Темур шундай мураккаб бир тарихий шароитда дунёга келди. Барлос бекларидан бўлган Муҳаммад Тарағай Тахрисабзда ҳоким эди. У Бухорода садр аш-шариат деб ном қозонган катта руҳонийнинг қизи Тегина бегим моҳга уйланади. " Темурнома " китобининг муаллифи Салоҳиддин Тошкандий ёзади : " Ушал замонда Бухорои шарифда Садр аш-шаръиат соҳиби шариъ мукойи ушул асрнинг мулласи эрдилар. Бир куни дарс айтиб ўлтуруб эрдилар, бир қаландар келди. Айди : " Тегина бегим моҳ деган қизни куёвга беринг, андин бир ўғул туғуладур, ани жаҳонгир ва соҳибқирон дерлар. " Тарағай Баҳодир Бухорои Шарифга етгач, тўғри Шайх ул аълами олдиларига кириб келди. Шайх ул аъламни кўрди, сўфилар ҳалқасида муроқабада ўлтурурлар, андин кейин шайх ул аълам бошларини кўтариб айтдилар: "Марҳабо, сафо келдинг, эй соҳибқирон отаси " . Андин кейин Тегина бегим моҳини Амир Тўрағай баҳодурга ақд қилдилар. Кўб жадй даражасида эрди. Ушал нутфаи пок соати зуҳалда ота силабидин она ботинига боғланди " [I].

Темур ўз тенгқурлари орасида жасорати, қўли очиқлиги, кишиларнинг яхши-ёмонини тўғри ҳирата билиши, ташкилотчилиги ва бошқа хислат-фазилатлари билан обрў

I. Салоҳиддин Тошкандий. Темурнома. Амир Темур Кўрагон жангномаси. Тошкент, 1990, 43-45-бетлар.

қозонади. XIУ асрнинг 60-йилларидан у бошқа маҳаллий беклар қаторида Мовароуннаҳрни мўғуллар истибдодидан озод қилишга бел боғлаган экан. Ўлкадаги барча шаҳарлар-рулардаги социал куч ва қатламлар, диний оқимлар ва уларнинг таъсири каби омилларни ҳисобга олиб, бу вазиятда Бухорои Шарифнинг алоҳида ролини аниқ белгилади. Темур ўлкада кучайиб бораётган озодлик ҳаракати нуфузли ислом уламолари иштироки ва раҳнамолигисиз муваффақиятга эриша олмаслигига ишонч ҳосил қилган моҳир сиёсатчи бўлиб шаклланаётган эди. Ҳақиқатдан ҳам " Куббат-ул ислом " номини олган Бухоро ва унинг атрофларида дин аҳли, ватанпарвар шайху-уламолар (уларнинг айримларини истисно қилганда) истилочиларга бош эгмади, аксинча, кураш байроғини кўтараётган қасоскорларга ҳар жиҳатдан маънавий мадад бериб турди.

I36I йилда Темурбек Қозоғоннинг невараси амир Хусайн билан иттифоқ тузади. Кейинги тўрт йил икки амирнинг энг яқин алоқа боғлаган даври бўлди. Лекин ҳар қайси амир якка ҳокимликка интилиб, Зарафшон ва Қашқадарё воҳаларида ўзларига тарафдор ва хайрхоҳ кучларни ахтарарди. Қайд қилиш керакким, Темур ўз ҳарбий кучларини йиғаётганда Бухорога катта умид боғлади ва бу умидларида алданмади.

Алоҳида ҳарбий тайёргарлик кўришга Амир Хусайн билан келишган Темур 1362 йилда Марв томондан Бухорога йўл олади. " Икки кун йўл юриб, Қоракўлга қарашли бир қишлоққа етдилар, - деб ёзади Бўрибой Аҳмедов, [illegible] қилинган " Амир Темур " тарихий романида. Бу ерда

Кеш ҳам ва ҳатто Соли сарой ҳам нотинч эканлиги ҳақида хабар топдилар. Энди нима қилиш керак ? Орқага қайтишнинг иложи йўқ. Кобул тарафларга эса йўл берк. Охири кенгашиб , нима бўлса ҳам эски режа бўйича Бухоро тарафга боришга қарор қилдилар. Темурбек билан хотини мулозимлари ва хизматкорлари билан бир ҳафтадан кейин Бухорони Зандонасига кириб бориб, таниш бир савдогарнинг уйини қидириб топдилар. Хайриятки, савдогар уйида экан. Меҳмонларни хурсандчилик билан қарши олди ва ташқаридаги катта меҳмонхонасини уларга бўшатиб берди. Уша кеча Темурбек савдогарни сўраб-суриштириб, мамлакатдаги аҳволни билиб олди. Шундан кейин Темурбек Бухорога ҳам, Самарқандга ҳам бормай, уларни шимоли бўйича четлаб ўтиб, Кеш тарафга боришга қарор қилди. "[1]

Зарафшон водийсида сиёсий-ҳарбий воқеаларнинг тизимини диққат билан кузатиб бораётган Амир Темур ва Амир Хусайн 1360 йилларнинг ўрталарида Самарқандда кучайиб кетаётган Сарбадорлар ҳаракати натижасидан фойдаланмоқчи бўлади. Сарбадорларнинг бошлиқлари асосан Бухородан бўлиб, улар мўғулларга қарши кўзғалаётган шаҳримизнинг исёнкор руҳини Самарқандга олиб кирган эдилар. Самарқанд тарихининг билимдони марҳум профессор Ю. Н. Алескеров " Самарқанд : тарих саҳифалари " китобида таъкидлаганидек, сарбадорлар кўзғолонининг

---

1. Бўрибой Аҳмедов. Амир Темур. Тарихий роман. Тошкент. 1996, 73-бет.

...хбари Мавлонзода " Бухоро зодагонларининг вакили"[1]
...ди. у мадраса талабаси эди. Ҳаракатнинг яна бир раҳ...
...ри Хурдак Бухорий " жамон мергани " деб ном чиқарган
...и.

Сарбадорлар Самарқандни мўғуллар хони Илёсхўжадан ...ман қилиб, ўз ҳокимиятларини мустаҳкамлайдилар.
... ҳақда хабар топган Амир Темур ва Амир Ҳусайн Самар-қандга йўл оладилар. Шаҳар яқинига етиб, ...рбадорлар бошлиқларини ўз қароргоҳларига таклиф ...диладилар. Улар амирлар қароргоҳига борганларида асир ...либ, қатл этиладилар. Фақат Мавлонзода Темурнинг ...ҳимоси билан ўлимдан қутқариб қолинади. [2] Баъзи ...тадқиқотчилар бунинг сабабини текшириб, Темур аввалдан ...влонзода билан алоқада бўлган ва буни Амир Ҳусайндан ...ир тутган, деган хулосага келганлар. Бироқ бу ...мин ҳозиргача факт ва ҳужжатлар билан ...сдиқланмаган.

Ўз шериги ва иттифоқчиси Амир Ҳусайнни кураш...оясидан четлаштирган Амир Темур ягона ҳукмдор деб ...он қилинади. Соҳибқирон ўз давлатини барпо этиш, уни ...сий, иқтисодий ва ҳарбий жиҳатдан мустаҳкамлашга ...ишидан олдин қароргоҳ, тахт жойи, яъни мамлакат ...пойтахтини танлаши керак эди. Ўрта асрларда ҳокимиятни

Ю.Н.Алескеров. Самарканд. Страницы истории. Тошкент, ...7 йил, 59 бет.

Ўзбекистон халқлари тарихи , I жилд. Тошкент, 1992 , 154 бет.

БИБЛИОТЕКА
Бух. ТИПиЛП
№ 69373

қўлига киритган ҳар бир феодал ҳукмдор, сарҳадда [illegible] бошқа шу муҳим вазифани ечиши лозим эди. Темур бу борада кўп ўйлади. Унинг назарида она шаҳри Кеш, шариф шаҳар саналган Бухоро, бахт кулиб боққан Самарқанд пойтахт вазифасини бирма-бир ўтарди. Машҳур масканлардан бири бўлган Кеш "Куббатул илм ва адаб" унвонига эга бўлиб, соҳибқироннинг унга меҳри бошқача эди. Заҳириддин Бобур ёзганидек, Темурбекнинг зоди-буми бўлгани учун уни шаҳар ва пойтахт қилурга кўп саъй ва эътиборлар қилди. Олий иморатлар Кешда бино қилди. Чунки Кешнинг қобилияти шаҳар бўларга Самарқандча эмас эди, охир пойтахт учун Темурбек Самарқандни ихтиёр қилди".[1]

Амир Темур ўз пойтахтини танлаётганда Бухорои Шарифга алоҳида эътибор билан қараган бўлса ажаб эмас. Ҳали милоддан илгариги даврларда Турон заминидаги бирча сиёсий, иқтисодий ва маданий жараёнларнинг марказида бўлган шаҳар, Сомонийлар даврида мусулмон давлатчилигининг юксак намунасини берган Бухорои Шариф, мўғулларга қарши бевосита курашнинг олдинги сафларида турган қўрғон. Қолаверса, онасини туққан табаррук замин Соҳибқирон кўз ўнгида пойтахт вазифасида гавдаланмадимикан дейсиз?

Яна бир мулоҳаза. Мусулмон оламида ҳокимиятнинг ваколатларини бир томондан катта амалдорлар, дарбор аҳли-

---

I. Қаранг : А.Муҳаммаджонов. Темур ва темурийлар салтанати. Тарихий очерк . Тошкент, 1934 йил, 46-бет.

нинг обруйли вакиллари, иккинчи томондан диндорлар фаолияти билан чамбарчас боглик булган : Олий хокимият, амир, хонлар катта мусулмон руҳонийлари, дин пешволарининг куллаб-кувватлашларига доимий мухтож булган; бу жихатдан олганда XIУ асрнинг 70-йилларида Мовароуннахрда Бухоройи Шариф диний даражасига ета оладиган шахар топилмасди. Абу Хафс Кавир замонларидан бошлаб (9 аср) " Куббатул ислом " номини олган мукаддас Мадина Темур салтанатининг маркази булишга тарихан тайёр эди. Бирок бу далиллар буюк сохибкироннинг жахоний режалари олдида бирмунча чекин - Нафакат диний, балки дунёвий хокимиятнинг куч-кудратини барпо этишга бел боглаган, бобом махаллий хукмдорларнинг узбошимчалигига чек куядиган марказий хокимият тузишга киришган, холдан тойган мамлакатни бирлаштириб, унда адолатли конун ва тартиб жорий этишни уйлаган, нихоят, жахонгирлик камарини тайёрлаётган Амир Темур Мовароуннахрнинг кок уртасида жойлашган машхур Самаркандни пойтахт деб эълон килди. Шаркнинг бу бобокалон шахри узининг сиёсий, тарихий, иктисодий, жугрофий, маданий хусусиятлари билан устун келди.

Бухоро иккинчи пойтахт сифатида салтанат таянчи булиб хизмат килди.

Амир Темур хукмронлик килган 35 йил (1370-1405) давомида Бухоро пойтахт Самаркандга масофа ва маънавий жихатдан энг якин турган марказ нуфузини саклаб турди. Бу даврда Бухородаги сиёсий ва маданий хаёт хакида Шарофиддин Али Яздийнинг " Зафарнома ", Фосих

Хавофий-нинг " Мужмал-и Фосихий ", Хофизи Абрўнинг " Мажмуа ат-Таворих ", Абдураззоқ Самарқандийнинг " Матлаъ ус-саъдайн ", Ибн Арабшоҳнинг " Ажойиб ал-макдур ", Мирхонднинг " Равзат ус-сафо ", Х.Вамберининг " Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи " ва бошқа асарларда қимматли маълумотлар келтирилган. Бу тадқиқотларда таъкидланишича, Амир Темурнинг амру-фармони билан Бухорода саройлар, масжидлар, хонақоҳлар, савдо расталари ва бошқа иморатлар қад кўтаради. Буюк ипак йўлида жойлашган Бухоро катта савдо марказига айланди. Шаҳар гавжумлашиб, янги мавзелар, аҳолисининг касб-ҳунари, ички ва ташқи савдоси туфайли ўрта аср Шарқининг намунали ҳунармандчилик ва савдо марказига айланади.

Маълумки, Амир Темур ўз мамлакатида ишлаб чиқариш кучларининг ривожланишига, деҳқонлар зироатига, умуман, мўл-кўлчилик ва фаровонликка ниҳоятда катта эътибор берган. Буни Соҳибқирон ички ва ташқи сиёсатини акс эттирадиган тузукларидан ҳам билса бўлади. " Темур тузуклари " да айтилишича, хароб бўлиб ётган ерлар эгасиз бўлса, давлат даромадлари ва ерлари билан шуғулланувчи мансабдорнинг бундай жойларни обод қилиш топширигини олган. Ариқлар ўтказилган, дарёлар устида кўприклар қурилган, йўллар чиқарилган. Бундай ирригацион ва ободонлаштириш ишлари Бухоро воҳасида ҳам кўп ўтказилган. XIX асрнинг охирида Бухорода бўлиб, ариқ ва каналлар тизимини ўрганган рус олими Н. Ф. Ситняковский Когондан шарқий-жанубий томонга қараб чиқарилган ва халқ хотирасида Темур - ариқ номида

маълумот берадики, бу канал Амир Темур фармойиши билан қазилган.[1]

Мугуллар босқини даврида бутунлай вайрон этилган Бухоро воҳасининг сув хўжалиги Темур даврига келиб тўла тикланди.Бу музофотда деҳқончилик майдони кенгайиб, Хоразм чўлларига томон 5-6 км кириб боради. Кейинчалик ўз бобосининг яратувчилик ва ободончилик анъаналарини давом эттирган Мирзо Улугбек даврида Бухоро вилоятининг жанубий-шарқий чегарасига туташган Сомонжуқ даштига сув чиқарилади ва янги ерлар ўзлаштирилади.[2]

Бухорода илму - фан, маданият тараққиёти учун кенг имкон[illegible]р яратилди.Херман Вамбери қайд қилганидек, Нишопур, Богдод, Марв, Хоразмнинг уламо ва мударрислари, Бухоро, Самарқанд ва Кеш мадрасаларида илгари бўлганидан ортиқ маош ва белгиланган иш ҳақи олдилар. .Умуман,Темур давлатининг қудратли даврида мадрасалар таъсис этди,улар хайр-саховат туфайли кенг миқёсда тараққий этилди.Хозирги кунда ҳам Бухорони зиёрат қилган кишилар бу осори - атиқаларга ҳайрон қоладилар.Темур бу ишнинг ташаббускори бўлгани учун [illegible]нинг хонадони аъзолари, вазирлари ҳам мамлакатнинг бойлари-барча яхшилар мадрасалар-масчитлар,

---

I.Н.Ф. Ситняковский.Заметки о Бухарской части долины Зерафшана.Известия Туркестанского отдела русского географического общества,Івып.2.Ташкент,1900, 139-бет.

2.Ш.Каримов .Р.Шамсуддинов.Соҳибқирон Амир Темур ва унинг салтанати. Андижон, 1995, 94-бет.

кироатхоналар, касалхоналар таъсис этиш хамда уларга эхсон беришда ўзаро мусобака уюштирган."[1]

Темур ёшлигида Бухорога тез-тез келиб турган. У тахтга ўтиргандан кейин хам бу одатига амал килган. Тарихий манбаларнинг гувохлик беришича, Амир Темур хар гал харбий юришлардан зафар билан кайтганда албатта Бухорои Шарифга келиб авлиё-анбиёларни зиёрат килар экан. Сўнг пойтахти Самаркандга ўтар экан.

Сохибкирон келиб тавоф этган зиёратгохлардан бири Чашмаи Аюб макбарасидир. У XII асрда курилган бўлиб, унинг таъмироти ва ободончилигига Амир Темур алохида эътибор билан караган. 1379 йилда Темур фармойиши билан мозор-гўрхона устида катта гумбаз курилади. Бу хакда гўрхона деворида хам ёзиб кўйилган. Шундай таъмирот ишлари ягона мажмуани ташкил килган. Сайфиддин Бохарзий ва Байянкулихон макбараларида хам олиб борилади. Темур даврида Бухородаги энг катта масжитлардан бири Намозгохда мехроб деворига янгича зеб берилади. Минораи Калон ёнида катта масжид куриш билан боглик тайёргарлик ишлари олиб борилади. Темур ва темурийлар даврида Бухорода илмий ва адабий хаёт ривож топиб, бухоролик олиму фозиллар салтанат маънавий куртагини кўп жихатдан белгилаб берганлар. XIV аср охири -XV аср бошларида Бухорода Носир Бухорий, Мухаммад ал-Бухорий, Хўжа Исмат Бухорий, Саъдуддин Тафтазоний, Мухаммад Порсо каби алломалар яшаб ижод

3.Х.Вамбери. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. Тошкент, 1990. 67-бет.

ганлар. Амир Темур ўз саройининг кутубхонасига жоруга ...тида (китобдор) Мавлоно Ориф Бухорийни тайинлагани ...м манбаларда акс этган.

Мовароуннахрдаги кенг тарқалган диний тариқатлар ...чида Амир Темур Бахоуддин Накшбанд асос солган ...ьламот-га алохида хурмат билан қаради. Улар замондош ...лар. Куран ва тус-тўполонларга бой бир даврда ярим ...рдан кўпрок вакт давомида бирга яшаган табаррук ...тлар бутун куч ва ақлу-заковатларини мамлакатни хам ...дий, хам маънавий жихатдан мустахкамлашга ...ғишладилар ва шу тарихий хизматлари билан халқ қалбида ...мас хотира қолдирдилар. Бу улуғ бобокалонларимизнинг ...лоддари олдидаги хизматлари мазмун ва соҳа жихатдан ...рлича бўлса-да, уларнинг дунёқараши ва маънавияти ...рбири билан чамбарчас боғлиқ эди. Нақшбандия тариқати ...ассисининг "Даст ба кору, дил ба ёр" деган буюк шиорига ...осланган холда ривожланиб кетган ишлаб ...қариш кучлари, косибчилик, хунармандчилик, халқ амалий ...ньати Зарафшон водийсида янги погонага кўтарилди.

Фаровонликка, яратувчиликка катта эътибор берган ...мир Темур нақшбандия тариқатининг бунёдкорлик ...ҳиятини хаммадан кўра тез пайқаб олди ва унинг ...олиштагиги, ободончилиги, истиқболини ўз шири ...маиннинг маънавий дунёси ва хаётбахш шиорлари билан ...ғлади. Буюк бухоролик шайх тариқатига асосланган холда ...мурийлар давлати хар жихатдан равнақ топди.

Амир Темурнинг 35 йиллик хукмронлик даврида ...л-таналинг иккинчи пойтахти Бухоро катта таъсир ...лиши ўйнаган. Шу давр ичида Сохибкирон хаёти ва

сиёсий-ҳарбий фаолиятининг Бухоро билан [illegible] нуқталари анчагина.Бу ҳол Бухоронинг Мовароуннаҳр[illegible] стратегик ўрни билан белгиланар эди.Олтин Урда [illegible] Урда хонлари Чиғатой улусига қарашли шаҳар-қишлоқ[illegible] ўз тасаррўфига киритиб,Хоразм ерларидан,Шарқи-ж[illegible] томондан Мовароуннаҳр марказига хавф [illegible] турарди.Талон-торожлик,оломон айниқса [illegible] фаслида,озиқ-овқат ва ем-хашак танқис бўлган в[illegible] кучаярди.Хоразмнинг Олтин Урда таъсирида қолиши Бу[illegible] вилояти,унинг Қоракўл,Кондар туманларига доимий [illegible] туғдириб турарди.Бу хавфни бартараф қилиш мақса[illegible] Амир Темур Хоразмни марказий ҳокимиятга бўйсундириш,у[illegible] Олтин Урда ва Оқ Урда таъсиридан ажратиб [illegible] чора-тадбирларини кўрди.Бошда соҳибқирон [illegible] яхшилик билан,дипломатия ишлатиб ҳал қилмоқчи бўлди. 1371 йил[illegible] у Хоразмга ўз элчисини махсус мактуб билан юборди.Элчи Урганчда бир неча кун туриб ,мактуб жавобини кутди.Лекин Хоразмнинг қайсар ва мутакаббир ҳукмдори Хусайн Сўфи жавоб беришга шошилмасди.Элчи бир куни унга"жавоби олайлар,қайтишга ижозат берсалар,соҳибқирон ҳазратлари мунтазир бўлиб қолмасинлар"деб мурожаат қилган. Хусайн Сўфи "ў[illegible] соҳибқиронинг ким бўлубдир,ўзи? Элчи юбориб ўлтурғонидан кўра ўзи келса бўлмасму эрди."деб истеҳзоли кулиб қўлда ва ҳақоратли сўзлар ила ёзилган жавоб мактубини элчининг қўлига тутқазади.

Шу тариқа Амир Темурнинг Хоразм устига биринчи юриши бошланади.Бухоро даштларидан ўтиб,лашкар Хоразм қалъаларини ишғол этди.Хусайн Сўфи қонли муҳорабада

[illegible]ҳок бўлди.Унинг ўрнини укаси Юсуф Сўфи эгаллади.У [illegible] марказий ҳокимиятга бўйсунишни ҳохламаган кучларга [illegible] ўчлик таянмасин.Амир Темур кучига бардош беролмай [illegible] сўради.Бухоро вақтинча бўлса ҳам хавф-хатардан [illegible] бўлди.

[illegible] Бироқ бу осойишталик узоққа бормади.Амир Темур [illegible] хизматида бўлган бир неча амиру-лашкарбошилар соҳиб-[illegible]ронга қарши фитна уюштирдилар ва унинг ғазабидан [illegible]қочиб Хоразмга қочдилар.Улар орасида Темурга содиқ [illegible]змат қилган Маҳмудшоҳ Бухорий ҳам бор эди.Қочоқ [illegible]лар Юсуф Сўфи билан тил бириктириб,унда марказий [illegible]ҳокимиятга нисбатан душманлик ҳиссини [illegible]отадилар.Натижада Юсуф Сўфи қўшин тўплаб Бухорога [illegible] бошлади. Ушанда Амир Темур Кешда турарди.У [illegible]карларини тўплаб Бухорога отганда вазият ўзгариб [illegible]ди.Юсуф Сўфи 1371 йилда сулҳга содиқ қолиши ва [illegible] амирларни тутиб беришга тайёр эканлигини [illegible]дириб,элчи юборди.Амир Темур ўз лашкарини Бухородан [illegible]рқандга қараб бурди Хоразмдаги иккинчи юриш ҳонсиз [illegible]ғалланди.

Учинчи юриш 1375 йилда бўлиб,унда Амир Темурнинг [illegible]н Урдага муносабатидан норози амирлар Бухоро ва [illegible]рқанд ўртасидаги шаҳар ва қишлоқларда исён [illegible]р дилар.Соҳибқироннинг тўнғич ўғли Амирзода [illegible]нгир ота сининг кўрсатмаси билан исёнчиларга қарши [illegible]илган 30 минглик қўшиннинг илғор қисмига [illegible]ндонлик қилиб, Карманада душманга қаттиқ зарба [illegible]и.Соҳибқирон эса шу пайтда ўз қароргоҳини Работи [illegible]кда ўрнатиб,исённи бостиришга раҳбарлик қилди.

Орадан уч йил ўтгач,Амир Темур яна Юсуф Сўфи би тўқнашди.Сабаби: соҳибқироннинг мамлакатдан узоқда,О Ўрда хони Ўлусхонга қарши урушда бўлганидан фойдала ниб,Юсуф Сўфи яна Бухоро чегараларига кирди ва ў қатор туманларини талади.Амир Темур ўз вакилла юбориб,бу можароларни тинчлантирди.Лекин Хораз вақти-вақти билан чиқиб турадиган хавфни узил-ке бартараф қилишни режа қилиб қўйди.Бу ниятга Амир Те тез орада етди.Урганч тўла ишғол қилинди,мамлакати шарқи-жанубий қисми марказий ҳокимиятга тобеъ эт "Баъзи тарихнависларнинг айтишича,-деб қайд қил академик Бўрибой Аҳмедов,-Хоразм лашкарининг Бухоро Қоракўлга қилган бузғунчиликларига жавобан Амир Тем шаҳарнинг тамом бузилиб кетган қисмини омоч б ҳайдаб,туз сепдириб юборган эмиш".[I]

Салтанатнинг соҳиби I381-82 йилнинг қишини Бухоро ийи Шарифда ўтказди.Бироқ бу ерда дам олишнинг имкони бўлмади.Икки нарса соҳибқиронга тинчлик бермади:ўш кунлари унинг бошида оғир кулфат -суюкли қизи Ога б гим оламдан кўз юмган эди.Ундан бир яшар Султон Ҳус номли ўғли етим бўлиб қолганди.Иккинчидан,Алиобек амир Вали Эроннинг.Сабзавор шаҳрини олишга ҳозирлик кў раётгани ҳақидаги ташвишли хабар олинди.Бир неча кун қайғуга ботган соҳибқирон ахир ором олди ва яна салта натни мустаҳкамлаш масалаларига қайтди.I382 йилнинг

I.Б.Аҳмедов.Амир Темур .Тарихий роман ,I93-бет.

нварида у лашкарини етаклаб,Бухоройи Шарифдан чиқди ва ёрё орқали Эрон чегараларига ўтиб,исёнчи амирларга арши муваффақиятли ҳаракатларни олиб борди.

Соҳибқирон сиёсатида Бухоро XIУ асрнинг 80-йилла рида, Олтин Ўрда хони Тўхтамишхон билан бўлган батларда жиддий намоён бўлди.Тўхтамиш вақтида Оқ Ўрдадан қочиб.I376 йилда Самарқандга Амир Темур ҳузурига келган ва унга хизмат қилишга розилик билдирган эди.Соҳибқирон Тўхтамишхонга кўп илтифотлар кўрсатади,унинг Оқ Ўрда тахтини эгаллашига ёрдамлашади.Лекин мўккор Тўхтамишхон кўрнамаклик қилиб,Темурга қарши сиёсат йўлига киради.У Олтин Ўрда улусини кенгайтириш мақсадида Темурга қарашли ерларга ҳужум қилади, улуғ давлатчилик сиёсатини олиб бориб,Самарқанд салтанатини заифлаштиришга интилади.I387-88 йилларда Тўхтамишхон Амир Темурнинг Мовароуннаҳрда йўқлигидан фойдаланиб,Зарафшон водийсига ҳужум қилади.Тўхтамишхон лашкарининг бир қисми Бухоро вилояти чегараларига бостириб киради ва атроф қишлоқларни талайди.Жиддий қаршиликка учрамаган йиғ Бухорони олиш нияти туғилади.Шаҳар қамал қилинади.Бироқ Бухоро қалъаси Амир Темур томонидан мустаҳкам қўрғонга айлантирилган эди.Қовли кунларда бухороликлар шаҳарни ҳимоя қилиб қолишга эришдилар.Тўхтамишхон ўз ниятига етмай, чекинади.Бу воқеалардан хабардор Амир Темур кейин Тўхтамишхон адабини бериш лозимлигини сезади.I395 йилда у душманга ҳал қилувчи зарбани етказади.Шундан сўнг Олтин Ўрдадан Мовароуннаҳрга солиниб туралган хавф узил-кесил бартараф қилинади.

Бундан уч йил муқаддам, 1392 йилнинг ёзида Амир Темур катта лашкарлари билан Самарқанддан Бухоро[illegible] келади. Шу ерда икки ҳафтача туриб, энди йўлга [illegible] олдидан нохосдан касалланади. Хасталикка [illegible] бермасдан қўшин билан Бухородан чиқадилар, лекин [illegible] Янгиариқдаги Жўли Зар деган мавзега (бу жой шаҳардан [illegible] км масофада бўлиб, хозирги Бухоро тумани "Мазлан[illegible] жамоа хўжалиги ҳудудида) борганда [illegible] зўраяди. Соҳибқирон бир ойча шу ерда [illegible] даволанади. Шифо топгач 1392 йилнинг августида Бухоро[illegible] Астробод томон йўл олади. Эндиги мухорабалар Эрон [illegible] ҳудудида мўлжалланган эди.

Ў ерда соҳибқирон Форс, Сеистон, Язд ва бошқа вило[illegible]ятларда бошланган исёнларни бостирди. Бу жангларга Ҳамадонда туриб раҳбарлик қилди. Бу шаҳарнинг осоруатиқалари билан танишди. Ҳамадонда буюк бухоролик табиб Абу Али ибн Сино қабри борлигини билган соҳибқирон бу муборак мақбарани бориб зиёрат қилади. Бухоронинг муқаддас тупроғига, унинг буюк алломаларига бундай ҳурмат ва эҳтиром туйғусини соҳибқирон фарзандларига ҳам сингдиради. Унинг ўғли Жаҳонгир Хонзодабегим исми билан машҳур бўлган Суюнбекани ўз никоҳига олиш учун Хоразмдан Самарқандга олиб келаётганида Бухорои Шарифга тушиб, Чашмаи Аюбнинг муқаддас сувидан ичиш, ундан кейин йўлини давом этиб, Самарқанд яқинидаги Хартанг қишлоғида буюк олим, ҳадис илмининг султони Имом Исмоил ал-Бухорийнинг муборак мозорини тавоф этиш маслаҳатини айнан падари бузрукворидан олган эди.

[illegible] ўз тарихида беҳисоб жангу-жадал, ур-йиқит ва [illegible] тар-ихларни кўрган қадим Бухоро Амир Темур даврига [illegible] унинг ягона, марказлашган салтанатида тинч ва [illegible] ҳаёт кечирди. Салоҳиддин Тошкандий [illegible] "Темур-нома"да қайд қилганидек, "Соҳибқирон ортиқ андоғ [illegible] билан сўрадиларким, етти туман Бухоро барча [illegible] дедилар"[1]. Амир Темур Мовароуннаҳрни дунё [illegible] билан севесита боғлаб, ўз давлатини [illegible] салтанатлари қаторига қўшган [illegible] буюк [illegible]. Бухоро ҳам бу жаҳоний шуҳратга эришишга ўзининг [illegible] хиссасини қўшди ва шундан баҳраманд бўлди.

Машҳур немис тарихчиси Ф.Шлоссер (1770-1861) Карл [illegible]ркс мутолаа қилган "Бутун жаҳон тарихи" китобининг [illegible] "Саодатли жангчи, дунёнинг фотиҳи" Темур [illegible] энг узоқ Тарихи ўз қонунига қаратган [illegible] қимматли фикр билдиради. Бу фикрни тенгсиз олим, [illegible] мафкура зўравонлиги шароитида Амир Темур [illegible] бор ҳақиқатни баралла айта олган академик [illegible] Мўминов ўз рисоласида келтиради: "Умрини [illegible] ўтказадиган Темур тез-тез Бухоро ва [illegible]мар-қандга қайтиб турар ва ўзининг янги давлатига [illegible] қонунлар тақдим этар эди. Бу қонунлар татар галалари [illegible] қолинадиган ваҳшийлик, шафқатсизлик ва

---

[1] Салоҳиддин Тошкандий. Темурнома. Амир Темур кўрагоний [illegible]номаси, 95-бет.

вайронагарчиликларга хайрон коларли даражада ҳа[illegible] турарди"[1].

Амир Темурнинг Бухорои Шариф ҳақида доимий ғам хўрлик килганини XIУ асрдан ҳозиргача халқ орасида юрадиган ривоятдан ҳам англаш мумкин. Бу ривоят темурийлар даврининг машҳур муаррихи Давлатшоҳ Самарқандий ўзининг "Таскират уш-шуаро" номли китобида келтиради. Соҳибқирон Шероз шаҳрини ишгол қилгандан сўнг у ерда яшаб ижод этган шоир Ҳофиз Шерозийни ҳузурига чақириб унинг кўпчиликка маълум байтини эслатади:

> Агар он турки Шерози ба даст орад дили моро,
> Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.

Байтни ўқиб, Амир Темур шоирга қараб: "Мен қилич зарби ила минглаб шаҳар ва қишлоқларни забт этдимки, севикли ватаним Самарқанд ва Бухоро обод бўлсин деб. Уларни дунёнинг гўзал шаҳарларига айлантириш учун кўп куч ва меҳнат сарф этганман. Сен нахот позанининг бир холи учун Самарқанду Бухорони бахшида этсанг?" дейди. Бу сав олга Хўжа Ҳофиз ериш ўлиб: Эй, султони олам, мен шундай сахий бўлмасам, шу аҳволга тушармидим?" деб жавоб беради. Бундай жавобни кутмаган соҳибқирон мамнун бўлиб, шоирга инъом-иҳсонлар қилади.[2] Ҳар бир ривоят-афсона ҳақиқатнинг синиғи деган гап бор. Бу мисолда ҳақиқат парчаси шундан иборатки, Соҳибқирон

I. И.Мўминов. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли. Тошкент, 1968, 41-бет.

2. Аълохон Афсаҳзод. Ҳофизи Шерози. Душанбе, 1971, 7-бет.

Самарканд билан Бухоро обрўйини, мавкеини, шухратини кўтариш учун катта хизматлар килган.

Бу хизмат ва эътиборни бугунги кунда шунинг учун ҳам алоҳида қайд этиш лозим. Айрим тарихий тадқиқотларда Темурнинг фақат Термиз сайидлари, Самарқанд уламолари, Шаҳрисабз шайхлари билан мустаҳкам алоқаси ва яқинлиги бўлганига урғу берилиб, унинг Бухоро руҳонийларига унча яқин бўлмаганлигига ишора қилинади. Бу фикрга қўшилиш қийин, чунки соҳибқирон парчаланган Мовароуннаҳрни бирлаштириш ва ўзининг буюк салтанатини тузишга бел боғлаган экан, диний тариқатлар таъсири каби муҳим омилларни ҳисобга олган эди. Бу вазиятда ислом маркази ва қуввати унвонига эга бўлган Бухорои Шарифнинг алоҳида роли ва ўрнини у аниқ белгилаб, шу асосда сиёсий, иқтисодий, маданий, ҳарбий режаларини амалга оширди. Бухоро жаҳонга машҳур салтанатнинг мустаҳкам таянчларидан бири эди.

Амир Темур вафотидан кейин Мовароуннаҳрда тож-тахт учун ўзаро кураш бошланиб кетди. Турли феодал гуруҳ ва сулолалар Самарқанд, Бухоро ва Ҳирот каби марказий шаҳарларда ўз мавкеларини мустаҳкамлаш учун тинимсиз ҳаракат қиладилар. Темурий сулолаларининг ўзаро кураши кучайиб, мамлакат иқтисодиёти, юрт ободончилигига катта зарар етказди.

Темурийлар инқирозини диққат билан кузатиб турган Дашти Қипчоқ ўзбек кўчманчи қабилалари ҳужум учун қулай вазият етилиб келганини англадилар. 1500 йилнинг бошида Муҳаммад Шайбоний лашкари Бухорони қамал қилди. Обрўйли амалдорлардан бўлган Боқи тархон шаҳар

мудофаасини ташкил қилади. Қонли жангларлан сўнг шаҳар ишғол қилинади. Боқи тархон кочиб ҳозирги Зиёвудин темир йўл бекати ёнида жойлашган Дабусия қальасига бориб яширинади. Муҳаммад Шайбоний ўз укаси Махмуд Султонни Бухорога хоким этиб тайинлаб, ўзи қўшини билан Моварounнаҳрнинг жанубий вилоятларини, Темурийлар давлатининг пойтахти Хирот булган иккинчи кисмини бўйсундириш учун юришни давом эттиради.

Темурийлар тахтини душмандан саклаб қолишга ҳаракат қилган Мирзо Бобур Зарафшон водийсида ҳарбий куч тўплашга қарор қилди. У Самарканд ва Бухорони эгаллаш учун анча уринди. Лекин шайбонийлар Мовароуннаҳрда ўз мавқеларини тобора мустаҳкамлашга эришдилар. 1512 йилда Ғиждувон ёнидаги жангда Мирзо Бобур қўшини енгилади ва Бухоро ҳамда Мовароуннаҳрда темурийлар ҳокимияти бутунлай тугади. Бухорода Махмуд Султондан сўнг тахтга ўтирган ўғли Убайдулло бошда шу вилоятнинг, кейинчалик 30-йилларда Шайбонийлар давлатининг хони деб эълон қилинди. Тахминан шу пайтларда Темурийлар салтанатида ва ундан олдин Мовароуннаҳрда иккинчи пойтахт унвонида бўлган Бухорои Шариф биринчи ўзбек давлати, Шайбонийлар мамлакатининг бош шаҳри, марказига айлана борди.

Бу олий унвонга Бухоро 1750 йилларгача, яъни Аштар-хонийлар давлати уч қисмга бўлингунгача, кенг маънода олганда 1870 йилларгача, Ўрта Осиё Россия томонидан босиб олингунига қадар эга бўлиб турали. Тарихий адолат юзасидан айтганда, 3 аср давомида қадимий давлатда бундай юксак шарафга муяссар бўлиш замирида жаҳонга донги кетган Темурийлар салтанатидаги

жатта обрўй ва мавқе, бутун соҳибқирон томонидан Шаҳ-нинг алоҳида шаҳрига кўрсатилган эътибор ва эъзоз ёта-ди.

Хулоса қилиб айтганда, Темур ва Темурийлар дав-рида қадимий Бухоро сомонийлардан сўнг ўзининг иккин-чи юксалиш палласига кирди. Давлатчиликда, маданият ва санъатда ҳаққ стандартларининг юксак намуналарини берган темурийлар бунёдкорлик ва яратувчилик фаолияти-га мададкорлик қилиб Бухорои Шариф ўз навбатида бутун сулола ва салтанатнинг қудрати, маънавий дунёсидан бе-қиёс даражада баҳраманд бўлди.

Амир Темурнинг Бухоро билан боғлиқ меросини ҳар томонлама ўрганишда тарихчи, адабиётчи, файласуфлар-нинг масъулияти катта. Негаки, соҳибқирон салтанати тарихи фанимизда кенг ёритилгани ҳолда бу мавзунинг Бухоро билан боғлиқ қирралари ҳали атрофлича ўрганилма-ган.

Ўзбекистонда ҳақиқий темуршунослик энди шаклла-нмоқда. Илмий фанимизнинг бу соҳаси аслига қайра илмий хулоса ва умумлашмалардан қутулиб, ҳақиқат йў-лига чиқиб олмоқда. Темуршунослик кескин бурилиш ара-фасида турибди дейишга муайян асос бор, негаки бобока-лонларимизнинг бутун қиёфаси акс эттирилган ўрта аср манбалари энди очилмоқда. Шубҳасиз, бу манбаларда Амир Темур ва темурийлар даврида Бухоронинг сиёсий ва маданий ҳаётига оид ранг-баранг маълумотлар топилади. [illegible], "Амир Темур ва Бухоро" мавзуси [illegible] ҳам кў[illegible] тайиб, чуқурлашиб, янги тарихий тафаккур руҳида сама-рали изланишлар олиб бориш имконияти туғилади.

ҚАЛИЧЕВ Р. Э.

XIX аср охири-XX аср бошларида Бухоро шаҳрида ҳунармандчилик

Ўрта Осиёнинг энг қадимги ва машҳур шаҳарларидан бири бўлган Бухоро қадим замонлардан ўзининг ҳунармандчилиги ва ҳунармандчилик маҳсулотлари билан оламга ном таратиб келган. Бухоро шаҳрида бўёқчилик, бешиксозлик, бўйрачилик, гиламдўзлик, дўппидўзлик, заргарлик, кулолчилик, кигизчилик, мискарлик, ӯймакорлик, мунаққашлик, мўйнадўзлик, тоштарошлик, темирчилик, шишагар [illegible], аравасозлик, тўқимачилик, тақачилик, тароқчилик, [illegible], ҳолва-нишолдапазлик, эгар-жабдуқчилик, этикдўзлик, чархтарошлик, совунгарлик, сандиқсозлик, шамсозлик, новвойлик, чилангарлик, чопондўзлик каби ҳунар турлари бўлиб, малакали ҳунармандлар шу соҳада фаолият кўрсатишган.

Ўрта Осиё Россия томонидан забт этилгандан сўнг, рус босқинчилари ўлкани хом ашё базасига айлантириб, катта миқдорда табиий бойликларни талаб олиб кета бошладилар. Айни пайтда Россия фабрика-заводларида тайёрланган маҳсулотлар билан маҳаллий бозорлар тўлдириб ташланган. Бу ўз навбатида ўлкада ҳунармандлар саноатини инқирозга олиб келди. Лекин шунга қарамасдан ҳунармандларнинг тадбиркорлиги, замон талабига мос маҳсулотлар тайёрлай олишлари натижасида у сақланиб қолинган.

Биз қуйида хунармандчилик санъатининг баъзи бир [illegible] ҳақида маълумот бериб ўтамиз. Бухоро қадимдан ўзининг тўқ[illegible] чилик санъати билан донг таратиб келган. X асрда яшаган [illegible] ммад Наршахий ўзининг "Бухоро тарихи" китобида занд[illegible] мато ҳақида "Хуросоннинг ҳеч бир шаҳрида ҳам шундай [illegible] матоларни тўқий олмайдилар" [1] деб ёзган эди.

Биз ўрганаётган даврда Бухоро шаҳрида пахта ва [illegible] чит, калами, дока, румол, алоча, беҳасаб, адрас, банорас,[illegible] мал, шохи, атлас, хонатлас [2] каби ички ва ташқи бозор [illegible] катта миқдорда матолар тайёрланган. Бухоро шаҳри ва [illegible] атрофидаги қишлоқларда 10-12000 тўқимачилик дастгоҳи [illegible] уларда меҳнат қилган усталар ўзлари тўқиган матога қараб [illegible] боф, читгар, зарбоф, бахмалбоф, румолбоф, калгайбоф, атласб[illegible] деб аталган.

Тўқимачиликда матога ранг бериш катта ўрин тутган. Ран[illegible] ре[illegible]р бўёқ тайёрлашда табиий минерал ва ўсимликлар -[illegible] малгаш, қора мис, ложувард, мис магия, рўян, гулхайри, [illegible] бузгунч, қизил ва қора бақам, эсилранг, испарак, тухмик, нар[illegible] пус, [illegible]сач, нил (индиго) дан [4] фойдаланилган.

---

1. Муҳаммад Наршахий. Бухоро тарихи. Мерос туркумида. Тошкент. 1991 йил. 101 бет.
2. ЎзР МДА. фонд 575, 1-рўйхат, 6-иш, 126-127 вараклар.
3. История Бухары с древнейших времен до наших дней. Тошкент, 1976, 164-бет.
4. ЎзР МДА. фонд Р-27, 1-рўйхат, 10 иш, 8-9 вараклар.

Бухоро [illegible] энг кўп тарқалган пахта матолар [illegible] ва чит бўлган. Бўз қалин оқ мато бўлиб, [illegible] телки [illegible] дўкони тўқилган. Бўздан кўйлак, [illegible] чиштак, чолон, хатта, пешахона тайёрланган. [illegible]тгарлар томонидан тўқилган читдан кўрпа ва кўрпача [illegible] чопон учун астар, [illegible], дастурхон, [illegible] салла, белбоғ, румол, [illegible].

[illegible]-кечаклар, бугхоми, [illegible] тайёрланган. [illegible] читгарликда асосий меҳнат қуроли турли гул ва [illegible] ёғоч қолиплар бўлган. Қолип[illegible] тепе, эгов, белча қалам, искана қалам, [illegible] [illegible] фойдаланилган. Қолиб бўёққа ботириб [illegible] устига босилган ва қолипдаги нақш бўёк [illegible] матога ўтган. [illegible] қобули, шаҳри, кокилача, [illegible] бугмиз, [illegible] каби хиллари бўлган [1].

Алоча [illegible] тўқилган [illegible] мато бўлиб, [illegible] турли рангларнинг иборатлиги сабабли [illegible] [illegible]. Ундан асосан чопон ва халатлар [illegible] 5 сўмга [2] баҳоланган. [illegible] [illegible] бир [illegible] [illegible] ҳар хил рангдаги чизиқлар ўтказилган [illegible] бўлиб, чизиклари қизил, кўк, яшил ранглардан [illegible] бўлган. [illegible] 30 аршини 1 сўм 20 тийин [illegible]ган. [3] Хоса [illegible] пахта мато бўлиб, ундан [illegible], астар

Бухоро вилоят бадиий ўлкашунослик музей кўргазмаси [illegible] 7/5, 4255/6, 4266/6, 4315/6, 4259/6, 5185/5 [illegible] [illegible]млар.
ЎзР МДА, фонд 596, 1-рўйхат, 3- иш, 40- варак.
[illegible] манба, 11-варак

ва ўликларга кафан тайёрлашда фойдаланилган. Бухоро салласининг салласи Гуломкаси, салласи номери, [illegible] ширa, салласи машҳади кабн турлари бўлган. [illegible] саллалик хоса 4 сўмга сотилган[2].

Бухоро шаҳридаги энг кўп тўқиладиган матолардан бири бахмал бўлиб, ундан аёллар кўйлаги, камзул[illegible] болалар этикчаси, халатлар, дўппи, халатча, ко[illegible] сўзана, гулкўрпа, зардевор, дастурхон, кўрпа ва кўрпачалар тайёрланган. Бахмалбофлар лимпа, то[illegible] шер думи, писта дарахт каби нақшлардан фойдаланганлар. Бахмалбофлар шаҳарнинг Шайх Жалол, Хонако, Абдуллахон, Чукур маҳалла, Мирзон Али, Мирзон келди маҳаллаларида истиқомат қилишган.

Тўқимачилар пахта матолардан ташқари кўплаб миқдорда турли- туман ярим ипак ва ипак матолар ҳам тўқиб чиқарганлар. Бу матолар нафақат ички , балки ташқи бозорга ҳам кўплаб чиқарилган. Бундан ташқари рус ҳукумати катта миқдорда сифатли ипак ва ипак матоларни Россия бозорларига етказиб бериш мақсадида XIX асрнинг 70- йилларида 200000 сўмлик капиталга эга бўлган " Москва- Тошкент ширкати " тузиб, унга асосий вазифа қилиб Туркистон ўлкаси ва " мустақил " Бухоро ва Хива хонликлари ҳудудларида ипакчилик корхоналари ташкил қилиш, ижарага олиш орқали матолар тўқиб чиқиш белгилаб берилган эди. [3]

---

1. Ўша манба. фонд Р- 48, I-рўйхат, 16-иш, 650-варақ.
2. Ўша манба, фонд 596, I-рўйхат, 3-иш , 44- варақ.
3. Ўша манба, фонд И-I,16-рўйхат, 2280-иш, 3-варақ.

Бухоро шаҳрида металлни қайта ишлаш саноати тараққий қилган бўлиб, бу ерда чилангарлик, мисгарлик, заргарлик, чўянгарлик, рехтагарлик каби соҳаларига бўлинган. Биз ўрганаётган даврда шаҳарда 150 та дўкон чиқарган чилангар бўлиб, шулардан 30 таси [illegible], 50 таси ўроқсозлик билан . қолганлари занжир, зулфин, мих, сувлик, тушов, нагал, пичоқ, камар ҳалқаси ва бошқа буюмлар тайёрлаган[2].

Чилангар устанинг асбоблари жуда оддий тузилишга эга бўлиб, улар тўртта болға (даст-хонски, хонски пардоз, хонски ташчиш, шток) деб, учта омбир (рост омбир, каж омбир, калим омбир) деб, икки хил эгов (сувани пахам, сувани сераха) деб, сандон, қайчи, чархпок, тош, циркул, дамгир[3] дан иборат бўлган.

Чилангарлик устахоналарида энг камида 3 киши меҳнат қилган. Уста энг оғир ва мураккаб ишлар бажарса, халфа энг оғир болға-путок билан буюмни болғалашда устига ёрдам берган, шогирд эса босқон ёрдамида оловни алангалатиб турган.

Бухоро амирлигининг Қарши бекллигида чилангар усталар пичоқсозликлари билан машҳур бўлишган. Пўлатдан ясалиб дастасига олтин ёки кумуш қопланган Қарши

---

1. Сухарева О.А. Бухара XIX-начало XX в. Позднефеодальный город и его население. Москва. 1966 йил.190-бет.
2. УзР МДА. фонд 596, I-рўйхат, 3-иш, 41-42 варақлар.
3. Ўша манба, фонд Р-48, I-рўйхат, 181-иш, 448-варақ.

пичоклари бозорда 7-8 сўмга баҳоланган . Бойсун, Коратегин, Ҳисор бекликлари темир рудасига бой кўлмлар бўлиб, биргина Бойсун беклигида XX аср бошида 25 та руда эритиш печлари бўлиб, уларда 50 киши меҳнат килган. Челонгарликнинг яна бир соҳаси қурол-ярокчилик бўлиб, XIX аср ўрталарида килич, ханжар, совут, ... каби буюмлар тайёрлаганлар.

XX аср бошига келиб Бухоро шаҳри ва унинг атрофидаги кишлокларда 40 га якин чўян куйиш корхоналари бўлган. Шундан Мўгулонкори кишлогида 2 та, Зарманок кишлогида I та, Вобкенти кишлогида 3 та бўлиб[1], улар омоч позаси, козон, чирог, машкобдон, панжара,чойник, ароба гилдириклари учун сарбор халка, ҳаммомлар учун катта сигимли козонлар ясаган. Дегрезлар тайёрлаган козон, машкобдон 2 сўмдан , чўян 70 тийиндан [2] сотилган.

Чўянгар /дегрез/ усталар ойда икки марта чўян куйишган. Чўян куйиш жуда мураккаб жараён бўлиб, бир туркум чўян эритиш учун 30 га якин киши иштирок этган: 3 уста , IO та ёригар / ёрдамчи/, IO дамгар, 5 та колипга куйувчи. Маҳаллий чўян куйилмаси сифатлик бўлмаса, ташки кўриниши нотекис бўлган. Бунга асосий сабаб ўчокда юкори температура таъминлаб берилмаганлигидан чўян етарли равишда суюлтирилмаган. Шунинг учун буюм тайёр бўлгандан сўнг у чиниктириб эговланиб силликланган.

I. Сухарева О. А. Позднефеодальный город Бухара. Ташкент,1962 йил, 33-бет.

2. УзР МДА,фонд 596, I-рўйхат, 3-иш, 41-146-вараклар.

Дегрез усталар тайёрлаган буюмларини ўзлари сотганлар ёки савдо растаси бўлган баккоолларга кўтарасига бозор нархидан анча арзонга сотишган. Омоч позаси тайёрлайдиган дегрезлар бир куйишда 1200 тагача поза тайёрлашган. Ҳар бир позани кўтарасига 3 тангадан сотишса, бозорда эса бир позанинг нархи 8-IO танга бўлган.[1] Дегрезлар шаҳарнинг дегрези маҳалласида истикомат килишиб, бу ерда дегрезлик маҳсулотларини сотувчи I9 та дўкон бўлган. Дегрезлар ўз маҳсулотларини факат ички бозор учун тайёрлашган, чунки ташки бозорга чикиш учун маҳсулот сифатининг пастлиги йўл бермаган.

Бухоро хонлигида энг кўп таркалган ҳунар соҳаларидан бири рехтагарлик(бронза куйиш) бўлган. Бухоро шаҳрининг Қоракўл дарвозаси якинида жойлашган Зангуласоз кишлогидаги 28 хўжаликдан I2 таси бронза кўнгирок ва шикилдоклар куйиш билан шугулланишган[2]. Бухоро хонлигида бронзани усталар оловга чидамли тупрокдан тайёрланган сопол тигил / бута / да мис ва калайни коришитириб тайёрлашган. О. А. Сухареванинг маълумотларига кўра , 5 мискол калайга 7,5 мискол сарик мис ва 7,5 мискол кизил мис кўшилган.[3] Сопол бутани усталар Шаҳрисабз ёки Ҳисордан туяларда олиб келинган оловга чидамли тупрокдан ўзлари тайёрлашган. Олов устига кўйилган сопол бутадан бир марта фойдаланилган.

I. Сухарева О. А. Позднефеодальный город. Бухара,36-бет.

2. О. А. Сухарева . Позднефеодальный город..., 40- бет.

3. О. А. Сухарева. Уша асар., 36-бет.

чукин у оловдан олиниб совутилгандан сўнг мурт бўлиб, парча[illegible] кетган. Сопол буталар турли катталикда тайёрланган. Энг [illegible] сопол бутага 4 кг гача метал солинган[1].

Рехтагарларнинг ўчоқ-кўраси баландлиги 40 см, кенглиги 75 см. бўлган. Таваноқ ёки "нар-мода" деб аталган тўрт бурчакли, икки бўлакдан иборат ва бронзадан ясалган қолибга [illegible] (ширеч) хамда кум аралашмаси (10 кг кумга 0,5 кг ширеч [illegible]ган) солиб котирилган. Таваноқнинг хар бир бўлагига ширеч [illegible] кум аралашмаси алохида солинган. Ушбу аралашма котгандан [illegible] унга керакли буюмнинг формаси ўйилган ва таваноқнинг [illegible] бирлаштириб, темир занжир билан махкам қилиб боғланган. Т[illegible] холатда қўйилган таваноқнинг тепа кисмида эритилган бронза[illegible] куйиш учун махсус тешикча бўлиб, рехтагар сопол бутани узун дастали омбур билан оловдан эритилган бронзани шу тешикчадан куйган. Маълум вакт ўтиб эритилган бронза таваноқ ичида [illegible]гандан сўнг, таваноқ икки кисмга ажратилган ва тайёр буюм унинг ичидан олинган. Буюм сували серах ёки сувани пихам деб номланган асбоблар ёрдамида силлиқланган. Шундан сўнг буюмни бозорга олиб чикиш мумкин бўлган[2].

Рехтагарлар буюмларни куйиш учун хафтанинг 5 куни давомида тайёргарлик кўриб, колган 2 кунида буюмларни

1. О.А.Сухарева. Ўша ерда.

2. Дала материаллари. Бухоро тумани. 1993 йил.

куйиш билан шуғулланишган. Бухоро хонлигида рехтагарлар манқал, катта-кичик қўнғироқлар, давот /рангдон/, тугма, усмажўшак, бронза узук, эгар-жабдуклар учун бронза безаклар, узанги, камар тўқалари, ошик ва дарвозалар учун зулфин ва тўқмоқчалар, шам кайчи, чойжўш ва офтобалар учун даста хамда қуббачалар тайёрлашган. Кўплаб буюмлар алохида кисмларга бўлиниб қуйилган ва кавшарлаш йўли билан улар бирлаштирилган. Масалан, рехтагарлар хар хил формадаги манқал деворлари, оёқлари, таг кисми, дастасини алохида куйиб, кейин кавшарлашган. Манқалларга бадиий гўзаллик бағишлаш мақсадида унинг деворларига чиройли қилиб ясалган манзаралар, тўтиқуш хайкалчалари ўрнатганлар. Манқалларнинг думалоғидан тортиб, тўрт қирралигини, хатто ўн икки қирралигини хам учратиш мумкин эди. Манқалнинг канча қирраси бўлса, шунча оёғи бўларди. Манқалнинг одатда ички ва таги ва ён деворлари лой билан сувалиб қўйиларди. Манқални кўтариб юриш учун икки томонига кулоқ қилинар эди.[1]

Тўрт, олти қиррали манқаллардан дўконларни иситишда фойдаланилса, саккиз, ўн икки қиррали манқаллардан асосан мехмонхоналарни иситишда фойдаланилган.

Рехтагарлар уй хайвонлари бўлган қўй-эчкиларнинг бўйнига осиш учун алафи деб номланган қўнғироқ, туяларнинг бўйнига осиладиган жаказан, тосок, оёғига

1. Б. Сергеев. Узбекистонда мисгарлик. Тошкент. 1960 йил, 16-бет.

боглаб қўйиладиган занубанд номли қўнғироқлар ясашган[1]. Бўйни- га қўнғироқ осилган ҳайвонлар ўз хўжайинлари уйидан узоқ- лашиб кетишса, уларнинг бўйнига осилган қўнғироқлар чиқарган товушидан уларни қидириб топиш осон бўлган.

Рақкосалар ва дорбозлар учун зангулайи дастбанди номли қўнғироқчалар ясашиб, улар рақсга тушганда қўнғироқчалардан чиққан товуш даврага мусиқий кайфият бағишлаган. Умуман олганда қўнғироқ (зангула) ларнинг 100 дан ортиқ хили бўлган.

. Бухоролик кексаларнинг гувоҳлик беришича, инқилобга қадар Бухоро шаҳрида 100 дан ортиқ рехтагарлар ва 60 дан ортиқ дўконлари бўлган.[2] Олиб борилган қидирувлар натижасида 1885-1915 йилларда Бухоро амирлигида фаолият кўрсатган Кулимова, уста Абдуҳаким, уста Гуломжон Иноят ўғли, уста Қодиржон рехта- гар, уста Тўхтаниш, амирга қарашли корхонада меҳнат қилган уста Очил рехтагарларнинг номини аниқлаш мумкин бўлди.[3] Ҳозир- ги кунда Бухоро шаҳрида бор - йўғи битта рехтагарлик дўкони бўлиб, унда Уста Қодир шогирди Муродҷон Маъмуров билан ишлаян- ти. Уста Қодир Ҳазрати Имом Абу Хафс Кабири Бухорий масжидлари гумбазига бронза кубба, Ҳазрати Боҳоуддин Нақшбанд, Масжиди Калон жомъе масжидлари дарвозаларига зулфин, ҳалқа, куббали

---

1. О.А.Сухарева. Позднефеодальный город..., 39-бет.
2. Дала материаллари. Бухоро шаҳри. 1993 йил.
3. Дала материаллари. Бухоро шаҳри ва тумани. 1993 йил.

лик тайёрлаб берганлар.[1]

Заргарлик Ўрта Осиё халқлари орасида энг қадимги ва кенг тарқалган металлни қайта ишлаш соҳаларидан биридир. XIX- XX аср бошларида заргар усталар кўплаб шаҳар ва қишлоқларда: Бухоро, Хива, Қўқон, Самарқанд, Шаҳрисабз, Қарши, Тошкент, Марғилон, Наманган, Андижон, Урганч, Ғиждувон, Асака, Чуст, Нурото, Косонсой, Бойсун, Денов, Халқобод, Учқўрғон, Шеробод, Китоб, Ургут, Қўнғирот, Чимбой, Тўрткўл, Тошлоқ ва бошқа ерларда меҳнат қилишган.[2]

Инқилобга қадар чиққан ва ундан кейинги давр адабиётлари ўрганиш натижасида шу нарса аниқландики, заргарлик санъатининг энг йирик маркази Бухоро бўлиб, бу ерда " XX аср бошида 400 га яқин заргар "[3] меҳнат қилган. Бухоро шаҳрида заргарларнинг кўпчилиги Тоқи Заргарон савдо растасида ўз дўконларига эга бўлиб, улар шу ернинг ўзида тайёр маҳсулотлар билан савдо қилишган. 1820 йилда Бухорога келган Е. К. Мейендорф бу ерда унчалик қиммат бўлмаган қимматбаҳо тошлар - Эрон фирузасини, Бадахшон ва Арабистон ёқутини, тиллақошларни кўрганлигини ёзиб қолдирган.[4] Бухоро

---

1. Дала материаллари . Бухоро шаҳри,1993 йил.
2. Д. А. Фахретдинова. Ювелирное искусство Узбекистана. Ташкент. 1988 йил. 71-бет.
3. Л. И. Ремпель. Далекое и близкое . ... Ташкент, 1981 йил. 241-бет.
4. Е. К. Мейендорф. Путешествие из Оренбурга в Бухару в 1820 г. М.,1975. 101-бет.

хонлигининг Қарши бекликида ҳам кўплаб заргарлар бўлган,
томонидан
улар бу ерда яшаган аёллар учун чиройли тақинчоқлар кумуш, мис, тилладан ишланиб, рангли тошлар билан безатилган тумордар учун гилофлар тайёрланган.[1]

XX аср бошларида амирликда заргарлик санъати юқори чўққисига етган эди. Бу даврда жуда кўплаб асарлар ижод қилинган. Масалан, амир Музаффархон / 1860- 1885 й. / даврида Уста Ходи Назир, Уста Имомқул, амир Абдуллахон / 1886- 1910 й. / даврида Уста Қори Шариф тўқсабо, Уста Бадриддин, Уста Камолиддин, Уста Абду Наби, Уста Хожа Исоқул, Уста Ёдгор Хўжа, Уста Мирак; амир Олимхон / 1910 - 1920 й. / даврида Уста Насриддин тўқсабо, Уста Абдал, Уста Астархон, Уста Садриддин Почаев, Уста Амир Хўжа, Уста Мир Халол, Уста Қилич Наимов, Уста Нуъмон Хўжа, Уста Мир Фозиқ, Уста Маъруф, Уста Баҳром Маъруфов, Уста Мухтор Муҳсимов, Уста Қостимон Мирекон ва бошқа кўплаб заргар усталар меҳнат қилишган.

Бухоро шаҳрида фаолият кўрсатган заргарлар жуда кўплаб иш қуролларига эга бўлиб, уларнинг барчаси маҳаллий темирчи, мисгар, рихтагар усталар томонидан тайёрланган. Заргарларнинг иш қуроллари қуйидагилардан иборат бўлган: тароза, дам, дандондам, ўчок, бута, бандона, кошкол, дастаманқал, дастакчўб, рег-коса,

1. М.Е. Массон. Столичные города в области низовьев Кашкадарьи с древнейших времен. Ташкент, 92-бет.

2. В. С. Затворницкая. Ювелирные изделия Бухары. 1947. Қўлёзма, 3-4-бет.

болта, болтача, омбур, чалғирак, ропой, сувон, мурсак, чакток, санги мевак, дупоя, босма дам, сумба.[1]

Бухоро амирлигида меҳнат қилган заргарлар "Дунёда ал зоти бор экан, заргар иши қолмайди" деган мақолга амал қилиб, аёллар учун жуда кўплаб хилма-хил бўлган тумлар, кулоққа тақиладиган ҳалқалар - "халқаи бешоёқ", "халқаи якпоя", "халқаи Муҳаммад", "халқаи сепоя", халқаи марҷон", "се хол пачалоқ", "хозиқ ясарга" ар, бурунга тақиладиган "арабак", "холбинни" лар, очга тақиладиган "соч попук", бўйин ва кўкракка тақиладиган "калампир мунчоқ", "тавк", "мурғок", " ... ковак", "тоштош дил", "қўш тумор", "кўлтик тумор", "бозбанд", акиклар", қўлга тақиладиган билак узуклар уч хил бўлган - "панжаракори", "дастпона", дастпонаи донадор", пешона ва чакка қисмга тақиладиган "тилла қош", "бодомак", "боло абрў", "тилла барг", "силсила"лар, бармоқларга тақиладиган турли хил кўринишдаги жуда кўплаб узуклар тайёрланган.[2] Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, XIX-XX асрларда заргар томонидан тайёрланган ва эгасига эркакларга мўлжалланган узукларнинг тепа қисмига буюртмачининг истагига кўра унинг муҳрини ўйиб ишланган. Бундай узук муҳрларни барча мансабдорлар.

1. В. С. Затворницкая. Ювелирные изделия Бухары. 1947. Қўлёзма, 3-4-бет.

2. Дала материаллари. Бухоро шаҳри. 1993 йил.

амир, кушбеги, тўпчибоши, кози, раис, шайхлар [illegible] хоришган.[1]

Кўплаб заргарлар муҳр тайёрлаш билан [illegible] уларни муҳркан деб аташган. Масалан, Садриддин [illegible] Косимлов заргар, Шарифов заргар, заргар Нуъмон [illegible] Мухтор [illegible], Мирзо Абдукарим, Мирзо Абдулло [illegible] Кори Шариф тўкмабо[2], С. Айний ўз "Эсдаликлар"ида [illegible] Содиқ хожа Гулшаний деган шундай [illegible]: "Бухоро[illegible] уни хўжа муҳркан деб чақиришар эди".[3]

Заргарлар билан муҳркандларнинг ва курол[illegible] ўхшаш бўлган: тарози, бута, учок, сандон, кайчи, [illegible] шиканча, дилдом, пирдом, супон, зуҳралик.[4]

Заргарлар турли безакларни тайёрлашда метал[illegible] ло, кумуш, мис/дан ташқари қимматбаҳо тошлар – [illegible] дила, зумрад, сердолик, ложувард, денгиз [illegible] гаҳ-дур, маржон, садафдан фойдаланганлар.[5] Заргар[illegible] нинг ал[illegible] [illegible] рангли – кизил, яшил ва кўк [illegible] Бухоро заргарлари кўпинча қимматбаҳо тошлардан [illegible] кўп [illegible]. XIX аср охирида Бухорода Истамбул[illegible] тайёрланган сунъий тошлар. Европада сунъий феруза [illegible] кейинчалик Москвадан сунъий қимматбаҳо тошлар олиб[illegible]

1. Д. [illegible]. Фахриддинова. Ўша асар, 159-бет.
2. Г. Курбанов. Бухарские печати XVIII- XX веков. [illegible]кент. 1987 йил, 18- бет.
3. С. Айни. Воспоминания. Собр.соч. т.III. М.1960. [illegible] бет.
4. Г. Курбанов, Ўша асар....., 11-бет.
5. Дала материаллари.Бухоро шахри. 1993 йил.

[illegible] тарқалган.

Бухоро заргарлари тилло ва кумушни соф холда [illegible] [illegible]лар. Чунки тилло жуда юмшоқ бўлиб, табиатда то[illegible] [illegible] ўзгаради, кумушни бошқа рудалар ичидан ажратиб [illegible] тўғри келган. Шунинг учун кумушда бир оз мис уч[illegible] [illegible]. Тилло ва кумушни бироз қаттиқрок ва чидамли қи[illegible] учун унга мис, бронза қўшилган.[1]

Тилло [illegible], унинг 1037 [illegible], кумушни [illegible] юқори [illegible] эритиш мумкин. Ўрта Осиё [illegible] турли буюмларни тайёрлашда кўпинча кумушдан [illegible]. Чунки тилло буюмлар жуда қиммат бўлиб, [illegible] кўпчилик [illegible] уларни харид кила олмаган. [illegible] кишилар " кумушдан ясалган узук тақиб, бадавлат [illegible] кийганлар: бой кишилар ... ўз хотинлари[illegible] [illegible] безаклар сотиб олишган"[2].

[illegible] учун Бухоро заргарлари тилло буюмларнинг [illegible] [illegible] тутиб, кумуш буюмларга [illegible] суви [illegible]. Бу учун маълум миқдордаги тилло [illegible] " хали симоб" га солишиб, [illegible] бутада шиш олов [illegible] эритишган. Бўғи эритмани сонуқ сув солинган идиш[illegible] [illegible]. Маълум бир вақтдан сўнг идишдаги сувни тў[illegible] [illegible]. Идиш остидаги кулранг тусга кирган эритмани [illegible] буюмга суркашган. Бу буюмни оловга тутиб [illegible], "хали симоб" бугланиб кетган ва буюм

[illegible] материаллари. Бухоро шахри. 1993 йил.
2. А. П. Хорошхин. Сборник статей, касающихся до [illegible]станского края . СПб, 1876.220-бет.

хосси ниқа, ёҳки мустаҳкам тилло қатлами остида [illegible]
қолган[1].

Маълум бир буюмни тайёрлаш учун заргар [illegible] миқдорда тилло ёки кумушни олиб, уни ўтга [illegible] тупроқдан ясалган сопол "бута" га солиб сопол [illegible] ёниб турган кўмир устига қўйган. Сўнг дам [illegible] алангалатиб турилган. Метал эригандан сўнг, [illegible] отангирак билан олиб, "резак"га қуйишган. Метал [illegible] бир миқдорда совугандан сўнг, уни резакдан олиб [illegible] устига қўйишган ва болғача ёрдамида болғалаб, [illegible] маълум бир кўриниш берилган.

Тайёр буюмга нақш беришнинг 4 хил формаси [illegible]
1/ Мехрожалам ёрдамида буюмга чизилган суратнинг [illegible] қисми кесиб олинган, 2/." Қолибкни" - тайёр қолиб[illegible] ўратиб қуйиш, 3/. Бабике уйма нақш, 4/." Панжара" [illegible] салсора" - буюмга тўрсимон қилиб ясаш.[2]

Бухоро заргарлари "панжара" ёки " салсора" усул[illegible] қўллашда юқори малакага эга бўлишган. Кераклик миқ[illegible] қиздирилган кумуш маълум бир қалинликка келгунча [illegible] устида болғаланиган ва "қирно" - майда тешикча[illegible] бўлган метал доскадан сим шаклида ўтказилган. Ҳар [illegible] ўтказилганда кумуш сим оловда қиздирилиб "қирно" [illegible] кейинги майда тешикчасидан ўтказила борилган. [illegible] кераклик узунлик ва қалинликдаги кумуш сим тайёр бўл[illegible] уни тилла суви билан бўяшган.

Агар кумуш симнинг иза қисми нотекис чиқса, уни [illegible]

---

1. Дала материаллари. Бухоро шаҳри. 1988 йил.
2. Р. С. Зетворицкая. Ўша асар. 7-бет.

[illegible] " [illegible]" эгов билан текислаб, силлиқланган. Бухоро [illegible] заргарлари кумушни силлиқ ва ялтироқ қилишда яна бир [illegible] усулни қўллашган. Бунда тайёр кумуш буюм "зок" - шакар [illegible] кумушга тақлашиб, қайнатилган. Кейин тоза [illegible] [illegible] уни бурато [illegible] олиб келинган "заргари кум" [illegible] билан берилган.[1]

Заргар устолар ўзларига кераклик барча [illegible] асбоблари бозордан харид қилишган. Бозорда тахта [illegible] 1 пуд кумушнинг нархи 21 сўму 50 тийин, турли [illegible] 100 донаси 30 тийиндан 1 сўмгача, [illegible] 1 фунти /409, 5 гр/ 50-60 тийин. Хитойдан [illegible] ёки [illegible] 1 фунти 1 сўму 90 [illegible] бўлган."

Агар ўтга заргар бозордан бирон-бир асбоб сотиб [illegible] бўлса, [illegible] пул сарфлашга мажбур бўлган. [illegible] " катта ёғоч кундага ўрнатилган сандон 10 сўм. [illegible] 6 сўм. резакнинг 1 донаси 60 тийин" [illegible]. Майда, лекин керакли бўлган асбобларнинг нархи [illegible] арзон бўлган. Масалан, отангирак 20 тийин, жуфт-тоқ [illegible] бир донаси 20 тийин. Қирно-метал доски, [illegible] кумуш сим уни тешикларидан ўтказилиб [illegible] нинг бир донаси 3 сўм, [illegible] [illegible] донаси 1 сўму 50 тийин[3] бўлган.

---

1. Дала материаллари. Бухоро шаҳри. 1988 йил.
2. Н. Гейер. Н. Назаров. Кустарные промыслы в Ташкенте. [illegible]. 1902. 11-13 бетлар.
3. Н. Гейер. Н. Назаров. Ўша асар... 13-бет.

ҚИЛИЧЕВ Р. Э.

Бухоро ҳунармандчилигида бошқарув услуби

Осиё ва Европа мамлакатларида бўлгани каби Бухоро шахрида хам барча хунармандчилик сохаларини бирлаштирган алохида уюшма (цех) лар бўлиб, уларга уюшма аъзолари томонидан сайланган "бобо" ва "оксоколлар" бошчилик килган. Бобо катта обрўга эга бўлган юкори малакали усталар орасидан танлаб олиниб, уюшма аъзолари йигинида сайланган, сўнгра шахар кози калони томонидан тасдикланган. Бухоро ахолиси бобони "пирзода" ёки "рисолачи" деб атаган. Бобонинг асосий вазифаси диний - ахлокий масалалар билан шуғулланишдан иборат бўлган.

Барча хунарлардаги "бобо" вазифасини бажарувчи усталар ўз хунарларига оид "Рисола" ни ёддан ва тўлик билишлари шарт бўлган. Бобо бошчилигидаги хунармандлар ушбу "Рисола"да баён килинган барча конун - коидаларга сўзсиз риоя килишга мажбур бўлганлар.

"Рисола" арабча сўз бўлиб, "нома" маъносини беради. Илмий жихатдан "рисола" ларни ўрганиш Россия Ўрта Осиёни забт этгандан сўнг бошланган. П. А. Комаров томонидан бўёкчилар, полл-

тукувчилар, тукимачилар, пичоксозлар "Рисола"ларни урганилган булса.[1] С. М. Смирнов томонидан 23 касб-хунарга оид "Рисола" Россияга олиб кетилган. Н. П. Остроумов уз кулида тупланиб колган 15 та "Рисола"ни урганиб чикиб, уларни эски узбек ва форс тилидан таржима килиб, 1901-1903 йилларда матбуотда эълон килдирган.[2]

Рус олимларидан кимки "Рисола"лар билан шугулланган булса, албатта уларнинг качон ва кaерда келиб чикканлиги хакида уз фикрини билдиришга харакат килган. Бизнинг назаримизда, К. Лыкошиннинг "... рисолалар ислом динининг биринчи асрларида пайдо булган булса керак", деган фикри бошка фикрларга караганда хакикатга якиндир. А. Ф. Миддендорф "Рисола"лар келиб чикишини XVI асрга боглайди. Чунки у баъзи "Рисола"ларда машхур суфийлар Хазрати Баховуддин Накшбанд ва Хужа Ахрор Валийларнинг номлари учрашини назарда тутган.

Хуш, ушбу рисолаларда асосан нималар хакида фикр юритилган? "Рисола" бошида Оллохга ва унинг пайгамбарларига хамду-санолар айтилган. Шундан сунг Оллохнинг буйруги билан фаришталар Жаброил ёки Микоил "Рисола"да курсатилган хунар сохасини Имом Жафарга олиб келиб, ушбу хунарни унга кандай килиб урагатганлиги

---

1. Комаров П. А. Несколько слов о рисоля. "Туркестанские ведомости", номер 45, 1901 й.
2. "Туркестанская туземная газета". 1901-1903 й.

хакида суз боради. Имом Жафардан сунг бу хунарни кимлар давом эттирганлиги ва улардан бошка одамларга тарқалганлиги турли диний ривоятлар билан баён килинган. Шундан сунг "Рисола"да курсатиб утилган хунарга оид урф - одат ва анъаналар хакида суз боради.

Хунармандлар уз пирларини доимо ёдда тутишлари, пирлар рухини шод килиш учун курбонликлар килиб туришлари, улар хотирасига багишлаб хатми Куръон килишлари шарт булган. Ушбу курбонлик ва хатмлар килинмаса, пирлар каргишига дучор булишлари, у дунёда Оллох газаби ва дузах азобларига учраши, пирлари улардан юз угиришлари шоирона мисраларда баён килинган. "Рисола" курсатмаларига амал килмаган хунармандларни бу дунёда хам турли жазолар - кирк дарра уриш, хотинидан жудо килиш, хунармандлар жамоаси ёки сохардан бадарга килиниши каби жазолар курсатилган.

"Рисола"да санитария - гигиена масалалари жуда каттик куйилган. Хунарманд уз дуконини доимо тоза-озода, покиза тутиши, ишга киришишдан олдин ювиниб-таранишга ва иш давомида Куръон сураларини айтиб туриши кераклиги айтиб утилган. Шу билан бирга хунарманд харидор билан яхши муомалада булиши, махсулотни сифатли килиб тайёрлаши, уста ва шогирд муносабати доимо яхши булиши, илмли одамлар билан хамсухбат булиб туриши, тоза виждонли, сабр- токатли ва инсофли булиши кераклиги таъкидланган.

"Рисола" охирида айтиб утилган курсатмаларга амал килмаган ёки уни бузган хунармандларни каттик жазоланиши хамда киёмат кунида Мухаммад алайхис- салом

уни ўз паноҳига олиб Оллоҳдан унинг гуноҳларини сўраб олмаслиги баён қилиб берилган. Кимки ушбу "Рисола"ни муқаддас билиб, уни асраб- авайласа ҳамда унга риоя қилса ўша ҳунарманд қиёмат куни Оллоҳ ва унинг расули Муҳаммад шафоатига мушарраф бўлиши ва жаннатга кириши жуда ишонарли равишда тасвирланган. "Рисола" Оллоҳга ва унинг расули Муҳаммад, унинг оиласи ва издошларига ҳамду - санолар айтиш билан тугалланган.

Барча касб - ҳунарларга оид "Рисола"лар тузилиши ва мазмуни, юқорида айтиб ўтганимиздек, бир хил бўлиб, фақатгина ҳунарлар ва маҳсулотларнинг хиллари тайёрланиши бўйича қилиб тасвирланган. Бобо ҳафтанинг пайшанба ва жума кунлари қўлида " Рисола" билан ўзига тегишли бўлган барча дўконларга бирма-бир кириб чиққан ва дўконларда фаолият кўрсатаётган уста, халфа, шогирдига юқорида баён қилинган "Рисола" мазмуни билан таништириб, улардан унга қаттиқ риоя қилишни талаб этган. Бобо ташриф буюрган дўконда асбоблар тартибсиз сочилиб ётган бўлса, уста, халфа ва шогирднинг уст-бошлари ифлос бўлса, харидорга қўпол муомалада бўлган бўлсалар уларга қаттиқ танбеҳ бериб, бундан кейин бу ҳолатларни такрорламасликка чақирган.

Бобо уюшма аъзоларининг барча маъракаларига бошчилик қилиб, уни ўтказиш тартибини қаттиқ назорат остида сақлаган. Шогирд усталик даражасига эришганлиги учун ўтказиладиган "камарбанди - миёнбанди" /бел боғлаш/ маросими ҳам бобо бошчилигида ўтказилган. Бундан ташқари ҳунармандлар ҳар йили ўтказиладиган "Гули сурх" байрамида бобо бошчилигида Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд

қабристонида "арвоҳи пир" маросимини ўтказишган. Бир ой давом этган "Гули сурх" байрамининг бир ҳафтаси тўлиқ ҳунармандларга берилиб, улар шу ҳафтада қабристонда ўтказиб, унумли ишлашмаган ва ўз ҳунарлари "пир"ларининг арвоҳига бағишлаб турли урф-одатларни бажарганлар.

Бундан ташқари " арвоҳи пир" маросими бирон -бир уста гуноҳ иш — асбобларни тепса, синдирса, бирорта ҳақорат қилса ҳам ўтказилган. Бобо бундай устани жиддий огоҳлантириб, дўконини ёптирган. Гуноҳкор уста ўз гуноҳини ювиш учун уюшма аъзоларига ўз ҳисобидан "арвоҳи пир" маросимини ўтказиб берган. Маросим охирида бобо бошчилигидаги усталар унга насиҳатлар қилишиб, тавба қилдирганлар. Шундан сўнг уста ўз дўконини очиб ишлашга ҳақли бўлган.

Бобо ўз дўкони, халфа ва шогирдларига эга бўлиб, бошқа усталар каби ўз меҳнати орқасидан кун кечирган. Масалан, Хиёбон маҳалласида яшаган уста Қурбоной "бобо" вазифасини бажаришдан ташқари, ўзига қарашли бўлган 12 та дастгоҳда бахмал тўқиб чиқарган. Бухородаги барча ҳунармандчилик соҳаларининг биттадан "бобо" си бўлган бўлса, тўқимачилар кўпчиликни ташкил этганлигидан, улар шаҳар бўйича тўртта бўлишиб, ҳар бирига биттадан "бобо" бошчилик қилган. XIX аср охирига келиб тўқувчиликда уста Бобо, уста Қурбонбой, уста Акбар, чилангарликда уста Мирза, заргарликда ота [illegible] "бобо"лик лавозимида фаолият кўрсатганлар.

Одатда бободан кейинги ўринда турувчи уюшма [illegible] бўлиб, у бажарадиган вазифалар "бобо"ликдаги

қараганда кенг қамровли бўлган. Оксокол ҳам усталар барча оилавий маърака- маросимларида ва "арвоҳи ..." "камарбанди" - бел боғлаш маросимларида актив иштирок этган. Оксокол ўз хизматлари эвазига ҳеч қандай ҳақ олмаган. Усталар унга бобо каби нон, ширинлик, чопон ёки арзон совға қилишган.

Оксокол уюшма аъзолари турмушининг иқтисодий, ижтимоий томонлари билан шуғулланган. У уста, халфа, шогирд ўртасидаги муносабатларни, улар орасида пайдо бўладиган низоли масалаларни ҳал қилган. Бундан ташқари Бухоро амирлигининг сўнгги хукмдорлари Абдулаҳадхон, Сайидхон Олимхон даврларида Ширбудин ва Ситораи Моҳи Хосса саройларида Наврўз арафасида ҳар йили ташкил қилинадиган бозор сайилларида ҳунармандларнинг ўз маҳсулотлари билан қатнашишларини таъминлаш оксокол бўйнида бўлган.

Наврўз байрами амирнинг Ширбудин боғида 4-6 ҳафта, Ситораи Моҳи Хоссада 2 ҳафта давом этган. Ширбудин саройи олдида 500 га яқин чодирлар ўрнатилиб, шундан 200 таси олий даражали мансабдорларга, 300 таси бозор савдо ва ҳунармандчилик уюшмалари аъзоларига мўлжалланган[1]. XX аср бошида зардўзларга уста ..., уста Саъдулло, заргарларга уста Баҳром, тўқувчиларга уста Мўминжон, қурувчиларга усто Абдулло, усто ... Малик, уста Юсуф, кемухтгарларга усто Нурмаҳмад, нарзи, косибларга усто Абдушукур "оксокол" лик қилишган.

---

1. Ремпель Л. И. Далёкое и близкое. Страницы жизни быта, строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары. Ташкент, 1981. 63-бет.

Устакор- бароз йирикрок дўкон хўжайини бўлиб, уларни икки гуруҳга ажратиш мумкин: 1) 3-4 халфага эга бўлиб ва ўз оила аъзолари билан биргаликда дўконда баб-баровар меҳнат қилувчи устакорлар: 2) бир неча дўкон ва ... халфага эга бўлиб, ўзи ишлаб чиқариш процессида иштирок этмайдиган ва ҳаттоки ўша ҳунарни билмайдиган устакорлар. Масалан, Ҳиёбон маҳалласида яшаган устакор Қозоқхоннинг 120та дастгоҳи бўлиб, у шаҳардаги энг йирик устакор бўлган[1]. Йирик устакорларнинг бозор расталарида ва карвон саройларда савдо дўконлари бўлиб, уларда устакорларнинг ўзлари савдо қилганлар.

Уста - икки тартибда мустақил иш юритувчи ҳунарманд бўлиб, уларни Бухоро шаҳрида "устаи худкор" деб аташган. Бундай усталар кўпинча ўз оила аъзолари ёки 1-2 халфа, шогирд билан бирга меҳнат қилганлар.

Уста худкор барча ҳунармандчилик соҳаларида бўлганидек ўз дўконига, маълум миқдор маблағга, керакли асбоб ускуналар ва хом-ашёга эга бўлган. У ўз қўли остидаги халфа ва шогирднинг ҳунар ўрганишига масъул бўлиб, уларнинг мустақил ишлай олишларини устанинг ўзи ҳал қилган. Усталар ўқувчи, чаққон ва ҳалол-покиза шогирдларни ўз қўлларидан чиқармасликка ҳаракат

---

1. Сухарева О.А. Позднефеодальный город Бухара конца XIX века-начала XX века. Ремесленная промышленность. Ташкент, 1962, 86 - бет.

1. ЎзР МДА, Ф.Р-53, 1 рўйхат, 8-иш, 123-варақ

қилинган. Уста ўз хисобидан халфа ва [illegible] кийинтирган, едирган ва маълум миқдор иш хақи тў[illegible]

Халфа шогирдликдан усталик даражасига [illegible] хунарманд бўлиб, у ўз устаси ёки бошқа усталар [illegible] ёлланиб меҳнат қилган. Агар халфанинг мустақил [illegible] бошлашига етарли маблағи бўлса, у мустақил [illegible] дўкон очиб ишлай берган. Кўпинча халфалар маб[illegible] олмаганлари ўз хоҳишлари билан ўз усталари [illegible] қолганлар ёки бошқа устага ёлланиб ишлаганлар.

Халфалик шогирдлик каби маълум бир давр (3-5 [illegible] давом этмаган, чунки халфаликдан усталик даража[illegible] эришиш унинг ўзига боғлиқ бўлган. Кўплаб халфа[illegible] устакорлардан бўнак олиб (500 тангагача) бир [illegible] устакорлардан қарздор бўлиб қолишган. Бухоро [illegible] бундай халфаларни халфайи бўнак, бўнак олма[illegible] ишловчи халфаларни халфайи оришт деб атаган. Халфа[illegible] оришт халфайи бўнакгаарагандa анча эркин бўлиб, у [illegible] хоҳлаган пайтда келиб-кетган.

Барча хунар соҳаларида халфа бажарадиган [illegible] бир-бирига ўхшаш бўлиб, умуман олганда, у устанинг [illegible] иккинчи ёрдамчиси бўлган. Темирчиликда халфа уста [illegible] бировлар меҳнат қилиб, кўпинча сандон устида [illegible] темир парчасини уста билан навбатма-навбат болға[illegible] керакли буюм тайёрлаган. Бундай халфаларни [illegible] деб атаганлар.

Чўянгарликда халфа бажарадиган асосий ишлар[illegible] бири қуйилиши лозим бўлган буюмлар формалар[illegible] тайёрлашдан иборат бўлган. Чўян қуйишда кўп [illegible] иштирок этишни талаб қилинганлиги сабабли чўянгар[illegible]

усталар 4-5 тагача халфа сақлаган. Заргарлик ёпиқ касб [illegible]. У авлоддан-авлодга мерос сифатида [illegible], баъзи шаҳарлармон заргарлар 1-2 халфа [illegible]. Булар халфа заргарлик буюмларини унчалик [illegible] бўлмаган қисмларини тайёрлаган.

Тўқимачилик саноатида фаолият кўрсатган халфаларнинг бир қисми халфа- уста вазифасини ҳам бажарган. Бу ҳолни устакорлар қўлида ишлаган халфалар мисолида кўриш мумкин. Юқорида таъкидлаганимиздек, устакорларнинг кўпчилиги ишлаб чиқариш процессини унчалик билмаганлар. Шунинг учун улар барча ишларни халфа - усталарга ишониб топширганлар. XIX аср охирига келиб шаҳар аҳолиси ўз фарзандларини аксарият усталарга эмас, балки бирон корхона эгалари - устакорларга шогирдликка бера бошлаган. Устакорлар эса ўз [illegible] уларни халфа - усталар қўлига топширишган.

Халфа - уста билан шогирд ўртасидаги муносабат эса [illegible] бўлмаган. Энг аввало халфа устага [illegible] тайёрланадиган маҳсулот тегишли бўлмаганидан, у [illegible] шогирд меҳнатидан манфаатдор бўлмаган. Хунар ўргатувчи [illegible] бўлган шахс халфайи бўнакка шогирд тушса, у бўнакнинг бир қисмини ўз бўйнига олишга мажбур бўлган. Бундай халфа бўнакларга шогирд тушганларга устакор ва ҳатто [illegible]. Халфа - уста шогирдлик қоидаларига чуқур [illegible]маган, чунки у бундан манфаатдор бўлмас эди. Шогирдларнинг камарбанди маросимига халфа - уста бошчилик қилган ва бошқа усталар каби шогирдига оқ фотиҳа берган.

Шогирд-бирон бир хунар соҳасини эгаллаётган

бўлган шахс. Ота - она ўз фарзандини маълум бир ҳунар устаси бўлган ҳунарманд олдига олиб келиб, ўз фарзандини шогирдликка олишни сўраган. Бунда ота-она устага атаб нон, ширинлик, бўғирсоқ, чопон ва мато қўйилган дастурхон тузатиб, уста дўконига келган. Ота - она уста дўконида дастурхон ёзиб, улар таомларни биргаликда тановул қилишган ва шу орада фарзандини шогирдликка олиш масаласи ҳам ҳал қилинган. Масала ижобий ҳал бўлганидан сўнг, " эти сизники, суяги бизники " деб бола уста ҳузурида қолдириб кетилган. Шогирдликка олиш ҳақида улар ўртасида бирор бир ёзма шартнома тузилмаган, барча масалалар оғзаки келишиб олинган. Лекин ХУI асрга оид бўлган қозилик ҳужжатларида[1] шогирдликка олиш, унинг муддати ва тўланадиган ҳақ ҳамда шогирднинг таъминоти масалаларига оид ҳужжатлар учрайди. Биз ўрганаётган даврда шогирднинг таъминоти, асосан уста бўйнида бўлиб, шунинг учун ҳам у шогирдга иш ҳақи тўламаган. Шогирд биринчи йилларда устанинг уй - рўзғор ишлари - ҳовли, дўконни тозалаш, сув келтириш, ўтин тайёрлаш каби майда - чуйда ишларини бажариб юрган.

Кейинчалик шогирд устанинг рухсати билан дўконга кириб ўтириб, уста ва халфанинг бажараётган ишларини кузатиб ҳунар сирларини аста - секин ўрганиб борган. Уста баъзида унга унча мураккаб бўлмаган буюм

I . Казийские документы ХУI века. Ташкент, 1937. 24 - 25 бетлар.

қисмларини тайёрлашни буюрган. Шундай қилиб шогирд ўз малакасини ошириб бораверган.

Зардўзлик, заргарлик, кандакорлик, каштадўзлик, дўппидўзлик каби ҳунарларга 10 - 14 ёшли болалар шогирдликка олинган бўлса, кулолчилик, чилангарлик, чармгарлик, темирчилик каби оғир меҳнатга асосланган ҳунарларда 16 - 17 яшар ўсмирлар шогирдликка олинган.

Шогирд маълум бир давр ўтгандан сўнг мустақил ҳолда керакли буюмларни ясай оладиган даражага етган. У ўзининг етук уста бўлганлигини исботлаш учун ўз касбига оид бўлган бирон - бир буюм тайёрлаб уни оқсоқол ва устага кўрсатган. Агар бу буюм уларга маъқул тушса, уста рухсати билан шогирд "миёнбанди" маросимини ўтказишга тайёргарлик кўра бошлаган.

Шогирд " миёнбанди " маросимини ўтказиш учун бутун шогирдлик даврида тўплаган маблағни сарф қилган. Бу ҳолат кулолчиликда бошқача кечган. Бунда уста маросимни ўтказиш учун ўз ҳисобидан бир хумдон идишларини пишириб ундан тушган маблағни шогирдга берган. Шогирд пулни олиб оқсоқол ҳузурига борган. Оқсоқол шогирднинг моддий аҳволини ҳисобга олиб, унга маросимни қандай ўтказиш кераклиги, кимларни таклиф қилиш ва дастурхонни қандай безаш кераклиги ҳақида маслаҳат берган. Белгиланган кунда таклиф қилинганлар шогирднинг уйида тўпланишган. Маҳалла имоми бошчилигида фотиҳа ўқилгандан сўнг маросим бошланган.

Эски шогирдни давра ўртасида тик турғизиб қўйиб

Уйга қараб " тақсир " айтган . шогирд уз навбатида устa айтайтган сузларни такрорлаб борган. Шундан сўнг уста белбоғини олиб , шогирдининг белига маҳкам боғлаган ва белбоғига бир неча дона асбобларни тиқиб қўйган, ҳамда шогирдига қараб " Энди сиз уста бўлдингиз, мен сиздан розиман , омин " - деб фотиҳа тортган. Шогирд устаси элнисига чопон тақдим қилган.

Шундан сўнг оксоқол шогирд қўлига иснота қўлини бериб ва шогирд нонларни тўрт бўлакка бўлиб иштирокчиларга " арвоҳи пирга " деб улашиб чиққан. Сўнг бобо қўлида " Рисола " ни ушлаб олиб, шогирд ундаги қонун - қоидалар ҳақида ваъз ўқиган ва " Рисола " даги талабларга доимо сўзсиз бўйсунишни талаб этган. Шогирд " Рисола" га амал қилишга сўз бериб , оксоқол ва бобога чопон тақдим қилган.

Бу билан маросимнинг асосий қисми тугаб меҳмонларга дастурхон безалган. Дастурхондаги таомлар истеъмол қилингандан сўнг маҳалла имоми Қуръон сураларини ўқиб , дастурхонга фотиҳа ўқиган. Бу билан бел боғлаш маросими ниҳоясига етиб, келган меҳмонлар уй - уйларига тарқалган. Шундай қилиб шогирд мустақил дукон очиб ишлаши мумкин бўлган.

Хулоса қилиб айтганда, қўрилаётган даврда ҳунармандчилик тармоқларида бошқарув услуби тузилиши қадимги даврларда шаклланган тартиблар асосида хукм суриган бўлсада, лекин XX аср бошларида капиталистик муносабатларнинг кириб келиши натижасида бошқарув услуби ўзининг аввалги ҳолатини

рухсат берган. Бобо ва оксоқол васийлардан ажралиб ўз - ўзини бошқарган бўлсада , лекин уста ва шогирд муносабатлари азалдагидай давом этаверган.

ҚОСИМОВ Ф. Ҳ.
РАШИДОВ У. Ж.

Бухоро Амирлигининг тугатилиши

Йигирма беш асрлик тарихга эга бўлган Бухоро давлатининг энг кескин бурилишларидан бири унинг республика даврига кириши билан боғлиқ бўлди.

1920 йилда Бухорода юз берган тўнтариш асл моҳияти билан халқ инқилоби бўлмай, балки Россияда бошланиб кетган катта ва зиддиятларга бой тарихий жараённинг бир давоми эди. Каттакон давлат мисли кўрилмаган тарихий бурилиш даврига кирган, унинг гардиши чеккадаги Бухоро амирлиги ерларида ҳам ўзининг қонли изини қолдирди ва айни пайтда бу ерларда яшайдиган халқлар тақдирини кескин ўзгартириб, "Совет, социалистик" тараққиёт йўлига киритди.

1920 йил "инқилобгача" амирликда вазият қандай эди? Россиядаги Октябрь тўнтаришидан сўнг гарчанд Бухоро амирлигининг мустақиллиги тан олинган бўлсада, лекин чегараларнинг асосий қисми Россия ихтиёрида бўлгани сабабли Бухоро ташқи дунёдан ажралиб қолди. Натижада амирликдаги 26 та пахта тозалаш заводи, 4 та ёғ, 10 та совун, 3 та [illegible] ҳамда қоракўл тери, жун ва Бухоро

учун хос бошка маҳаллий ишлаб чиқариш маҳсулот[illegible] четга чиқарилмай омборларда тўпланиб кол[illegible] вакт ўтиши билан эса улар кадрсизлана бошлади.

1919 йилга келиб четга пахта чиқариш 20 [illegible], коракўл тери сотиш 10 мартаба кискарди. Қишлок [illegible] маҳсулотларининг нархи ҳам тушиб кетди, жумладан [illegible] йил бошларида I пуд пахта II сўм бўлса, 1919 [illegible] келиб 2 сўм 80 тийинга, I пуд жун 6 сўмдан 2 сўмга, [illegible] дона коракўл тери 7 сўмдан I сўм 20 тийинга тушди.

Натижада Бухоронинг Европа ва Атлантика [illegible] мамлакатлари билан савдоси ҳам таназзулга юз тутди. 1913 йили Бухоро Константинополь ва Марсель [illegible] 50 минг пуд маҳсулот, Германияга 80 минг пуд [illegible] кўй териси, Англия ва АҚШ га 50 минг пуд жун сотган бўлса 1919 йилга келиб бу маҳсулотлар 40-50 фоиз камайди.[1] Натижада бундай кулайликдан фойдаланган Россия. Бухоро молларини арзон гаровга ташиб олиб [illegible] бошлади.

Россиядаги сиёсий ва ижтимоий вокеалар натижасида заифлашаётган ва издан чиқаётган Бухоро иқтисодиёти ва савдоси 1918 йил бошларида яна бир шикаст етди. Ўрнашганига эндигина 4 ой бўлган Совет ҳокимияти [illegible] миллатларга нисбатан ўзининг "халоскорлик" ҳаракатини бошлади. Бошда, 1917 йилнинг декабри - 1918 йилнинг январида Туркистондаги Кўқон мухторияти тор-мор

---

1. Б. И. Искандаров. Бухара (1918-1920г) Душанбе, 1970. 20 бет

этилди. Бу воқеани Туркистон ҳудуди ва ҳокимияти доирасида олиб караш мумкин бўлгани ҳолда ундан кейинги Туркистон-Бухоро тўкнашувини халкаро ҳуқуқ нормалари ўлчовида баҳолашга тўла асос бор. Тарих гувоҳ: Бухоро амирлиги Советлар Россиясининг Туркистондаги кучлари томонидан уюштирилган дастлабки интервенция объекти бўлди. "Жаҳон инқилоби янгиди" гоясидан сармаст большевиклар икки-уч кун ичида Бухорони шўролаштиришга уриндилар. Туркистон Халк Комиссарлари Советининг раиси Ф. И. Колесов (1891-1940) 1918 й март ойининг бошларида Когонга (Янги Бухоро) келиб Бухоро амирлигига карши ҳужумга ўтди. Лекин амирликни тугатиш унга насиб этмади. У мағлубиятга учраб 1918 йил 25 мартда Қизил-Тепа станциясида амир билан битим тузиб кайтиб кетишга мажбур бўлди. "Колосов урушида IO минг бегуноҳ кишининг кони тўкилди. Когонни Термиз, Китоб билан боглаб турган темир йўллари бузиб ташланди."[1] "Бу ҳужум ниҳоятида - деб ёзган эди Тошкентдаги эсерларнинг "Янги Туркистон" газетаси, бутун рус демократиясига иснод бўлмайдиган шармандалик кўнгил доғ келтирадиган ишлар амалга оширилганки, бу демократия вакилларининг бунчалик шармандаликларга йўл кўйганлиги ҳайратлидир"[2]. Газета бу ерда мактаган большевикона демократияни назарда тутган эди.

"Колосов вокеасидан" сўнг Бухоро амири ўз чегара-

---

1. В. Генис. Разгром Бухарского эмирата в 1920 году. "Вопросы истории". 1993, №7. 41 бет.
2. "Новый Туркестан". 1918. 5 апрель.

ларини қўриқлаш ва мустақилликни сақлаб қолиш ... ҳарбий сафарбарлик ўтказиб, армиясининг жанговар ҳолатини кучайтиришга мажбур бўлди. Чунки шўро ... Қизил Армиясининг Бухорога қайта ҳужум қилиш ... муқаррар эди. ...

Амирликда ўтказилаётган бу ҳарбий чора... большевиклар гаразли ниятлар билан талқин қилиб "... зўрбериб ҳужумга тайёрланмоқда" деган миш-миш... тарқата бошладилар, амирлик чегараларида Қизил ... гарнизонларини сон ва сифат жиҳатдан кучайтириб, ҳ... ҳаракатларга тайёргарлик кўра бошладилар. Ко... бўладиган ҳарбий ҳаракатларнинг асосий таянчи ... Бухоро амирлиги ҳудудидан ўтадиган ва Россия дав... тасарруфида бўлган Чоржўй – Когон (Янги Бухоро), Термиз-Когон темир йўллари ва амир... ҳудудидаги рус шаҳарлари (Чоржўй, Термиз, Карши, Когон) эди.

Амир Олимхон вужудга келаётган аҳволдан хавфсираб Туркистон ва Бухоро ўртасидаги муносабатларни музокаралар йўли билан ҳал қилиш мақсадида 1920 йил апрель-май ойларида РСФСР ташқи ишлари халқ комиссари Г.В.Чичеринга бир неча мактуб йўллади. Айни ... Тошкентдаги Туркомиссия бошлиғи Ш.Элиава ҳам РСФСР ташқи ишлари Халқ Комиссарлигига мурожаат қилиб Бухоро амирлиги масаласини қуролли куч билан ҳал қилишни таклиф этди.

Анча тортишувлардан кейин Г.В.Чичерин В.И.Ленинга 1920 йил 18 май куни қуйидагиларни маълум қилди: "Норасмий равишда Сизга шуни маълум қиламанким, бу ерга келган ...

ўрт. Ш. Элиава Туркомиссиянинг бошқа аъзолари эрта-индинга Бухоро мустақиллигини тугатишга қаратилган қарор қабул қилинишини қаттиқ талаб қилмоқдалар. Агар биз шундай шошилинч қадам қўядиган бўлсак, бутун Шарқдаги сиёсатимиз барбод бўлиши мумкин... Чунки Бухоро бутун мусулмон дунёсида катта ўрин тутади".[1]

Аммо В.И.Ленин бу мактубга ва ундаги огоҳлантиришга унча эътибор қилмади, аксинча, бир неча кундан кейин ... ишлар Халқ Комиссарининг ўринбосари Л.М.Караханнинг мактубини олиб Бухоро амирлиги масаласини у айтганидек ҳал қилишга розилик берди. Хатда шундай ёзилган эди: "Бухоро биз билан эмас, у бизга қарши. Шунинг учун Туркомиссия фикрига қўшилган ҳолда амирликни тугатишни ва коммунистлар раҳбарлигидаги демократик Республика тузишни таклиф қиламан.

...Янги ҳукумат тузилгач биз қўшинларимизни киритиб темир йўллар ва чегарани мустаҳкам қўриқлаймиз".

РКП(б) М.К. Сиёсий бюроси ҳам 1920 йил 23 майда Л.М.Карахан таклифини қабул қилди ва маъқуллади. Демак, Бухоро амирлигига "инқилоб" Қизил Армиянинг найзасида олиб келинадиган бўлди. Сиёсий бюро йиғилишида бу вазифаларни Бухоро Коммунистик партияси билан ҳамкорликда амалга ошириш тўғрисида кўрсатма берилди. Бухоро коммунистик партияси эса ҳали унча

---

1. Вопросы истории, 1993, № 7, 43-44 бетлар.

нуфузга эга эмас эди, чунки ишчилар [illegible] шаклланмаган, деҳқонлар оммаси эса унинг сиёсатини тушунмас ва улардан қўрқарди. Шу тарика Бухоро масаласи ундан анча узоқда, яъни Москвада ҳал қилинмоқда эди.

Бу воқеалардан хабар топган амир Саид Олимхон вазиятни ишлатиб, интервенциянинг олдини олиш мақсадида 1920 йил 8 июнда Мирзо Маъди Хўжабой бошчилигида Бухоро элчиларини Москвага жўнатди ва улар Г.В.Чичерин билан тинч-тотув яшаш, ички ишларга аралашмаслик, савдо ривожлантириш масалаларига тааллуқли шартномани имзо-лаб қайтдилар.

Амир элчиларининг бу муваффақиятидан ташвишланган Бухоро коммунистларининг сардори Нажиб Хусайнов амир-ликка қарши тайёрланаётган ҳужумнинг барбод бўлаётганлигининг олдини олиш мақсадида 1920 йил [illegible] июнда М.В.Фрунзе номига телеграмма юборди. Унда "...аҳволнинг кескинлашганлиги сабабли 1000 та милтиқ, 300 та тўпонча, 150 та бомба ва 3 та пулемёт юбориш ва ўзлари билан 3 млн. сўм пул олиб келишни"[2] сўраган эди.

✓ Туркистон Республикаси ҳарбий қўмондонлиги Бухоро амирлигини тугатиш учун барча чора-тадбирларни кўраёт-ган шу дамларда РСФСРнинг айрим сиёсий раҳбарлари бўлажак хунрезликнинг олдини олишга уриниб кўрдилар.

I. Вопросы истории, 1993, номер 7, 44 бет.

2. А.Крушельницкий. Диктатура по телеграфу. "Родина", 1988, № 11, 34 бет.

[illegible]. Бутунроссия Марказий Ижроия Комитети ва Халқ Комиссарлар Советининг Туркистон ишлари бўйича Комиссияси [illegible] бошлиғи Г.И.Бокий 1920 йил 13 июнда В.И.Ленинга қуйидаги мазмундаги хатни юборди: "Бизнинг айрим ҳарбий-сиёсий раҳбарларимиздан амирликни тор-мор қилиш учун бор йўғи 2-3 полк етарли деган мулоҳазаларни кўп эшитяпмиз. Аслида ундай эмас. Менимча, амир армиясини яксон қилиш мумкин, аммо Қизил Армия узоқ муддатга чўзиладиган фронтга дучор бўлади ва босқинчи деган номни олади. Бухоро партизанлари эса ўз ерти мустақиллиги учун курашни давом эттираверади. Натижада Бухоро фронти учун катта миқдордаги доимий оккупацион армия сақлаб туриш лозим бўлади"[1]. Бу вазиятни холисона баҳолаш намунаси эди.

Орадан сал вақт ўтиб В.И.Ленин шундай мазмундаги яна бир ҳужжат билан танишди. Бу РСФСРнинг Бухоро амирлигидаги собиқ мухтор вакили А. Е. Аксельроднинг ҳисоботи эди. Унда қуйидаги сатрлар бор эди: "Биз учун ҳозир Осиёдек ҳали вулқони сўнмаган кратерда янги фронтнинг мутлақо кераги йўқ. Бизнинг агрессив [illegible], ҳоҳ уруш, ҳоҳ вўраволиқ билан бошланган тўп-тарис, фақат Бухорони эмас, балким Туркистон, Хева ва туркман мусулмонларини ҳам [illegible]ради. Бухоро армия-сини тор мор этиш ҳеч гап эмас, аммо ярмидан кўпи тоғ-ларда яшайдиган икки ярим миллионлик Бухоро халқини енгиш мутлақо мумкин эмас"[2]. Бу хатлардан хабар топган Туркфронт қўмондони

I. В.[illegible]. Кўрсатилган мақола, 39 бет.

2. Ўша ерда.

М.В.Фрунзе ҳарбий ҳаракатларни тезлаштиришга [illegible] й.31 июлда В.И.Ленинга қуйидаги телегр[illegible] юборди:"...Бухоро амири бизга қарши ҳужумга [illegible] тайёрланмоқда.У Афғонистон билан ҳарбий [illegible] тузди.Амирлик шу тарзда яшаб турса Шарқдаги [illegible] барча сиёсатимиз қул-оёқсиз қолади.

Туркистон фронти Ҳарбий инқилобий [illegible] Турк-комиссия ва ўлкадаги бошқа ҳукумат [illegible] билан келишиб амирлик масаласини яқин [illegible] қилишга қарор қилдик.Бу соҳада қуйидаги [illegible] ишларини амалга оширдик: Уч тур қурол [illegible] қуролланган 1200 кишилик Бухоро Қизил Армиясини [illegible] оширишга эткаэилди.

Ҳукумат таркиби тузиб чиқилди.Барча органлар [illegible] ҳукумат идораларига лойиқ кишилар танланди.

Амирликни тугатиш- бизнинг қизил қўшинларимиз [illegible] асосий ишларини амалга оширишга тайёр.Бухоронинг [illegible] аҳволи ҳам яхши эмас.

Жемол Пошшо билан бўлган суҳбатдан шу [illegible] аниқландики.Туркия томони амирликни тугатишга [illegible] қилмайди.Амонуллохон эса Афғонистондаги ички [illegible] билан band.Бухорога ҳеч қандай ёрдам бероламайди [illegible] масаласига келсак, у ордаги ишларни бизнинг [illegible] дипломатларимиз ҳал қилади.Буларни ҳисобга олиб [illegible] фурсатдан фойдаланиш учун Марказ рухсат бер[illegible] августда ҳал қилувчи ҳаракатларни бошлаш [illegible] кумондони М.В.Фрунзе)".[1]Бу ҳужжатдан факт [illegible]

1.Н.А.Шевецуков.Страницы истории гражданской [illegible] Взгляд через десятилетия.М.,1992.180-181 бетлар.

[illegible] Ярим асрдан бери Россияга қарам [illegible] турган,кучли армия, замонавий қуролларга эга [illegible] Бухоро давлати Россияни қулатишга"зўр бериб" [illegible] экан.Бу сатрларни ёзаётганида [illegible] жаҳон пролетариати доҳийсининг [illegible] умид боғлаган бўлса? Фронтлар [illegible] қизил Россияга феодал Бухоро [illegible] ҳаммага аён эди.

[illegible] жавоб олингач, М.В.Фрунзе 1920 й.,12 ав[illegible] тугатиш мақсадида тўрт гуруҳдан иборат [illegible] корпус тузиш тўғрисида фармон берди.Чоржўй, [illegible] ,Каттақўрғон ва Самарқанд гуруҳларидан иборат бу [illegible] Самарқанд-Бухоро бўлинмага бўйсундирилди. [illegible] Бухоро гурушасининг шахсий таркиби 7 минг [illegible], 2,5 минг отлиқ аскар,5 та оғир артиллерия, 25 та [illegible] тўп,5 та бронеавтомобил,220 та замбарак, 5 та [illegible] поезд ва 11 аэропландан иборат эди.

Амир армиясида 16 минг сарбоз бўлиб,сафарбарлик [illegible] қилинса 28-30 минг халқ навкари тўплаш мумкин [illegible] армияда 55 та эскирган тўп ва 12 та пулемёт бор [illegible] кучлар нисбатига қараганда амир армияси сон [illegible] кўпроқ бўлсада, аммо техника ва ҳарбий [illegible] жиҳатидан Қизил армия устунлиги муқаррар эди. [illegible] Бухоро сарбозлари учун мутлақо нотаниш бўлган [illegible] автомобиллар,поездлар,аэропланлар феодал [illegible] қарши турарди.

[illegible] аср бошларида тараққиёт йўлларидан маълум даре[illegible] Бухоро амирлигида ислоҳот ва чуқур [illegible] амалга ошириш тарихан давр талабига

сайланган эди.Бунга демократик ҳаракат [illegible] ли[illegible] ва бу бухороликлар ҳам чуқур [illegible]. Лекин Бухоролига давлат тузумини бутунлай [illegible] гарида."Большевиклаштириш" [illegible] ҳукуматга, ва уларнинг муддаолари-[illegible]

Бу тарзда мустамлака Бухоро амирлиги [illegible] ва [illegible] жамиятга [illegible]. 1920 йил [illegible] августида Чоржўйда БКП нинг IV съезди [illegible], [illegible] ҳал қилувчи,24 маслаҳат овоз билан жами 110 [illegible] иштирок этди ва мутлақо кўпчилик овоз билан [illegible] [illegible] қўзғолон кўтариш тўғрисида қарор қабул қилинди.

Большевикларнинг устидан билан [illegible] ре[illegible]ларни амалга оша бошлади. Бу [illegible] "янги қўзғолон"деб ном олган ҳаракат 23 августда [illegible] Сардор бошчилигидаги [illegible] отрядларининг Чоржўй яқинидаги Сакар-Бозорга [illegible] [illegible] билан бошланди. [illegible] Сардор ва [illegible] коммунистлар [illegible] Чоржўйни [illegible] [illegible] ортиқ бек амалдорлари асир олинди.Беклик [illegible] қўлга киритилди.Шу кун Чоржўй ревкоми тузилиб ҳокимият унинг қўлига ўтди, бек эса чор [illegible].[2]

Кўрсатилганидек,шу куни Чоржўй ревкоми"бутун Бухоро халқи" номидан Туркистон фронтига "ёрдам сўраб" мурожаат

1.Сборник статей к десятилетию Бухарской и Хорезмской революции.Ташкент.1930 ,47-бет.

2.А.И.Ишанов.Бухарская Народная Советская Республика. Ташкент,1969,187-бет.

[illegible] тайёрлангач [illegible] сўзича Туркистон [illegible] "[illegible]"ҳукумат зарур [illegible] съезд қарорадан [illegible] "[illegible]" ҳам бехабар эди.[illegible] [illegible] армия [illegible] топширилган эди.

[illegible] тартибда давом этаётганлиги [illegible] эди.Чоржўй "ревкоми"нинг [illegible] 25 август соат 12 да 3667 [illegible] "Бухоро [illegible] Самарқанд-[illegible] 28 август кечаси ҳарбий тайёргарликни [illegible] - августдаги [illegible] ҳарбий ҳаракатларни [illegible] кучлари [illegible] Бухоро атрофига [illegible] Бухоро [illegible]. [illegible] кучлари [illegible] Чоржўй, [illegible] Вобкент. [illegible] ва [illegible] кучлари [illegible]. Турфронт қўмондони М.Фрунзе.[1]

[illegible] Туркистон фронтининг Самарқанд-[illegible] ҳарбий ҳаракатларни [illegible] Самарқанд гуруҳи,3-Туркистон [illegible] 1-Туркистон отлиқ дивизия,[illegible] Туркистон [illegible], [illegible] ротаси [illegible] [illegible] ҳаракат [illegible]. [illegible] Бухоро [illegible] эди.

1.[illegible].Красная Армия в Средней Азии. Ташкент,19[illegible],44-бет.

Каттакўрғон гуруҳи эса шу кунлари [illegible] башкалошкая кавалерия полки билан Хатирчи ва Зиёвуддин-ни олишни мўлжаллади.

Чоржўй гуруҳи эса таркибида 4-ўқчи полки, 8-ўқчи полкнинг бир батальони, артдивизия, отлиқ дивизион ва туркманлар отряди ёрдамида 29 август куни эрталаб соат 4^{00}да Чоржўйни эгаллагандан сўнг Бухоро–Термиз ва Амударё чизиғини кузатиб Афғонистон чегарасини назорат қилиши лозим эди.

Асосий вазифа Когон гуруҳи зиммасига тушди. Унинг таркибида Янги Бухоро (Когон) ва Қарши гарнизони, 4-отлиқ полк, I-шарқий мусулмон полки ва 7-ўқчи полк кирди. Гуруҳга Эски Бухоро қальасини эгаллаш вазифаси юклатилган эди. Операциянинг ўта махфийлигини таъминлаш мақсадида М.Фрунзенинг 27 августдаги 017 рақамли буйруғи билан Каттакўрғондан Когонгача бўлган масофада [illegible] эшелонларнинг барча ойналарига ғилоф тортилиб фақат томдаги туйнуклар очилсин; Вагонларга фақат РКП(б) вакилларидан ташқари ҳеч кимга яқин йўлмасликни огоҳлантирилди. 29-августда 23-сон бронепоезд Когондан 14 км жануби-ғарбдаги Мангит қишлоғида тўхтади. Соат 5 да вагонлардаги аскарлар тушиб ўзларини қоронғи омборларга жойлаштира бошладилар. Шунда ҳам аскарларнинг кўпчилиги қаерга келганини билмасди.

Шу кундан бошлаб Когонга кириш йўллари очиқ бўлса-да, у ердан ҳеч ким чиқмас эди, деб хотирлайди шу воқеаларнинг ичида бўлган дивизия қўмондони

В.Клементьев.[1]

Эски Бухорони қўлга киритиш учун асосий зарбани Когон гуруҳининг чап қаноти Шайх Жалол ва Қоракўл дарвозалари орқали бериши керак эди.[2]

29 августда бронепоезддан туширилган десант Амир [illegible] қишлоғини эгаллаб, Шайх Жалол дарвозасига яқинлашди. 31 август куни 10 нчи, 5 нчи Туркистон ўқчи полки 4-нчи отлиқ полк, 28-сонли бронепоезд, 53-нчи автоброне-отряд ва оғир артиллерия батареяси Қарши дарвозасига келиб тўхтади. Қарши дарвозаси яқинигача [illegible] йўлда турган 28-сон бронепоезд шаҳарни шафқатсизлик билан ўққа тутди. Шаҳар ўт ичида қолди. Фақат августнинг охирги кунлари ва сентябрнинг I,2 кунлари Бухоро шаҳрига I2 минг снаряд ва бир неча миллион патрон сарфланди.

Бу кучлар билан белгиланган вақтда шаҳарни олиш мушкул эди. Шунда уни ҳаводан туриб бомбардимон қилиш

I.В.Клементьев. Освобождение Бухары (Бухарская операция I920 г.) "Военно-исторический журнал". I940, I0-сон, 72-бет.

2.В.Медведев. Нечаянная революция. Бухара, I920 год. "Дружба народов". I992, I-сон, I62-бет.

мумкин деган карорга келинди ва 31 август куни [illegible] ги 25-чи авиоотряд ёрдамга чакирилди. Улар [illegible] 43-чи авиаотряд шахарни бомбардимон килишни [illegible] Когон якинидаги аэродром Туркистон фронти [illegible] мисли кўрилмаган кизил бир томонлама эслатарди. Бу [illegible] самолётларнинг "Фарман", "Сопвич", "Ньюпор", [illegible] ва "Альбатрос" каби турли маркалари энга [illegible] самолётлар биринчи жахон уруши даврида Англия, [illegible] АКШ каби иттифокчи давлатлардан рус армиясига [illegible] хамкорлик йўли билан ўтган эди. Энди улар Туркистон фронти авиациясининг асосини ташкил килиб, [illegible] Шариф гузарлари, мачит, мадраса ва миноралари [illegible] аҳоли уруғларини сочишга киришди.

Кадимий Бухоро хам ердан, хам хаводан бомбардимон килина бошланди. Шахарнинг Карши, Самарканд [illegible] остига порох (динамит) кўйиб портлатиб юборишди [illegible] рон бўлган деворлар оркали Кизил Армия кўшинлари [illegible] нинг ичкарисига кирдилар. Кўча жанглари бошланиб [illegible] Шахар ахолиси ёйилмаса, аэропланлар хужумидан [illegible] тушди. Амир Олимхон шахарни тула вайрон бўлишдан [illegible] колиш мақсадида 31 август куни Мохи-Хосса ордаси [illegible] дувонга, сўнг Шаркий Бухоро томонга караб кочиб [illegible] Бундан хабар топган Бухоронинг бир неча минг [illegible] эса уз оила аъзоларини ва мулкини ташлаб амир ортидан кетишга мажбур бўлди. 1 сентябрь куни Кизил Армия кисмлари шахарга кирди. Арк эгалланиб, ундаги бойлик кўлга киритилди. Амирнинг кочишга улгурмаган оила аъзолари, хотини ва уч ўғли хамда Олимхоннинг [illegible] хизматчилари ва амалдорлари асир олинди.

Лекин Бухоро фожиаси шу билан тугамади. Шахарни бомбардимон килиш ва хазинани талаш давом этмокда эди. [illegible] бошлиги Н.Зиновьев шундай хотирлайди: [illegible] асосан ёнғиндан кўп зарар кўрди. Кўчаларда улик- [illegible] шунча кўп эдики, биз уларни йиғиб олишга улгурмас [illegible]. Бу вокеалар "халк инкилоби" деб номланган бў- [illegible] асли у боскинчиликдан бўлак нарса эмасди." [illegible] ча-да, [illegible] уч кун мобайнида 11 та аэроплан бомбардимон килди. [illegible] бир кисми вайрон этилди.[1] Шахар ва куролсиз [illegible] аёллар ва болалар устига 8 марotaба учиш килиб бомбардимон килган учувчи Лоскин Кизил Байрок ордени билан мукофотланди.[2]

Қуро аэропланлари 1 ва 2 сентябрь кунлари амирни кидириб топиш бахонаси билан Бухоро атрофидаги кишлок- ларни ва [illegible] обида, амирнинг ёзги саройи Ситораи Мохи-Хо[illegible] хам бомбардимон килинди.

Бухоро бомбардимонида иштирок этган учувчи Фаусек [illegible] шундай деб мактанади: "Биз Бухорони бомбардимон килдик. Кадимий амирликни вайрон этдик. Хусу- [illegible] чукур "Улим минорасига" тушган бомба мохиятан мут- [illegible] бефойда бўлса-да, менга алохида завк-шавк бағишлар [illegible].[3]

---

1. "Вопросы истории", 1993, № 7, 49-бет.
2. История гражданской войны в Узбекистане, том 2. Ташкент, 1970, 153-бет.
3. Война в песках. Материалы по истории гражданской войны к XI тому. Под ред. М.Горького, И.Минца, Ф.Колесова. Москва, 1935, 303-бет.

Яна бир учувчи мақтанади: "Қўлимга бомбани [illegible] пастга қарамай, бадҳайбат мачит, унинг гумбазини [illegible] деб бомбани ташлайман, гумбаз гумбурлаб яксон [illegible] Кейинчалик менга "қумоол" (гумбаз) деб лақаб [illegible] Ана шу гувоҳликларнинг ўзидан Бухоро халқига "[illegible] келган" армиянинг ҳақиқий башараси ва ниятлари [illegible] иборат эканлигини англаш мумкин.

Бухородаги қизил аскарлар зўравонлиги ва та[illegible] озми-кўпми очиб ташлашга ҳаракат қилган Туркистон [illegible] лобий-ҳарбий бюро-учлиги"нинг аъзоси А.Мақшоев [illegible] йил сентябрнинг бошида Бухорода кўрганларини В.И.Ле[illegible] га қуйидагича баён қилади: "Шаҳар маркази яксон қил[illegible] ган. Регистон ёндирилган... Бухоро олингандан сўнг [illegible] гина ва мисли кўрилмаган таловлар ва кефандузлик бў[illegible] ланди. Регистон ертўлалари ва омборлардаги барча бо[illegible] ликлар таланган, каттакон ёнмайдиган сандиқлар бузил[illegible] ган... Таловда Қизил Армия иштирок этиб, мол-мулк ортилган икки эшелон Тошкентга (яъни Шўро Россия[illegible] ҳудудига - Ф.Қ.У.Р.) жўнатилди, қимматбаҳо тошлар би[illegible] безанган ўттиз тўққиз қилич Тошкентга юборилди, уларнинг баъзиларида ўттиз бештадан бриллиант бор"[1]. Бу мудҳ[illegible] ҳужжат яқинда Россия давлат архивларида топилди.

Амирлик пойтахтини ер билан яксон қилиб, бойли[illegible] ларини талашга ва тинч аҳоли устига бомбалар ёғдиришга бош-қош бўлган Туркфронт қўмондони М.В.Фрунзе ва рев[illegible] воснсовет аъзоси Ю.Иброҳимовлар Бухоро инқилобида фаол иштирок этганлари учун олтин қилич билан ҳам мукофот[illegible]

---

1. В.Генис. Кўрсатилган мақола. 49-бет.

[illegible]р.1

"[illegible] таътанаси" холи бу билан тугамаган эди. [illegible] ва Бухоро бойликларининг хазиналари, оддий фукаро-лар хонадонининг таланиши хам катта фожиаларга олиб [illegible].

[illegible] бундай шафкатсиз бомбардимон килиниб, [illegible], мачит, мадраса ва макбараларнинг вайрон этилиши хакида Туркистон Республикасининг масъул сиёсий ходим-лари Г.Сафаров, А.[illegible] ва бошкалар Москвага [illegible] вактида маълумот етказилларига карамай, марказ бу вайронгарчиликларга эътибор хам бермаган.

[illegible] исботи сифатида куйида Туркфронт кумондони М.В.Фрунзенинг 1920 йил 3 сентябрдаги буй-ругини келтирамиз: "Барча озик-овкат захиралари (нон, галла, [illegible], ем-хашак) амир армиясини таъминловчи бек-ларнинг [illegible] ва озик-овкат омборлари тезда Туркистон фронт хисобига утказилсин.

Эгалланган курол-аслаха ва бинолар Туркфронт мулки деб эълон килинсин... Кулга киритилган Аркдаги барча бойликлар назорат килинсин. Биронта темир сандик ва халталар (коплар) очилмасин. Барча олтин ва кимматбахо буюмлар руйхатга олиниб, мухрланган холда тезда Самар-канд банкига топширилсин".[2]

Бу уринда хакли савол тугилади: нега Самарканд банкига? Ахир, Бухоро бойликлари шу ерда сакланса

---

1. Война в песках, 304-бет.
2. УзР МДА, 46ф., 1-руйхат, 81-иш, 1-варак.

бўлмасмиди? Жавоб аниқ: Бухоро бойликлари [illegible] керак эди. Бухорода қарийб 15 сентябргача [illegible] таловларини ўз кўзи билан кўрган Туркомиссия [illegible] Сафаров бу воқеаларни қуйидагича таърифлайди: "[illegible] келган рус қўшинлари ва қизил гвардиячилар энг [illegible] талончилик ва зўравонлик билан шуғулландилар. Улар [illegible] мани ва ҳамма нарсани таладилар. Умуман, улар Бухоро[illegible] талаш учун келган эдилар".[1] Бу воқеаларни ўз кўзи [illegible] кўрган, қизил қўшинларга раҳбарлик қилган Г.В.[illegible] Москвага қуйидагича ҳисобот берган эди: "Уч [illegible] таловдан сўнг эски Бухоро асосан ёнғиндан кўп [illegible] кўрди, амир қалъаси таланди, кўп олтин ўғирланди".[2]

Сентябрнинг дастлабки кунларида Бухоро бойликлари[illegible]ни очиқчасига талаш шароитида "халоскорлар" қимматбаҳо буюмларни "инқилобдан эсдалик" тариқасида бир-бирига совға қиладиган хунук бир қилиқ ҳам чиқардилар. Бухоро воқеаларида қатнашган ҳар кимса олтин ёки кумуш [illegible] олиб кетмаса ўзини ноқулай сезарди. Шунинг учун бўлса керак, Самарқандга юборилган қимматбаҳо буюмлар билан тўла бадан ортиқ сандиқлар ҳақида ёзаётган Бухоро[illegible] алоҳида хабар юбориб, унда сандиқлар тўлалиги ва [illegible]лар бутунлигига кафолат берилмаслиги, негаки, улардаги муҳр ва қулфларнинг жазирама иссиқлик туфайли [illegible] кетганлиги айтилган эди.

Халқ бойликларининг талон-торож қилинишини [illegible]

---

1. Г.Сафаров. Колониальная революция. (Опыт Туркестана). Москва, 1921, 80-бет.

2. "Нажоти Бухоро", 199[illegible], № 4, 28-29-бетлар.

[illegible] фожиа қатнашган ва 1920 йил август-сентябрь [illegible] воқеалар гирдобига тортилган маҳаллий [illegible] бошда норозилигини, кейинчалик қаттиқ [illegible] келтирди. Улар "большевиклар Бухорони талаш[illegible] [illegible] ҳисоблаб, амир хазинасини [illegible] четга олиб чиқишга бутун вужудлари билан қарши [illegible] Бухоро халқига "ёрдам"га келган большевиклар[illegible] улардаги фикри энди қизиқтирмасди.

[illegible]лар натижасида қўлга киритилган бойликлар [illegible] кумуш, қимматбаҳо буюмлар ва қоракўл тери [illegible] вақт Тошкентда сақлангандан сўнг 14 вагонга [illegible] тўғри Москвага жўнатилди. Шу ўринда Х.Узоқов ва [illegible]с.Холбоевлар УзР Марказий давлат архивидаги ҳужжатлар асосида ёзилган "Бухоро амирлигининг олтинлари" номли [illegible] бой мажмуасидан ажралиб сақланган ва ҳисоб [illegible] талаб олиб кетилган бойликлар рўйхатини [illegible] мумкин. "Қушбеги томонидан амир хазинасидаги [illegible] олинган бойликлар қуйидагилардан иборат эди..

Бухоро [illegible] 1.148.380 дона (5 млн.741900 сум) [illegible] 4.365.100 сумлик, ёмби ҳолатидаги Гамбург [illegible] 1108 пуд (17 тонна 728 кг) ёмби ҳолатидаги Гамбург кумуши 2844 пуд (45 тонна 404 кг) Рус кумуш танга[illegible] 731 пуд (23 тонна 160) Бухоро тангаси 62834.730 [illegible]. Бухоро мис тангаси 731 пуд (5 дона 686 кг), [illegible] 16 пуд (1 тонна 56 кг), Рус банки кумуши 864 пуд ([illegible]13 тонна724 кг) ва ҳоказо... Уларнинг жами 73 млн.252

минг 380 сўмни ташкил этади".[1]

Муаллифларнинг ёзишича, амир ва бадавлат [illegible] дошларга совға қилинган ва Кармонада сақланган [illegible] баҳо антиқа буюмлар бу рўйхатга кирмаган. [illegible] фикрича, Туркистон фронтининг Каттақўрғон [illegible] 1920 йил августнинг охири-сентябрнинг бошида [illegible] жўнатиб юборилгандан кейин бу бойликлар ҳам талаб олинган.

"Инқилоб" кунларида фақат амирнинг бойликлари [illegible] балки кўп амалдорларнинг мол-мулки ҳам мусодара этилган. Юқоридаги мақолада келтирилишича, [illegible] бойлиги пуд билан ҳисобланганда қуйидаги миқдор [illegible] сўмни ташкил этган. Гамбург тилласи ёмбилари 38 [illegible] (608 кг), тилла буюмлар 85 пуд (1 тонна 360 кг), [illegible] буюмлар 90 пуд (1 тонна 440 кг), кумуш буюмлар 14 [illegible] (224 кг), бриллиантлар 920 карат, қимматли тош [illegible] пуд 8 фунт (1 фунт 400 гр). Ўрис тилла тангалари 865 [illegible] сўм, чет эл тилла тангалари 4408 тўплам - бир тўплам [illegible] бир неча 50-100 ҳатто 1000 танга ҳам бўлиши мумкин. Бухоро тиллалари 280014 тўплам, Бухоро танга[illegible] млн 149156 тўплам, ўрис банки кумушлари 122987 сўм[illegible] ташкил этган экан.

Бу бойликлар санокли шахсларга тегишли бўлган[illegible] лекин кексаларнинг ҳикоя қилишларича, Бухоро шаҳри [illegible] бекликларда минг-минглаб катта бойлик-олтин, кумуш [illegible] қимматбаҳо буюмларга эга бўлган бадавлат кишилар [illegible]

---

1. Х.Узоков, С.Холбоев. Бухоро амирининг олтинлари. "Ўзбекистон адабиёти ва санъати", 1992, 14 август.

[illegible] бойликлари ҳам шу тариқа тортиб олинди. [illegible] постлари ва божхона хизмати четга [illegible] кишиларни жуда синчковлик билан текширувдан ўтказиб, қимматбаҳо моллар ва буюмлар мусодара қилингандан сўнг уларни чегарадан ўтказганлар. Натижада [illegible] ҳукумат ихтиёрига катта ўлжалар келган. Бундан ташқари [illegible] фармон ва буйруқлар билан ҳам амир, беклар ва бойларнинг мулки мусодара қилинган.

Гувоҳларнинг маълумот беришича, "Амир хазинасини [illegible] давомида кишилар олтин ва кумушлар устида [illegible], ҳалиги қимматбаҳо санъат буюмларини [illegible]".[2]

Қизил аскарларнинг Бухородаги хатти-ҳаракатларидан хабардор бўлиб турган ВЧКнинг Туркистондаги вакили Я.Петерс 1920 й. сентябрда В.И.Ленинга қуйидаги воқеани маълум қилди: "...Бир неча кун олдин мен Бухоро [illegible] гуруҳасининг собиқ қўмондонини қамоққа олдим. Чунки [illegible] пайтида ундан Бухорода талаб олинган бир қоп олтин қуймаси, олтин буюмлар, пул ва кумуш топилди. [illegible] назаримда, Бухоро ерини [illegible] алоҳида текширув [illegible] ташкил этилиб, бу тартибсизликларни аниқлаб [illegible] лозим". Аммо бу талаб бажарилмай. Бошқа [illegible] [illegible]. "Бухоро инқилоби" ғалабасидан бир неча кун ўтгандан сўнг Москванинг Қозон вокзалига етиб кел-

---

2. "Вопросы истории", 1993, № 7, 81-бет.

ган Туркистон фронти қўмондони поездида ВЧК [illegible] томонидан қилинган тинтув ҳам бошқа ўтказилмаган.[1] [illegible] масала 1920 йилнинг 25 сентябрида Туркистон Республикаси ҳукумат доираларида муҳокама қилинади. [illegible] Бухоро таловини давом эттириб, 1920 йил 7 сентябрда [illegible] хоро республикаси мулкини ҳисобга олиш ва қўриқлаш [illegible] миссиясини тузди. Комиссия сентябрнинг охирларида [illegible] қилларини Чоржўй, Кармана, Зиёдин, Хатирчи, [illegible] Китоб, Термиз, Гузор ва Чироқчига юбориб кочиб [illegible] бекларнинг мулкини мусодара қилди. Комиссия [illegible] Бухоро ва унинг атрофидаги 200 хонадонни муҳрлаб, [illegible] тув ўтказди. Натижада 25 пуд қуйма олтин (400 кг), [illegible] минг пуд (80 тонна кумуш), 7 млн. сўмлик қимматбаҳо [illegible] гоз мусодара қилинди.[2]

Шаҳрисабзни эгаллаган қизил аскарлар у ерда [illegible] миқдордаги олтинни қўлга туширдилар.[3] Каршини эгаллаган қизил аскарлар ҳарбий интизомни қўпол равишда [illegible] маҳаллий аҳоли ўртасида талончилик билан шуғулландилар ва оддий фуқароларга катта зиён етказдилар. [illegible] оқибатлари шундай ҳам давомли ва оғир эдиким, 1920 [illegible] 9 ноябрда Бухоро Республикаси Марказий [illegible] Комитети 34-сон фармойиш чиқариб, унда [illegible]

---

1. И.К.Гамбург. Как это было. Воспоминания. Москва. 1965. 167-бет.
2. ЎзР МДА. 46 ф. 1 рўйхат, 7 иш, 6-бет.
3. Каранг: "Боевой путь войск Туркестанского военного округа". Москва, 1959, 133-бет.

[illegible] фавқулодда ва мухтор элчиси В.В.Куйбишев [illegible] билан бу тартибсизлик ва талончиликнинг [illegible] аниқлаш ва хазодим [illegible] алоҳида [illegible] ганини хабар қилди. Комиссия таркибига [illegible] 2 киши. Бухоро республикаси [illegible] бир вакил киритилган эди. Каршидаги [illegible], ночор аҳволда қолган оилаларга БХСК [illegible] Комитети 10 млн. сўм пул, 10 минг [illegible] буғдой, 1000 пуд кишмиш, 30000 аршин газмол, 50 пуд [illegible], 50 пуд [illegible] ва бошқа маҳсулотлар юборишга қарор [illegible].[1]

Бухоролик тожирлари пахта захиралари, жун, ипак, қоракўл терилари, қуритилган мевалар ҳам мусодара қилинди. Бу ҳам [illegible] қилганидек, Бухоро чегаралари тўлиқ РСФСР қўшинлари билан [illegible] бўлди, яъни "Ҳозирги кунларда Бухоронинг [illegible] қўшинлари етарли бўлмагани сабабли" чегаралари Қизил Армия томонидан қўриқлаш тартиби [illegible]. Бу, албатта, сиёсий найранг [illegible] мустамлакачиликнинг [illegible] кўринишидан бўлак нарса эмас эди. Шу тариқа Бухоро [illegible] ажралиб қолиб, большевиклар сиёсати [illegible] тушиб қолди. Бухоро ҳам моддий, ҳам маънавий [illegible] беҳисоб зарар кўрди. [illegible], мечит-мадраса-

---

1. История Бухарской Народной Советской Республики (1920-1924 гг.) Сборник документов. Тошкент. 1976. 62-63-бетлар.
2. ЎзР МДА, 9 ф. 1-рўйхат, 3-иш, 32-бет.

ларнинг вайрон этилиши, бузилмай қолган масжит-мадраса-ларнинг эса қизил аскарларнинг отхоналарига айлантирилиши, муқаддас китобларнинг оёқ ости қилиниб, [illegible] тамаки ўрашда фойдаланишдан Бухорои Шариф аҳли [illegible] норози бўлди. Натижада шўролар хизматига ўтган бухоро-ликлар ҳам уни тарк этиб янги тартибларга қарши кура-га, мустақил давлатни қайта тиклашга бел боғладилар.

Бунинг устига шўро ҳукуматининг ўқувсиз [illegible] Бухоро "инқилоб"ини ташвиқот қилиб, у фақат амирга қарши бўлмай, балким худога ҳам қарши деб жар солар [illegible]. Ислом дини марказларидан бири бўлган Бухородек муқад-дас заминда бундай ташвиқот юргизиш, таловлар, [illegible] ва вайронагарчиликлар Бухоро аҳлининг шўро тузумига қарши кайфиятини кўзғади. Натижада оддий халқ ўз ра-ҳнамолари бошчилигида янги тузумга қарши қўлига қурол олди ва Бухорода янги бир ҳаракат халқ оммасининг бол-шевистик ҳокимиятга муқобил қаршилик бошланиб кетди.

Ўтмиш воқеаларини, халқ ҳаётининг муайян [illegible] тадқиқ қилиш, уларни тўғри талқин этишга имкон бера-диган таърифлар, атамалар, сўз ва сўз бирикмаларини бел-гилаш тарихшунослик фанининг муҳим назарий, методологик вазифаларидан ҳисобланар экан, бу тарихий воқеалар қа-торига 1920 йилнинг кузида Бухорода содир бўлган ҳарбий-сиёсий воқеани, ҳозиргача "халқ инқилоби" атамаси билан баҳоланиб келинган воқеани ҳам қўшиш керак. Амирлик-нинг тугатилиши, қизил аскарлар найзасида олиб келинган шўро ҳокимияти ўрнатилишининг халқ инқилоби билан ҳеч қандай алоқаси йўқлиги бугун ҳаммага аён. Шунинг учун ҳам "1920 йил инқилоби", "Бухоро халқ инқилоби" сўзлари

[illegible] "босмачилик" атамасидек янги тарихий рисола ва [illegible] кўпроқ ишчига олиниб ишлатилаяпти. Бадиий ва [illegible] асарларга хос бу ҳол илмий монография ва [illegible] мос келмайди, бундай шаклда уларни ишлатиш [illegible]. Бинобарин, 1920 йил август-сентябрь [illegible] Бухорода сиёсий тузум ўзгарганининг илмий [illegible] бериш зарурати кўндаланг бўлиб турибди.

[illegible]ча, Бухорода ҳокимиятнинг республика шакли-[illegible] даврини. 1920 йил август-сентябрда бўлиб ўтган ҳарбий-сиёсий воқеаларни изоҳлаш ва таърифлашда "халқ инқилоби" тушунчаси ва унинг бошқа кўринишларидан илмий [illegible] фойдаланишдан воз кечиб, "Бухоро амирлигининг тугатилиши", "зўрлик билан қилинган тўнтариш", "1920 йил ҳарбий-сиёсий тўнтариши" таърифларини қўллаш мақсадга мувофиқ.

РАШИДОВ У. Ж.

Бухоро Республикасида қаршилик ҳаракатининг биринчи босқичи (1920—1922 йй.)

Босқинчиларда қаҳрамонлик бўлолмайди. Чингиз Айтматов

Ўзбекистон тарихининг энг ёрқин саҳифаларидан бири бу халқимизнинг мустақиллик йўлида олиб борган курашларидир. Туркистон, Бухоро ва Хоразмдаги шўро тузумига қарши олиб борилган тенгсиз курашлар бугунги кунга келиб ўзининг тарихий адолатини қайта намоён этди.

Шундай кескин курашлардан бири Бухорода шўро тўнтаришидан кейин вужудга келган қаршилик ҳаракатидир. Шўро Қизил армиясига ва янги ҳукуматга қарши бошланган бу ҳаракат амир Саид Олимхон 1920 й. сентябрда тахтдан ағдарилгандан кейин бошланиб то 30-йилларнинг бошларигача давом этди. Бухорода қаршилик ҳаракати қандай пайдо бўлди? Унинг ҳаракатлантирувчи кучлари кимлар эди? Қуйида биз китобхон учун ҳали маълум бўлмаган ҳужжатлар ва хулосалар асосида мазкур масалани ёритишга ҳаракат қиламиз.

1920 й. август-сентябрь ойларида совет тарих фанида "Бухоро инқилоби" деб аталган, аслида босқинчиликдан бошқа нарса бўлмаган тўнтариш содир бўлди. Бу тўнтариш Бухоро халқининг хохиш - иродаси билан бўлмай,

балким РСФСР хукумати ва Кизил Армиянинг аралашуви [illegible] содир булди.

Бухорода шуро тунтариши туфайли Ислом [illegible] шариат конунлари асосида яшаб келган Бухоро [illegible] вети бузилди. Шарк маданияти ва ислом маркази [illegible] бу шахар вайрон этилди. Юз йиллик тарихига эга булган [illegible] обидалар Туркистон фронти [1] эртиллерияси ва [illegible] томонидан бомбардимон килинди. Мисли курилмаган бу [illegible] ликларини курган халк вахимага тушиб уни киёмат деб [illegible]

1920 й. 31 август кечкурун амир Саид Олимхон [illegible] вайрон этилиши ва ахолини бехуда нобуд булишини олдини [illegible] максадида шахарни тарк этди.

Кизил аскарлар улимлар билан тулиб кетган ва вайронага айланган шахарни ишгол этдилар. Бухоро шахридаги барча масжит ва мадрасалар Кизил армиянинг отхоналарига айлантирилди. муккадас китоблар тамаки урашга фойдаланилди, савдогар ва хунармандларнинг [illegible]

---

1. 1919 й. 13 августда Шаркий Фронт кумондонлигининг карорига биноан Шаркий Фронтнинг Жанубий группаси Туркистон фронтига айлантирилди. Фронт кумондони этиб Ольдероге тайинланди (1919 й. сентябрдан М.В. Фрунзе).

[illegible] килинди, хотин-кизларнинг юзлари зурлик билан [illegible]. Бу [illegible] ахолининг янги хокимиятга карши [illegible] кучайтирди.[1]

[illegible] бу йули хамлик килганидек марказдан [illegible] "Бухоро инкилобини мактаб у факат [illegible] инкилоб булмай, балким Худога хам карши [illegible] деб шуткилар сузладилар. Ахир Ислом маркази [illegible] бу ерда шундай дейиш мумкинми?"[2] Туркистон [illegible] Комиссарлар Советининг раиси К.Отабоевнинг [illegible] фикридан хам шуро давлатининг Бухоро халки [illegible] кечоглик офат келтирганини билиш кийин эмас.

Бу ва яна бир катор сабаблар туфайли Бухорода янги хукуматга карши харакат бошланиб кетди. Бу харакатга [illegible] тахтдан махрум булган ва зурлаб уз юртидан бадарга килинган амир Сайид Олимхон рахбарлик килди.

Олимхоннинг тахтдан махрум булганлиги хали Шаркий Бухоро /тоғли Бухоро. Хозирги Тожикистон республикаси ва [illegible] худуди/ ахлига маълум эмас эди. Шу боис амир Гиждувон, Кизилтепа ва туғилган шахри Кармана оркали Хисор [illegible] томон йўналди. У узининг 500 кишилик соқчилари [illegible] тез харакат килдилар. улар 2 кунда 200 [illegible] йул босиб 3 сентябрда Гузорда 20 чакирим [illegible]

---

1. [illegible] Хосимов, Б. Эргашев. Дорогу выбрал курултой. "Гол[illegible]". [illegible] №11, 37-бет.
2. [illegible] "[illegible]" серияси. Тошкент, 1992. 78- 79-бетлар.

Чем Қурғон қишлоғига етиб келдилар.[1] Қизиллар таъқибидан узоқлашган амир шундан сўнг анча секин юриб, ... йўлакай сафарбарлик ўтказди ва 12 сентябрда Душанбега келди.

Олимхон ва унинг сарбозлари Душанбеда бир кун ... таб. 14 сентябрьда Қурғон-Тепага жунаб кетди. ... амир Бухорони большевиклардан қайтариб олиш ва ... хокимиятини қайта тиклаш ниятида сарбозлар тўплаш, армияни керакли ҳарбий анжомлар, от, озиқ-овқат ... таъминлаш билан шуғулланди. Бу фурсатда 15 сентябр куни Бухородаги большевиклар қўлидан зўрға ... келган қушбеги Низомиддин Урганжий 300 навкар ... амир ҳузурига келди. У Бухоро ва Когондан бўлак ... ерда большевиклар йўқлигини ва куч тўплаб Бухорони олиш мумкинлигини айтди ва амирга Душанбени ... пойтахт қилишни маслаҳат берди. Аммо доим ... қушбеги эгарланган отда юришга ўрганмаганлиги ... тасодифан отдан йиқилиб бели синади ва вафот этади. Олимхон ўзининг содиқ бош вазирини йўқотгач, унинг ўрнига Ҳисор ҳокими Авлиёқулбекни бош вазир лавозимига тайинлайди.[2]

Олимхон Қизил Армияга қарши урушга тайёрланаётган экан, Бойсун, Шеробод ва Калифга айғоқчилар юбориб, ... шевикларнинг ҳаракати тўғрисида маълумот тўплади. У

---

1. В. Васильевич. Бонапарт из Локая. "За партию", 1927, ном. 3, 124-бет.

2. А. Фитрат. Амир Олимхоннинг ҳукмронлик даври. Тошкент 1992. 52-бет.

... ҳукмдор давом этаётган кунларда Локай қабиласининг ... бири Иброҳимбек Олимхон хизматига ўтиб ... /қушин қўмондони/ унвони билан бутун Локай ... ва Ҳисорда сафарбарлик ўтказади. Натижада амир армияси ... ўғрилар уругларидан келиб 15 минг кишига етди.

Амир армияни қуроллантириш ва уни таъминлаш учун ... маблағ керак эди. Хазина қизиллар томонидан олинган. Амир ўзи билан олиб келган олтинлар бу ... харажатларга етмайди, шу боис Душанбедаги Ҳисор ... хазинасидан 1 млн сўм олинди ва қоғоз пул ... қарор қилинди. Лекин Душанбеда турли буюмлар ... сабабли 20 яшик чиқарилган қоғоз пул оппоқ ... қилича зарб этилди.[1]

Бизнинг тарихий адабиётимизда ўрнашиб қолган "амир ... катта қисмини ўзи билан олиб кетган", деган ... фикрлар аслида ҳақиқатдан бўлак нарса эмас. Аслида Арк ... ишғол этилгандан кейин бу хазина Қизил Армия томонидан талаб олиниб аллақачон Москвага жўнатилган эди.

Амир ихтиёрида эса фақатгина отаси ... Аҳадхон ... Лондон банкига қўйилган 20 млн сўм пулнинг ... қолган эди, холос. Олимхон большевикларга қарши курашга тайёрланаётган экан, шу пулга умид боғлаб Буюк Британиядан ёрдам сўраб мурожаат қилди. Англия 1920 йилдан бошлаб Машҳад ва Қошғар орқали амирга қурол-аслаҳа ва бошқа анжомлар билан ёрдам беришга ваъдалашди.[2]

---

1. В. Васильевич. Бонапарт из Локая. 125-бет.

2. А. Х. Бабаходжаев. Провал английской политики в Средней Азии и на Среднем Востоке /1918-1924/. М, 1962, 85-бет.

Сайид Олимхон Шўро давлатига қарши курашни давом эттириш мақсадида Урта Осиёдаги барча қаршилик ҳаракат раҳбарлари Хушайидхон, Шермуҳаммадбек /Кўршермат/ ва бошқа қўрбошилар билан иттифоқ тузиб қизилларга қарши муқаддас уруш эълон қилди.

1920 йилнинг ноябрига келиб амир кучлари Шарқий Бухоронинг катта шаҳарлари бўлмиш Бойсун, Шеробод, Кўлоб ва Гарм вилоятларини ишғол этди. Амир ихтиёрида 15 минг сарбоз ва бир неча юз афғон ёлланган аскарлари ҳам мавжуд эди. Инглиз инструкторлари ёрдамида Душанбеда қурол-аслаҳа ва порох ишлаб чиқарадиган корхона ҳам қурилди. Амирнинг бу хатти-ҳаракати Туркистон Шўро ҳукумати ва Қизил Армияни ташвишга солди. Тезда Олимхонни бутунлай тор-мор этиш режаси ишлаб чиқилди.

Сайид Олимхон ҳали Шарқий Бухорода тўлиқ ўрнашиб улгурмасданоқ Туркфронт қўмондони М.В.Фрунзе Бухоро-Самарқанд жангчилар группасига 4 сентябрь куни қуйидагича фармойиш берган эди: "Қисқа вақт ичида амирни тор-мор қилиб, Шарқий Бухоронинг муҳим пунктлари-Шеробод ва Бойсунда Совет ҳокимияти ўрнатилсин. Термиз гарнизони билан мустаҳкам алоқа қилишга эришилсин".[1]

РКП/б/ М.К. ва Турккомиссия ҳам Шарқий Бухорони шўролаштирмай туриб Шарқдаги режалар амалга ошмаслигини ҳисобга олиб Шарқий Бухорога махсус экспедиция юборишни

1.М.Иркаев.История гражданской войны в Таджикистане. Душанбе,1971,211-бет.

лозим топди.[1]

1920 йилнинг 17 октябрида РСФСРнинг Бухоро Республикасидаги фавқулодда ишлар вакили В.В.Куйбишев Туркистон фронти қўмондонидан Ҳисорни "озод" этиш учун алоҳида армия ташкил этишни сўради. Шунга мувофиқ 1920 й 9 ноябрда 1-чи армия қўмондони Г.В.Зиновьевнинг буйруғига биноан Б.Х.Р. ҳудудидаги барча қўшинлардан Бухоро экспедицион гуруҳи ташкил этилди. Унинг асосий вазифаси Ҳисорга юриш қилиб, амир армиясини тор-мор этишдан иборат эди.

Бухоро Халқ Республикасининг ҳарбий нозири Ю.Иброҳимов ҳамкорлигида 1920 й 27 ноябрдан эътиборан таркибида 16-отлиқ полк, 1-Туркистон дивизиясининг 3-бригадаси, 1-чи ва 6-чи отлиқ полк, отлиқ тоғ артиллерия батареясидан иборат Мароз қўмондонлигидаги Ҳисор экспедицион отряди ташкил этилди. Экспедицияда иштирок этадиган кучларнинг барчаси /жами 1.5 минг киши/ фуқаролар уруши олови фронтларини ўтаган, саралаб олинган тажрибали жангчилардан иборат эди.

Ҳисор экспедицияси амир кучларига нисбатан сон жиҳатдан кам бўлсада, аммо техник жиҳатдан яхши қуролланган эди. Унинг ихтиёрида 22 та пулемёт ва иккита отда тортиладиган тоғ тўплари мавжуд эди. Шу билан бирга замонавий алоқа воситалари - телефон, телеграф ва авиация хизмати ҳам йўлга қўйилган эди.

1.История гражданской войны в Узбекистане. Том II, Ташкент,1970,315-бет.

Шарқий Бухорони армия ва қурол кучи [illegible] қуроллантириш учун дастлабки ҳаракат 1920 йил декабрида бошланди. Олимхон ихтиёрдаги қаршилик кучлари Қизил Армияни Шарқий Бухоро ичкарисига киритмаслик [illegible] 1920 йил 14 декабр куни Термиз тракти орқали Дарбанд [illegible] Гузор йўналишига 1500 отлиқ кўшин билан ҳужумга ўтди [illegible] бу аҳоли пунктларини ишғол қилди.[1]

Бунга жавобан 1920 й 17 декабрда Ҳисор отряди [illegible] қароргоҳи бўлмиш Қаршидан чиқиб Дарбанд йўналишида [illegible] ҳужумга ўтди. Даҳшатли бир кун тинимсиз давом этган [illegible] давомида шаҳар 2 маротаба қўлдан-қўлга ўтди. Аммо тўп [illegible] замбараклар ўз устунлигини кўрсатди: кечга яқин қаршилик кучлари Бойсунга чекинди. Дарбанд эса [illegible] томонидан ишғол этилди.

24 декабрь куни қизил отрядлар Бойсунга ҳужум уюштирдилар. Ҳар иккала томондан ҳам катта талофат кўрилди. Жумладан, экспедиция раҳбари Марсов ҳам ҳалок бўлди. Лекин Қизиллар Бойсунни ишғол қилдилар, шу кун Шаҳрисабз ҳам қўлдан кетди.

Янги кучлар ва ғалабалардан руҳланган Қизил Армия 27 декабрда Чироқчи ва Китобни ҳам эгаллади. 28 декабрь куни 28 ва 61 сонли бронепоезд ҳамда отлиқ полк кўмагида Яккабоғ ҳам ишғол қилинди. Шу тариқа Ҳисор экспедициясининг биринчи даври тугади. Янги, 1921 йил арафасида қисқа нафасни ростлаб олиш даври бошланди. Бу

---

1. Ўша ерда .316-бет.

[illegible] ҳар иккала томон ҳам ҳал қилувчи жангларга [illegible] кўрди. Шарқий Бухородан қайтган Туркистон [illegible] Революцион ҳарбий советининг аъзоси Куйбышев бу [illegible] тўғрисида қуйидагича ахборот берган эди: "[illegible] ҳудуди кундан-кунга қисқариб бормоқда. Шуни ҳисобга олиб Олимхон ёки тоғларга чекинади ёки мамлакат [illegible] ташлаб чет элга кетиши мумкин. Унинг ихтиёрида [illegible], Бойсун ва Файзобод қолди. Армиясининг сони ҳам [illegible]00 кишини ташкил этади."[1]

[illegible] илтимосига кўра бу вақтда Англия ҳукумати 3-4 карвон милтиқ ва патрон юборди[2]. Шарқий Бухорода [illegible] сафарбарлик ўтказилиб Иброҳимбек, Фузайл Махсум, [illegible]мондорий ва Эшон Султон кўшинлари кучайтирилди.

Қизил Армия ҳам янги қисмлар билан кучайтирилди. [illegible], Туркфронт қўмондонлигининг буйруғи билан 1921 й 2 [illegible] Ҳисор экспедицияси таркибига I-чи отлиқ дивизия-чи ва 13-чи Туркистон ўқчи полклари, 3-чи чегарачилар дивизияси, 3-чи енгил артдивизия ва Термиз гарнизони қўшиб олиниб, экспедициянинг шахсий таркиби 1,5 минг киши-дан 4360 кишига етказилди.[3]

Қизил Армия экспедициясининг иккинчи [illegible] 1921 йил февралда бошланди. Туркфронт қўшинлари

---

1. История Бухарской Народной Советской Республики (1920-1924). Сборник документов. Тошкент, 1976, 243-бет.
2. [illegible]. Кўрсатилган асар, .210-бет.
3. История гражданской войны в Узбекистане. Том II. Тошкент, 1970, 317-бет.

15-17 февралда Юрчи, Денов, Сари-осиёни [illegible] Ҳисорга томон ҳаракатни давом эттирдилар. 19-27 [illegible] кунлари амирнинг қароргоҳи жойлашган Душанбе [illegible] учун жанглар бошланиб кетди. 21 февралда Олимхон [illegible] чекинди. 23 февралда Кофирниҳон ва [illegible] олинди.[1] Навбат Кулобга келган эди, чунки Олимхонни [illegible] қулга олиш режаси тайёрланган эди. Февраль [illegible] охирларида Ф.Хўжаев махсус одам юбориб, Олимхон[illegible] жонига касд килинишидан огоҳлантирди. Шунинг [illegible] Олимхон ўзининг яқин қиёфадотини қолдириб, Афғонистон[illegible] ўтишга тараддуд қурди.[2]

1921 й февраль ойининг охирларида Қизил Армия [illegible] ни жиғол қилишга шошилди. 24 февралда бошланган бу [illegible] жуда шафқатсиз бўлди. Техник жиҳатдан устун бўлган [illegible] қушинлари 25 февралда Кулобни [illegible] қилдилар. Давлатмандбий ва Олимхон Болжувонга, Иброҳим[illegible] эса тоғларга чекиниб яширинди. 5 мартда эса амир [illegible] Олимхон Чубек деган жойдан Амударёни кечиб [illegible] Афғонистонга ўтиб кетди. Шундай қилиб [illegible] экспедицияси ўз олдига қўйилган вазифани бажарди, [illegible] Шарқий Бухорода қурол кучи билан бегуноҳ конлар [illegible] шўро ҳукуматини ўрнатди.

Бу "ғалабалар" тўғрисидаги хабарни [illegible] билан эшитган РСФСР қуролли кучларининг бош [illegible] С.С.Каменев махсус буйруқ билан Туркистон [illegible]

---

1. История Бухарской Народной Советской Республики. (1920-1924). Сборник документов. Ташкент, 1976. [illegible]
2. "Ўзбекистон овози". 1993 й. 14 октябрь.

[illegible] қўмондонларини [illegible] эди: "Шарқий Бухорони амир [illegible] 20-27 февралда, яъни бир ҳафта ичида [illegible] хизматлари учун 1-чи ва 2-чи отлиқ [illegible] ўқчи полк ва 1-чи отлиқ тоғ батареяси [illegible] Қизил Байроқ билан мукофотлансин".[1]

[illegible] юксала томон учун ҳам катта талофотли бу [illegible] мустаҳкам эмас эди. Энг аввало бу экспеди[illegible] Шарқий Бухоро халқи бошига кўп кулфатлар олиб [illegible] Туркистон фронти сиёсий [illegible], экспедиция корпуси сиёсий бўлимининг 1921 [illegible] 19 апрелдаги ҳисоботида бу воқеалар қуйидагича тан [illegible] ҳарбий характердаги мақсадларга [illegible] Ҳисор ўрнини ўзини оқлади, ёмон қуролланган [illegible] ўрорта очиқ жангни қабул қила олмади. Бироқ бизга [illegible] бўлмаган минглаб ерли аҳоли қурбон [illegible]. Бухородаги янги ҳокимият аҳоли ишончини қозонган [illegible] очиқдан-очиқ тўполон ва порозилик эшитилмаса [illegible] нафратланишини ҳис этиш мумкин эди".[2] Шу тариқа [illegible] Бухородаги Қизил Армиянинг халққа қарши [illegible], талашлар, бегуноҳ одамларнинг қирилиши, шариат ва [illegible] аҳоли урф-одатларининг поймол этилиши [illegible] бу экспедицияга қарши оммавий, яъни исёнли [illegible] кетди.

---

1. [illegible] МДА Ф.Р-17, 1-рўйхат, 1197-иш, 118-варақ.
2. [illegible]". 1989. № 11, 36-бет.

1921 йил март-апрель ойларидан бошлаб [illegible] бирин-кетин ўз ўрнини кергилик ҳаракати [illegible] ихтиёрига топшира бошлади. Сентябрь-октябрь ойларида [illegible] келиб Қўрғонтепа, Душанбе, Ҳисор, Файзобод, Кўлоб [illegible] Гармда Шўро ҳокимияти тугатилди.

Бухоронинг янги ҳукумати вазиятни ўз фойдасига [illegible] қилиш, Қизил Армияни янада мустаҳкамлаш мақсадида 1921 йил 10 мартдан бошлаб Бутунбухоро М.И.К.нинг [illegible] Бухоро масалалари бўйича шуғулланувчи Фавқулодда [illegible] вакиллигини тузди.[1]

Фавқулодда Ишлар Вакиллигининг раиси этиб Бу[illegible] М.И.К.нинг раиси Усмонхўжа Пўлатхўжаев, [illegible] Мирзоанвар Азимов ва Абдулҳаким Қу[illegible] тайинланди.[2]

Бу вакилликнинг асосий вазифаси Шарқий Бухорода турган Қизил Армияни озиқ-овқат ва ем-хашак [illegible] таъминлашдан иборат бўлиб, унга чекланмаган ҳуқуқ берган эди-у лавозимдан бўшатиш, тайинлаш, трибунал [illegible] дала судлари орқали истаган жавобгарликка тортиш мумкин эди.[3]

Шарқий Бухоро ишлари бўйича Фавқулодда Вакиллик [illegible] ўлкадан йиғилган озиқ-овқат ва отлар учун ем-хашак [illegible] аввал эҳтиётига ташиш этилган Бухоро Қизил [illegible] бериб турди. Бунинг қуйидаги сабаблари бор эди:

---

1. ЎзР.МДА.14-фонд.1-рўйхат. ,1-варақ.122-ҳужжат
2. ЎзР.МДА.46-фонд.1-рўйхат.1-варақ.153-ҳужжат.
3. ЎзР. МДА.46-фонд.1-рўйхат.1[illegible] варақ.,122-ҳужжат

[illegible] республикаси Қизил Кўшинларнинг сони ҳам [illegible] асосан маҳаллий миллат вакилларидан иборат [illegible] бўлган тақдирда аҳолига ёрдам бериб [illegible] Усмонхўжа Пўлатхўжаев озиқ-овқат йиғиш ишларига [illegible] орасида обрўли шахсларни қўлганлиги сабабли [illegible], собиқ амир амалдорлари, беклар) улар йиғилган [illegible] РСФСР Қизил Армиясига беришни рав-о [illegible]. РСФСР Қизил Армиясининг Шарқий Бухородаги [illegible] ҳам аҳолини анча ранжитган эди.

[illegible] армияга қийинчиликлар туғдириш йўли [illegible] уни Бухоро ҳудудидан тезроқ чиқиб кетишини истаб [illegible] чоралар кўрилди.

[illegible] РСФСРнинг Қизил Армияси Шарқий Бухорода [illegible] йўли билан ўз-ўзини таъминлашга [illegible]. Аҳолининг қўлидаги бор нарсаларнинг ҳаммасини [illegible] олиш бошланди. Ҳатто маҳаллий аҳоли уйларидан [illegible] чиқарилиб, хоналар казармага айлантирилди. Эски [illegible] хонадонни вайрон этилиб ёғочлардан ўтин [illegible] фойдаланиш авж олиб кетди.[1] Бу ҳол бутун [illegible] камбағал қисмини Шўро давлатига нисбатан [illegible] уйғотди ва натижада қаршилик ҳаракатининг [illegible] оддий деҳқонлар ва ҳунармандлар ҳисобига ошиб [illegible].[2]

[illegible] қисмларининг бундай хатти ҳаракатлари [illegible] 1921 йилнинг мартидан бошлаб Бухоро

---

1. [illegible]ев. Кўрсатилган асар, 239-бет.
2. ЎзР. МДА. 46-фонд.1-рўйхат.35-ҳужжат.19-варақ.

республикаси РСФСРнинг Волга бўйидаги оч [illegible] аҳолисига 1100 минг пуд буғдой , 40 минг [illegible] арпа, 2000 пуд беда тайёрлаб бериш талаб этади. [illegible] зўравонлик талабдан ва Қизил Армия босқинидан [illegible] оддий халқ эмас, балки Бухоро республикасининг [illegible] раҳбарлари ҳам очиқчасига норози бўлдилар.

Бухоро мустақиллиги йўлида курашиб, [illegible] инқилобга ишониб катта хатога йўл қўйилганини [illegible] сентябрнинг ўрталаридан бошлаб англаганлардан [illegible] Бухоро республикаси Халқ Нозирлар Кенгашининг [illegible] Файзулло Хўжаевдир. Унинг бевосита раҳбарлигида 1920 [illegible] охири -1921 йил бошларида "Миллий тараққий", [illegible] Исломия", "Иттиҳод ва тараққий" [illegible] тузилиб, улар мустақиллик учун кураш бошлади.[1] [illegible] учун кураш ҳаракатига бевосита раҳбарлик қилиб [illegible] қўрбошилар ўз йигитлари билан қўлларига қурол [illegible] Шўроларга ва Қизил Армияга қарши очиқ [illegible] бўлсалар, ҳукумат раҳбарлари Ф.Хўжаев, У.Пўлатхўжаев, М.Аминов, А.Фитрат, А.Орифов, С.Хўжаев, С.Турсунхўжаев [illegible] бошқалар пинҳоний равишда озодлик учун курашдилар.

---

1. Ф.Қиличев. "Зулматдан садолар". Тошкент, 1994, [illegible]

[illegible] бир далили сифатида "Миллий иттиҳод" [illegible] 1921 йил мартдаги йиғилишида Ф.Хўжаев [illegible] келтирамиз: "Бир тан ва бир жон бўлиб асосий [illegible] мустақил ва озод қилишга бағишлашимиз [illegible] мустақил бўлиш учун эса Бухорони, аввал [illegible]". Совет Русиясига қарамлиб котидан сақлаб [illegible] керак. Курашнинг ҳар қандай усули ва шаклидан [illegible] Совет Русияси таъсирини камайтириб боришда [illegible] керак".[1]

Бухоро Республикаси ҳукуматидаги бу кайфият [illegible] ва Ғарбий Бухородаги вилоятлар ревкомларига [illegible] ўзининг таъсирини кўрсатди. Шарқий Бухорода [illegible] кўрсатаётган Усмонхўжа Пўлатхўжаев ва [illegible] Пўлатхўжаевлар узоқни ўйлаб вилоятларда [illegible] Ревком ва унинг органларига халқ орасида [illegible] диндорлар, амир амалдорлари ва бекларни [illegible]. Масалан, Дарвоз вилоятида Шарқ ислом [illegible] Султон Эшон, Болжувонда Олимхоннинг жиячи [illegible]. Ҳисорда шу вилоятнинг собиқ беги [illegible] ва бошқалар ревком раиси лавозимида [illegible] кўрсатдилар[2].

Бу раҳбарлар дастлаб Шўро давлатига садоқатдан [illegible] қилдилар. 1921 й 10 июлдаги Шарқий Бухоро [illegible] Вакиллигининг Бухоро Республикаси [illegible] номига ёзилган хатида "Давлатманбий Қизил

---

1. Ф.Қиличев. Зулматдан садолар. Тошкент, 1994, [illegible]-бет.
2. [illegible] Эркаев. Кўрсатилган асар. 295-бет.

Арманинг Болжувондаги кисмларининг [illegible] таъминотини ясашидаги энг фаол шахс"[1] деб [illegible] берилган эди. Шўро хукумати олдидаги хизматлари [illegible] Давлатмандбий ва Эшон Султонлар Бухоро Республикасининг орденлари ва қимматбаҳо совғалари билан мукофотланган ҳам эдилар.

Аммо кейинчалик Қизил Армия ва унинг алоҳида бўлимлари / Особый отдел/нинг қирғинчорлари, [illegible] Шўро хукуматининг нияти нима эканлигини билиб олиб, тўппадан-тўғри унга қарши курашга отландилар. Натижада Бухоро Республикаси худудида янги хукуматга қарши ўйрик ҳарбий кучлар Қаршилик ҳаракати саҳнасига майдонга чиқди. Улар қуйидаги вилоят ва туманларда [illegible] назоратини ўрнатди: Болжувонда Давлатмандбий, [illegible] Ақуртўхсабо. Дангарада Абдукарим [illegible] /Иброҳимбекнинг қайнотаси/. Локайда Иброҳимбек, Дарвозда Эшон Султон. Қоратегинда Фузайл [illegible] Душанбеда Гадоилдодхо[2]. Ҳисорда Темурбек. [illegible] водийсида Муҳиддин Махсум ва Абдужаббор. [illegible] Кармана ва Нуротода Мулла Абдукаҳҳор. [illegible] туманида Жўра Амин, Бобкент ва Ромитан туманида [illegible] Баҳоуддин туманида Омон Қўрбоши ва бошқалар. [illegible] республиканинг йирик вилоятларида Шўро хукуматини тугатдилар.

1920 йил охири-1921 йиллардаги курашлар [illegible]

---

1. ЎзР. М.Д.А. 46-фонд. I-рўйхат. 42-хужжат. [illegible]
2. М.Иркаев. Кўрсатилган асар, 296-бет.

[illegible] қаршилик ҳаракати кучлари Эски Бухородан [illegible] серия худудларда ўз назоратларини ўрнатдилар. [illegible] Когон-Чоржўй темир йўли. Бухоро шаҳрининг айрим [illegible] ҳам уларнинг ихтиёрига ўтди[1]. Шу тарика [illegible] хукумати қўллаб-қувватлаб турган Бухоронинг [illegible] хукуматига қарши бутун Бухоро халқ оммасининг [illegible] қўзғолони"[2] бошланиб кетди.

[illegible] қисмлар ва алоҳида бўлимлар Бухорода [illegible] тузумни сақлаб қолиш мақсадида халққа қарши энг [illegible] чораларни кўрдилар. Айниқса Шарқий Бухорога [illegible] қолиши ва уларнинг фаолияти "маҳаллий [illegible] учун офатдек туйилди. Натижада халқ тугилиб [illegible] ўтлаорини ташлаб бош оққан томонга кўчиб кетди. [illegible] қўлига қурол олиб "босмачилар"га қўшилди. Чунки [illegible] бошқа иложи қолмаган эди".[3]

Тергов ва судсиз қатллар. аҳолини талаш ву [illegible] ҳаммаси олиб кетдики, ҳатто бу ишларни қизил [illegible] командирлари ҳам тартибга солишга ожизлик [illegible]. Масалан, Кўлоб вилоятидан 1921 й 21 [illegible] [illegible] полкнинг алоҳида бўлими ҳеч сабабсиз, фақат [illegible] асосида Ўйлаб обрўли шахсларни камоққа олиб

---

1. Ф.Хосимов, Г.Рашидов. Бухорода қаршилик/босмачилик/ ҳаракати тарихидан лавҳалар. 1920-1924 йй./. Тошкент, 1994, 27-бет.
2. В.Медведев. Басмачи: обреченное воинство. "Дружба народов", 1992.,№ 8, 129-бет.
3. Ўша ерда, 127-бет.

Термизга юборди. Ҳамоқка олинганлардан фақат ўттиз терговдан сўнг Кулобга қайтиб кетди. Ҳамоққа олинганлар орасида Абдуқаюм Парвоначи ва Чўлиқ Оталиқлар ҳам бор эди. Шу муддат ичида эса аскарлар бўлим оддий халқни талаш эвазига 4500 қўй ва қорамолларни тортиб олиб Душанбедаги қизил гарнизонга юборди.[1]

Орадан бир неча кун ўтгач Кулобга келган Фавкулодда Вакиллик Раиси Усмонхўжа Пўлатхўжаев бу қонунсизликларга чек қўйди. Қаюм Парвоначи ва Чўлиқ Оталиқ қамоқдан озод этилиб, олинган мол-мулклар эгаларига қайтарилди. Аммо энди Бухоро халқининг курашини тўхтатиш мумкин эмас эди. Буни РСФСРнинг Шарқий Бухородаги вакили Нагорный Москвага юборган ҳисоботида "1921 йилнинг ёзидан бошлаб Шарқий Бухорода босмачилик кенг кулоч ёйди.. Ҳаракатда аҳолининг турли қатламлари, бойлар, беклар ва уламолар иштирок этмоқда. Эндиликда эса бу ҳаракатга янги соцаал қатлам, яъни аҳолининг энг меҳнаткаш қисми деҳқонлар ҳам қўшилиб Шўро ҳукуматига ва русларга қарши курашмоқда"[2], деб очиқчасига тан олган эди.

Қаршилик ҳаракатининг сафлари кенгайган сайин қизил полкларнинг аҳволи оғирлаша бошлади ва 1921 й.

---

1. М.Иркаев. Кўрсатилган асар, 298-бет.
2. А.И.Ишанов. Бухарская Народная Советская Республика. Тошкент, 1969, 276-277-бетлар.

...ойларида улар факат Душанбе шахри ...ларига эгалик килардилар. холос[1].

... хукумати вазиятни юмшатиш, халк орасида ... тинглаб олишга харакат килиб миллий яраш ... урикиб курди. 1921 й августнинг ... Шаркий Бухорога Атоуллохужа Пулатхужаев ... Пулатхужаевнинг укаси/ бошчилигида янги ... Вакиллик юборди. Унинг асосий вазифаси ... Бухоро каршилик кучларининг рахбарлари билан ... ва куролли харакатларини тухтатишдан иборат ...

Атоуллохужа Пулатхужаев Гарм, Дарвоз ва Коратегиндаги каршилик кучлари рахбарларига мактублар ... уларнинг Болжувонга тупланишларини ва ...бил билан музокаралар олиб боришни ...лдирди.

1921 й 12 августда А.Пулатхужаев Болжувонга ...бий хузурига келди. Курбоши уни жуда илик ... кабул килиб олди. Бу учрашувда Дарвоз, Коратегин, ...ор ва Кулобдан хам энг обрули вакиллар иштирок ... Музокаралардан сунг каршилик харакати рахбарлари ... Бухоро хукумати вакиллари иштирокида партнома ...

---

1. ...Ковловский. За Красный Туркестан. Ташкент. 1926. ...-бет.

Шартнома матни 8 банддан иборат бўлиб, унда Кизил Армияни Шаркий Бухородан олиб чикиб кетиш, алохида бўлимларни тугатиш, хукумат таркиби ва вилоятлар рахбарларига факат Бухоронинг билимли ва обрўли кишиларини қўйиш каби шартлар бор эди. Шу шартлар бажарилгандагина каршилик харакати кучлари Бухородаги Шўро хукуматини тан олишлари мумкинлиги маълум килинди.

Шартнома қўрбошилар талаб этган шартлар асосида имзоланди. Натижада Бутун Шаркий Бухорода харбийларнинг жинояткорона фаолиятига чек қўйилиб, Шўро хукуматининг сиёсати ва таъсири кескин даражада заифлашди.[1]

Каршилик харакати иштирокчилари хам бу фурсатдан фойдаланишга харакат килдилар. Жумладан, 1921 йил 10 сентябрда Шаркий Бухоро қўрбошиларининг йиғилиши бўлиб ўтди. Каршилик харакати кучларининг бу курултойида иккита масала кўриб чикилди. Биринчи масала бош қўмондон тайинлаш масаласи бўлиб, кўпчиликнинг талаби ва мухожирликда яшаётган Олимхоннинг кўрсатмаси билан Иброхимбек шу лавозимга тайинланди. Иккинчи масала Бухоро худудида Шўро хукуматига карши ялпи хужумга тайёргарлик масаласи бўлиб, 15 сентябрдан бошлаб харакат бошлашга келишиб олинди.[2] Бу курултойда

---

1. Уз.Р. М.Д.А. 46-фонд. 11-рўйхат. 42-хужжат. 17-18-вараклар.

2. А.И.Зевелев, Ю.А.Поляков, А.И.Чугунов. Басмачество: возникновение, сущность, крах. М.,1981. 111-бет.

[illegible], Самарканд ва Хоразмдаги каршилик харакатининг [illegible] хам иштирок этди. Келишувга мувофик [illegible] лашкарлари 1921 йил сентябрнинг иккинчи [illegible] бошлаб Шаркий Бухородаги Шўроларнинг пойтахти [illegible] шахрини камал килишга киришди. Камал чоғида [illegible] шахардаги 7 ва 8-роталари тўлик [illegible] дан ажралиб колди. Жон талвасасида колган [illegible] гарнизони Бухоро шахридан ёрдам сўраб 27 [illegible] да куйидагиларни маълум килган эди:

"[illegible] гарнизони жуда оғир ахволга тушиб [illegible]. Озик-овкат ва ем-хашак тугамокда. уларни тўлдириш [illegible] имконият йўк, чунки шахар атрофидаги кишлок-лар [illegible] лар томонидан эгалланган".[1]

Шўро хукумати шахарни саклаб колиш максадида [illegible] ва Файзободдан 2 батальон кизил аскар юбориб 18 [illegible] дан бошлаб Иброхимбекнинг карорғохи жойлашган [illegible] Мавлоно /уни пойтахт деб хам атар эдилар/ [illegible] хужумга ўтди. Техник жихатдан яхши [illegible] кизиллар кишлокни кўлга киритдилар. [illegible] бек токка чекинишга мажбур бўлди. Кизиллар эса [illegible] олдилар.

[illegible] хорода шундай тенгсиз жанглар давом этаётган [illegible] Шаркий Бухоро худудида Анвар пошшо пайдо бўлди.

1921 йил 8 ноябрда Анвар пошшо бир неча юзлик [illegible] офицерларидан иборат гурух билан Шаркий Бухорога [illegible] йўлга чикди. Унинг 80 кишилик гурухи ноябрнинг

---

1. Уз. Р. М.Д.А. 47-фонд. 1-рўйхат. 346-хужжат. 50-варак.

Урталарида Локайга кириб келди. Айни шу кунлари Иброхимбек катта кенгаш /Локайлилар [illegible] маслахат/чакирган эди.

"Ярим харбийча кийинган, кубанкасининг тепасидан кизил хошия ўтган Анвар ўзини таништириб бўлгандан сўнг: Мен Бухорода бўлдим, аммо у ерда мени [illegible] олмокчи бўлишди. Мен эса сизларнинг олдингизга [illegible] келдим ва бутун Ислом лашкарларига кумондонлик килмокчиман", деган маънода нутк сўзлади.[I]

Аммо Локайлилар унга ишонмадилар, айникса уни кубанкасидаги кизил хошия уларни шубхалантирди. Бе- рик-чакириклар билан у ва шериклари куролсизлантирилди ва камокка олинди. Шундан сўнг Анвар хато килганини тушунди: агар Афгонистонга бориб Амир Олимхон билан учрашиб бирор кўрсатма билан келганида шундай бўлмасди.

Анвар подшо Иброхимбек камокхонасида туриб у якинлари ёрдамида Афгонистон давлати ва Олимхонга бўлган вокеани етказди. Худди шу кунлари Шаркий Бухорода ва Душанбе атрофларида каршилик харакати кучларини [illegible] олган вакти бўлиб вазиятни ўрганиш учун Бухоро [illegible]лар хукумати М.И.К. раиси Усмонхўжа Пўлатхўжаев, якиндагина Россиянинг Бухородаги ишлари бўйича [illegible] ишлари ва "босмачилик"ка" карши кураш бўйича диктатор Нагорний ва Али Ризолар Бухоро [illegible]

I.В.Васильевич. Бонопарт из Локая. "За партию", [illegible] №3, I28-бет.

[illegible] қуроқчилигида Душанбега етиб келган эдилар.У. [illegible] Пўлатхўжаев ва Али Ризолар бу ерга келиб Анварнинг Иб[illegible] [illegible] хонасида эканлигини эшитдилар ва 1921 й [illegible] ноябр куни Анвар пошшо билан учрашдилар.Иброхимбек [illegible] рухсат бермади.Сабаби У.Пўлатхўжаев, Али Ризо ва [illegible] вазир Ориповлар маълум маънода қаршилик кучлари- [illegible] эдилар. Шунинг учун ҳамкелла ичелик булар тў- [illegible] томонига ўтиб кетган эдилар.Хатто Ан- [illegible] У.Пўлатхўжаев орқали РСФСР консули Нагорни- [illegible] ультиматум хати бериб юбориб."Тезроқ рус қўшинла- [illegible] бутун Туркистон ва Бухородан олиб чиқиб кетиш- [illegible] талаб қилган эди.

Бу воқеалар давом этаётган кунларда Афғонистондан [illegible] элчилар келиб Анвар пошшони озод қилиш тўғ- [illegible] икки амирнинг /Амонуллахон ва Олимхон/фармойи- [illegible] кўрсатди.Декабрнинг охирларида Анвар пошшо тутқин- [illegible] озод этилади .Энди у ўзининг мақсадларини амалга [illegible] киришади.Аввалига Шўроларга қарши кичик урушлар [illegible] бериб ўзини кўрсатади.Шарқий Бухорода барча қар- [illegible] гуруҳларини деярли бирлаштиради.Унинг [illegible] кўрган Саид Олимхон 1922 йилнинг 28 мартида [illegible] пошшо Бухородаги барча қўшинларнинг бош қўмондони [illegible] тайинлаб юборади.Бу тарика Анвар пошшо шиддатли ва [illegible] курашларга шўнғиб кетди.

[illegible] Басмачи: обречённое войство. "Дружба [illegible]", 1992 йил, N -8, 139-бет.

Лекин шундан бошлаб унинг яна бир душмани кўпайди, бу Иброхимбек эди. Чунки Иброхимбек ... интилар экан., Анвар пошо унинг йўлини тўсди. Бу ... кўринмас карама-каршилик кейинчалик шундай ... окибатларга олиб келдики, натижада Анвар пошо ... Иброхимбек хам ва умуман озодлик харакати, ... кўмондонликка бўйсунган Кизил Армиянинг курбони ... кетди.

Анвар пошо бош кўмондон бўлиб олгандан ... Бухоро, Хива ва Туркистондаги барча карпиликчи кўр... рахбарлари иштирокида курултой ўтказди ва унинг ... остида 20 минг аскар тўпланди. Анвар пошо ... тахтига кайтиш учун кўп харакат килган эди. Энди ... Бухоро ва Туркистондаги эришаётган ютуклари якори... орзусини амалга ошириш мумкин эди. Чунки Анвар ... марказий бўлган Туркия, Афгонистон, Бухоро. ... Туркистон, Козокистон ва Шаркий Туркистон/Уйгуристон/ ... шўролар ва инглиз мустамлакачилари кўлидан озод ... Туркларнинг Ислом давлатини ташкил этишга киришди. ... бизнинг назаримизда 20-йиллардаги тарихий ва сиёсий вазиятда бу вазифани амалга оширишга анча мушкул ва ... эди.

1922 йил февраль ойига келиб Анвар пошо ... Армияга бир неча марротаба какшатгич зарба берди. ... Шаркий Бухорода Шўро тузумини тугатди. ... февраль ... Душанбени тўлик эгаллаб уни ўзининг карорго... айлантирди. 1922 йил февраль-марти ... пойтахти Москва, Тошкент ва Бухоро "босмачилик"ни ... тугатиш ташвишида бўлдилар. РКП/б/ М.К.нинг ...

Ҳарбий 1922 йил 27 февралдан 18-мартгача Бухоро ва Туркистондаги вазиятни беш марта муҳокама [illegible]. Марказ Бухорода вазиятни янги шўролар фойдасига ҳал қилиш мақсадида 1,5 млн олтин сўм сарфлади, ҳарбий ҳолатларда қизил аскарлар Бухоро томонга жўнатилди.

1922 йил май-июнь ойларига келиб қаршилик ҳаракати кучларининг ютуқлари туфайли бутун Ўрта Осиёда "босмачилик" ҳаракати қайта жонланиб кетди.. Чунки бу ҳаракатнинг бошида Анвар турган эди. У Фарғона, Самарқанд, Хива ва Бухородаги кучларнинг Қизил Армияга қарши курашига раҳбарлик қилмоқда эди. [1]

Анвар пошо ва унинг қуролдошлари Қизил Армияни Шарқий Бухородан бутунлай ҳайдаб чиқариб Шўро тузумини тугатдилар. Энди уларнинг олдида Ғарбий Бухорони ҳам озод қилиш вазифаси турар эди. Анвар Бойсун атрофларида турган пайтида махсус кишилари билан Бухоро Шўро ҳукуматининг масъул ходими, жадидчилик ҳаракатининг намояндаси Муҳиддин Махсумга мактуб юборди. Унда Ғарбий Бухоро атрофларида Шўро тизимига қарши исён кўтаришга ёрдам бериб .Мулла Абдуқаҳҳор кучларининг Ўз оталиғига қўшиш топшириғи берилди. Кўрилган чоралар туфайли "Бухоро Ҳукуматининг ҳарбий нозири Абдулҳамид Орипов Душанбедан Бухоро томон йўл олган вақти Сариосиё Шўрчи билан Бухорони боғлаб турувчи Зарафшон дарё-

1. Алескеров Ю. Интервенция и гражданская война в Средней Азии. Тошкент, 1959, 205-бет.

сидаги кўприк-У.Р./ кутиб турган Мулла Абдулкаххор билан учрашиб вазир Абдулкаххорга 2 та пулемёт,6 минг инглиз фунти,ўқ-дорилар хадя қилди.Орифовнинг ўзи эса Шаркий Бухорога, Анвар пошшо хузурига кетди.Абдулкаххор имкониятни қўлдан бой бермай Бухоро шахрига хужум қилди.Унинг олтита дарвозасини яқин киритиб большевикларни шахардан сиқиб чиқарди".[1]

Мухиддин Махсум хам каршилик харакатига қўшилиб шўроларга карши жангга кирди.Гарбий Бухоронинг қариб барча қисми озод этилди.Исёнкор кучларнинг гайрати туфайли Карши оркали Анвар пошшонинг Гарбий Бухорога кириб келиши учун имкон яратилди.

Лекин Шўро хукумати бунга чидай олмади.Москва ва Туркистон фронти Бухорога 1922 йил апрелдан катта харбий куч ташлади.Асосий диккат Анвар пошшони тор-мор этишга каратилди.РКП/б/ М.К. кўрсатмаси билан тажрибали харбийлардан генерал Н.Е.Какурин,ундан сўнг А.П. Павловлар Бухорога етиб келдилар.

Саросимага тушган большевиклар хукумати вазиятни ўз фойдасига хал қилиш учун Россия қуролли кучларининг Бош қўмондони С.С.Каменев,партия арбобларидан С.Орджоникидзе,чекист Я.Петерс ва бошкаларни Бухорога юборди.Хатто Генуядаги /Италия/ халкаро конференцияда катнашаётган Ф.Хўжаевни В.И. Ленин Москвадан Бухорога

---

1. Амир Сайййд Олимхон.Бухоро халкининг хасрати тарихи.Тошкент,1991,23-24-бетлар.

[illegible] юборди.

Бухородаги тадбирлардан сўнг 1922 йилнинг майидан [illegible] қизиллар янгидан тўлдирилган аскарлар ва харбий [illegible] ёрдамида гарбий Бухоронинг катта кисмини,жумладан, Кармана, Нурото, Гиждувонни эгаллаб олдилар.Шу [illegible] жанглар натижасида махаллий ахолидан 511 киши ва [illegible] бўлди,127 курбони асир олинди.Кизиллар 3886 мил[illegible]нинг патрон,220 та от ва 1 замбаракни ўлжа олдилар.[1] 1922 йил июнидан бошлаб Кизил Армия Шаркий Бухорога караб хужумни бошлади.Шаркий Бухородаги харакатларга 1-чи Алохида Туркистон отлик бригадаси ва 5-[illegible] полк Бойсун-Файзиобод йўналишига ,8-отлик бригада [illegible] Термиз-Болжувон йўналиши оркали Анвар пошшо кучларига карши ёпирилиб хужумга ўтдилар.Бу харакатларда [illegible] кучидан хам фойдаланилди.

14 июль куни Ратар ва Коратов кизил отрядлар [illegible] мағлуб этилди ва асосий зарба Душанбега [illegible].Анвар пошшо Афғонистон томонга чекинишга харакат қилди.Лекин Болжувон яқинидаги 4 августдаги [illegible] жанг у учун охирги жанг бўлди.Анвар пошшо ва [illegible] жанг майдонида халок бўлдилар.

[illegible] пошшо ўз максадига эриша олмасдан вафот [illegible].Чунки унга карши кудратли Россия ва унинг [illegible] армияси жанг қилди.Хатто у тириклик пайтида [illegible] Тошкентчилар карши харакати

---

1. "[illegible] казарма",1923,[illegible] №-6,150-бет.

хайрихоҳларининг сонини камайтириш,қўрбошилар орасида парокандалик вужудга келтириш мақсадида 14 мартда Анвар пошо ўлдирилди,деб миш-миш тарқатдилар..Яна бир ҳақиқатни айтишга тўғри келади.:1922 йил 18 майда РКП/б/ М.К.. "Туркистон ва Бухоро [illegible] тўғрисида"махсус қарор қабул қилиб."Анвар пошшо [illegible] ишқибозларининг жосуси,Шарқ халқларининг душмани"сифатида кенг тарғибот қилишга келишилди.Коммунистлар ва шўро ташвиқотчилари бу ишни ҳам адо этдилар.

Анвар пошшонинг ўлими бутун Ўрта Осиёда миллий озодлик кураши ҳисобланмиш-қаршилик ҳаракати ривожига салбий таъсир кўрсатди.Улар орасида қарама-қаршилик ва парокандалик вужудга келди.Фарғона қаршилик ҳаракати раҳбарларидан бирининг "Туркистоннинг озодлиги Анвар пошшо билан баровар Бокуводда кўмилди"[1] деган сўзлари ҳам бор.

Анвар пошшонинг ҳалокатидан сўнг 1922 йил августининг ўрталарида Амир Олимхон Кобулда Ўрта Осиё қаршилик ҳаракати раҳбарларини тўплаб [illegible] ўтказди.Кўпчиликнинг талаби билан Олимхон барча Ўрта Осиё қаршилик кучларининг бош қўмондони этиб тан олинди ва 1923 йил баҳорида Шўроларга қарши янги ҳаракат бошлашга қарор қилинди.Шарқий Бухорога эса

1."Бухоро ҳақиқати",1996 йил,27 декабрь.

[illegible] бошлиқ этиб тайинланди.[1]

[illegible] тарихи Бухоро жумҳуриятида қаршилик [illegible] биринчи даври тугади.Катта талофатлар [illegible] шўроларга ва большевикларга қарши курас [illegible].

[illegible] қилиб шуни айтиш керакки ,Бухорода [illegible] учун курашнинг дастлабки биринчи даврида [illegible] тахтдан маҳрум бўлган Сайид [illegible],Иброҳимбек, Давлатмандбий, Анвар пошшо, Мулла [illegible] ва бошқалар раҳбарлик қилишди. [illegible] йил [illegible] қудратли большевистик давлат ва унинг армияси [illegible] курашдилар.Бу жангларда,табиийки,минглаб [illegible] одамлар нобуд бўлди.Хўжалик бузилди.Шўровийлар [illegible] Бухорога ёрдам берамиз деб бу муқаддас ўлкани [illegible] қилдилар.Унинг мустақиллигига поймол қилинди.

[illegible] гражданской войны в Узбекистане .Том [illegible],1970,332-бет..

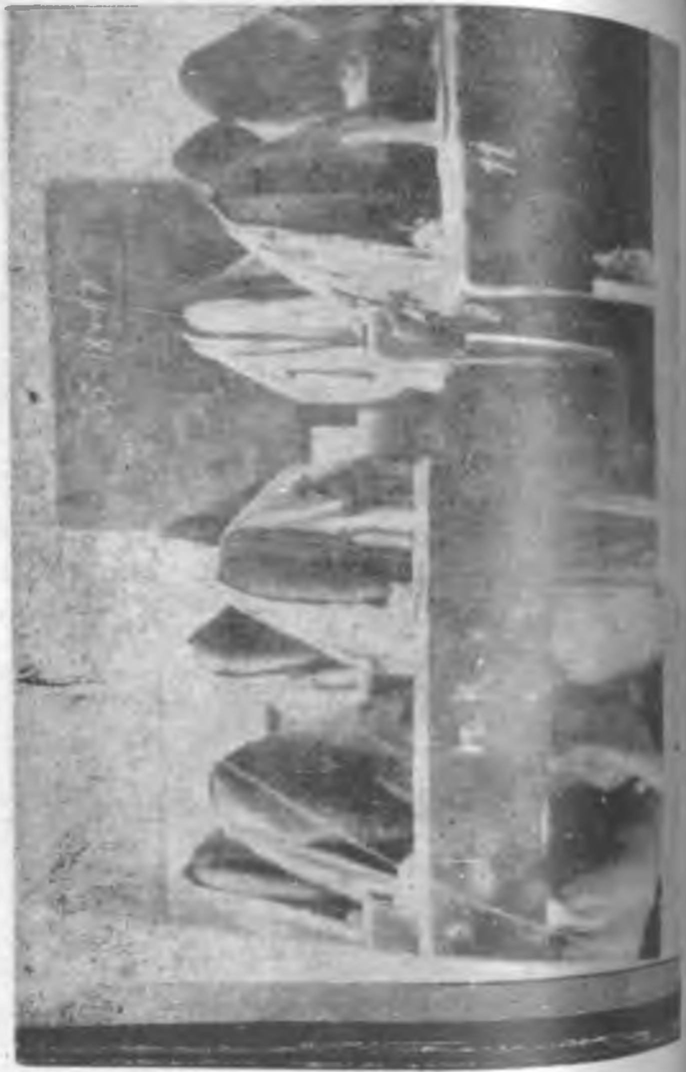

АХРОРОВА М. М.

[illegible]рода хотин-қизлар ҳаракати тарихидан

[illegible] тузуми давомида, айниқса турғунлик йилларида [illegible] ўтмишини бир ёқлама ўрганиш, воқеаларни сохта[illegible] фанларга салбий таъсир этган эди. Бун[illegible] Совет Ўзбекистон халқлари тарихини ўрганишга сояси[illegible]. Маъмурий буйруқбозлик тизими шароитида [illegible] тарихи изчил коммунистик мафкура асосида [illegible], ҳақиқий илмий маърифати билан [illegible] [illegible] ўзгарди. Мустақиллик тушунчаси [illegible] эга бўлиб, у халқнинг тарихини [illegible] [illegible]. Ўрганиш билан чамбарчас боғлиқдир.

[illegible]риятимиз Президенти Ислом Каримовнинг қатор [illegible], рисолалари ва маърузаларида халқнинг, ота-[illegible] ўтмиш тарихини, бой маданиятини, урф-[illegible], қадриятларини ўрганишдек муҳим вазифа қў[illegible] [illegible] бажариш, тарихчилар, барча ижтимо[illegible] [illegible]лардан катта меҳнат ва сафарбарликни та[illegible] [illegible].

[illegible]риятимизнинг мустақиллиги миллий ва бой [illegible] ўтмишимиз ҳақида ҳақиқатимизнинг тикланишига [illegible] йўл очиб берди. Ҳозир тарихимизга тўғри

муносабатда бўлиш, асосий фикр ва тушунчаларга бўлиш кўп муаммоларга янгича, илмий нуқтаи назардан ёндошишни тақозо этмоқда.

Ўзбекистон халқлари тарихининг муҳим саҳифаси ҳисобланган хотин - қизлар ҳаракати тарихини ўрганиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда, Бухорода хотин қизлар ҳаракатини ўрганиш 20 -нчи йиллардаёқ бошланган. Ушанда бу ҳаракат тарихини ўрганиш мақсадида қатор илмий - текширишлар олиб борилган. 1927 йил 14 мартда партия марказий комитети Ўрта Осиё бюроси хотин -қизлар озодлиги билан боғлиқ муаммоларни илмий нуқтаи назардан ишлаб чиқиш лозимлиги ҳақида қарор қабул қилди.

Кўрилган илмий-ташкилий тадбирлар натижасида бу масалани давр талаблари асосида ўрганиш бошланди. Бироқ барча соҳаларни тез қамраб олиш нтга қийинчиликлар туғдирди. Шунга қарамасдан хотин - қизлар ҳаракати масалалари илмий ва илмий оммабоп асарлар саҳифаларидан кенг ўрин ола бошлади.[1]

---

1. За пять лет. Сборник по вопросам среди женщин Средней Азии. М-Л, 1925 ; С.Любимова. Как живут и работают женщины Средней Азии. М-Л, 1926; В.Насырова. Раскрепощение женщин Востока М.1925; Чачвони горят. Ташкент,1931; А.Нурпет. Октябрь и женщина Востока. М. 1932; Д.М. Рудницкая Женщина Советского Узбекистана. Ташкент, 1939.

...80 - йилларда хотин - қизлар ҳаракати ...стон тарихшунослигида мустақил муаммога айланиб.[1] ...ўрганиш қатор тадқиқотларни юзага келтирди. ...нинг муаллифлари аксарият тарихчи ва файласуф ...лар, янги топилган манбалар асосида ўлкада ...хотин - қизлар ҳаракатининг бошланиши, давлат ва ...партия сиёсатида унинг катта ўрни ...ўзгаришларини таҳлил қилганлар. Мазкур китоб ва ...мақолаларда хотин - қизларни озодликка чиқариш, ...ларга жалб қилишдаги қатор қийинчиликлар эътироф ...қилинади. Уларда масаланинг бутун моҳияти ўша давр ...сиёсати, партия кўрсатмалари ва талаблари

...Султанова Х., Мельникова Б., Ершова Л. с ...Шеева Л. Женщины Узбекистана в социалистическом строительстве. Ташкент. 1955 ; Шукурова Х. Коммунистическая партия Узбекистана в борьбе за раскрепощение женщин(1924 - 1929 г) Ташкент. 1961; ...Шукуров . Социализм и женщина Узбекистана. Ташкент 1974. Уразова Ш.И. Забота Коммунистической партии о ...женском образовании в период Бухарской Народной Советской Республики - Ученые записки Бухарского ...пединститута , вып 10 . Бухара. 1961. Аминова Р.Х. Октябрь и решение женского вопроса в Узбекистане. Ташкент. 1975 . Пальванова Б.Г. Эмансипация мусульманки. М. 1982. Худжум - значит наступление . Ташкент. 1987.

доирасида кўриб чиқилган. Айни пайтда тадқиқотларда Бухорода хотин - қизлар ҳаракати билан боғлиқ масалалар ҳам ёритилган бўлиб, уларнинг ечимида ҳам бу камчиликлар намоён бўлган.

1990 йилларга келиб Ўрта Осиёда хотин - қизлар ҳаракати тарихини кенг ёритиш ва олимлар томонидан яратилган асарларни таҳлил этиш, баҳо бериш, унинг тарихшунослигини яратишга эътибор қаратилди. Жумладан, Алимова Д. А. томонидан яратилган асар айниқса диққатга сазовордир.[1]

Ушбу мақолада биз жумҳуриятнинг қадимги вилоятларидан бири ҳисобланган Бухорои Шарифда хотин - қизлар ҳаракати тарихи ҳақида фикр юритмоқчимиз. Бу ҳаракатнинг шакллари ва моҳияти ва асосий йўналишини кўрсатиш билан бирга мазкур масалани тарихий ҳақиқат юзасидан очиб беришга эътиборни қаратмоқчимиз.

Инқилоб ва унинг ғалабасини мустаҳкамлаш учун кураш шиори остида амалга оширилган тарихий номукаммаллик, ноҳақликлар силсиласидаги мураккаб муаммолардан бири Бухоро хотин - қизлар ҳаракати тарихидир. Жумҳуриятимизнинг бошқа вилоятларига нисбатан Бухоро хотин - қизлар ҳаёти, турмуш тарзи бир мунча фарқ қилар эди. Бухорода ҳам ўтмишдан феодал - патриархал муносабатлар ҳукм сурарди. Хотин - қизлар уйда, ҳунармандчилик ишлаб чиқаришига кал

---

1. Алимова Д.А. Женский вопрос в Средней Азии. История изучения и современные проблемы. Ташкент. 1991.

[illegible], уларнинг фаолияти ва имкониятлари анча чеклаб [illegible] эди.

Октябрь тўнтаришидан сўнг большевикларнинг Россия [illegible] чекка ўлкаларида социализм куриш дастурида [illegible] - кизлар масаласи алохида ўрин тутарди.

1918 йил 16-21 ноябрь кунлари Москвада бўлиб ўтган [illegible] ишчи хотин - кизларнинг I съездида В.И. [illegible] хотин- кизларнинг тўла равишда озод бўлишлари ва [illegible] хам эркаклар билан хукукда тенг бўлишларини [illegible] этса-да, амалда Туркистонда ахвол бошкача эди.

Ўлкада хотин - кизлар ўртасида тарғибот ишларини [illegible] бориш максадида марказ ва ўлканинг хузурида [illegible] комиссиялар тузилди. 1919 йил кузида бу комиссиялар хотин - кизлар бўлимига [illegible]. Бухоро Республикасида хам биринчи хотин-[illegible] бўлими тузилди. Марказдан Туркистонга [illegible] С.Г. Любимова, Л.А. Отмар - Штейн, [illegible] Жаравевская, Бубок, Зведоник каби европалик [illegible], махаллий хотин - кизлардан Марям [illegible], Хосиятхон Рохатова, О. Ахмедова, [illegible], З. Исмоилова, Н. Холдорова, Саломат [illegible], Газизова, М. Мухаммаджонова билан [illegible] Бухоро хотин - кизлар бўлимида иш [illegible].[1]

Хотин - кизларни озодликка чикариш масаласида

---

1. История Бухары. С древнейших времен до наших дней. Отв. ред. акад. И.М. Муминова. Ташкент. 1976. 248-бет.

воқеасида кўриб чиқилган. Айни пайтда тадқиқотларда Бухорода хотин - қизлар ҳаракати билан боғлиқ масалалар ҳам ёритилган бўлиб, уларнинг ечимида ҳам шу камчиликлар намоён бўлган.

1990 йилларга келиб Ўрта Осиёда хотин - қизлар ҳаракати тарихини кенг ёритиш ва олимлар томонидан яратилган асарларни таҳлил этиш, баҳо бериш, унинг тарихшунослигини яратишга эътибор қаратилди. Жумладан, Алимова Д. А. томонидан яратилган асар айниқса диққатга сазовордир.[1]

Ушбу мақолада биз жумҳуриятнинг қадимги вилоятларидан бири ҳисобланган Бухоро шаҳрида хотин - қизлар ҳаракати тарихи ҳақида фикр юритмоқчимиз. Бу ҳаракатнинг шакллари ва моҳияти ва асосий йўналишини кўрсатиш билан бирга мазкур масалани тарихий ҳақиқат юзасидан очиб беришга эътиборни қаратмоқчимиз.

Инқилоб ва унинг ғалабасини мустаҳкамлаш учун кураш шиори остида амалга оширилган тарихий номукаммалликлар, ноҳақликлар силсиласидаги мураккаб муаммолардан бири Бухоро хотин - қизлар ҳаракати тарихидир. Жумҳуриятимизнинг бошқа вилоятларига нисбатан Бухоро хотин - қизлар ҳаёти, турмуш тарзи бир мунча фарқ қилар эди. Бухорода ҳам ўтмишда феодал - патриархал муносабатлар ҳукм сурарди, хотин - қизлар уйда, ҳунармандчилик, ишлаб чиқаришга кел

---

1. Алимова Д.А. Женский вопрос в Средней Азии. История изучения и современные проблемы. Ташкент. 1991.

[illegible], уларнинг фаолияти ва имкониятлари анча чеклаб [illegible] эди.

Октябрь тўнтаришидан сўнг большевикларнинг Россия [illegible] четки ўлкаларида социализм қуриш дастурида [illegible] - қизлар масаласи алоҳида ўрин тутарди.

1918 йил 16-21 ноябрь кунлари Москвада бўлиб ўтган Бутунроссия ишчи хотин - қизларнинг I съездида В.И.. [illegible] хотин- қизларнинг тўла равишда озод бўлишлари ва [illegible] ҳам эркаклар билан ҳуқуқда тенг бўлишларини [illegible] этса-да , амалда Туркистонда аҳвол бошқача [illegible].

Ўлкада хотин - қизлар ўртасида тарғибот ишларини [illegible] бориш мақсадида марказ ва унинг ҳузуридаги [illegible] комиссиялар тузилди. 1919 йил [illegible] [illegible] комиссиялар хотин - қизлар бўлимига [illegible]. Бухоро Республикасида ҳам биринчи хотин [illegible] бўлими тузилди. Марказдан Туркистонга [illegible] С.Г. Любимова, Л.А. Отмар - Штейн, [illegible] Мережевская , Бубох, Зведенис каби европалик [illegible], маҳаллий хотин - қизлардан Марям [illegible], Хосиятхон Роҳатова . О.. Аҳмедова, [illegible], З.Исмаилова . Н.Холдорова, Саломат [illegible] . Газизова, М. Муҳаммаджонова билан [illegible] Бухоро хотин - қизлар бўлими [illegible] [illegible].[1]

Хотин - қизларни озодликка чиқариш масаласида

---

1. История Бухары. С древнейших времен до наших дней. [illegible] рех. изд. И.М.Муминова. Ташкент.1976.248-бет.

жиҳатдан тенг ҳуқуқлигини таъминлаш , уларни моддий ва руҳий жиҳатдан қолоқлигига барҳам бериш вазифаси турар эди. Лекин бу соҳада бир қийинчиликлар ҳам учради. Чекка ўлкаларда , жумладан Бухорода ҳам тарғибот ва ташвиқот ишлари кўпроқ рус аёллари ўртасида олиб бориладн. ҳолбуки улар мусулмон хотин - қизларидан сон жиҳатидан кам эдилар ва бундай ташвиқот ва тарғибот ишларга асосан ўзбек , тожик хотин - қизлари муҳтож эди.

Мусулмон хотин - қизларига эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш, уларнинг руҳиятини ўрганиш талаб қилинар эди. 1921 йил 23 февраль БКП нинг I съезди ва 1921 йил 14 мартда Когонда бўлиб ўтган вилоят мусулмон ишчи хотин - қизлар биринчи конференцияси қарорлари асосида ҳамда 1921 йил 18 июн БКП МК Бухорода хотин - қизлар бўлими ташкил этиш тўғрисидаги махсус кўрсатмаси билан хотин - қизлар орасида ташвиқот ишлари тезлаштирилди.[1]

Когондаги хотин -қизлар конференциясида 344 делегат қатнашиб , актив жамоатчи Хосиятхон Роҳатова бир овоздан Бухоро Халқ шўролар Республикаси марказий хотин - қизлар шуъбаси раиси қилиб сайланди.[2]

Шу йилларда озодликка интилаётган Бухоро хотин -

---

1. История Бухарской Народной Советской республики (1920-1924) Сборник документов.Ташкент.1976.430-бет.
2. "Саодат ", 1967, 8- сон , 9- бет.

[illegible] қўлга қурол олиб , халқ ҳокимиятининг [illegible] отлиқлар. Роза Незирова 1921 йил Cирой[illegible] [illegible] резведкачи сифатида Бухоро [illegible] . Нурпай атрофларида қишлоқма - қишлоқ юриб [illegible] маълумотларни йиғиб борган .

[illegible] Алиева сенатар сифатида амир қушинларига қарши [illegible] иштирок этган . Саломат Махонтирова 1921 йил [illegible] хотин - қизлар съездига . Роҳила Тўраева Тошкент [illegible] - қизлар биринчи съездига . Самарқандда бўлиб [illegible] " Қўшчи " союзининг I съездига Бухородан делегат [illegible] сайланганлар.[1]

1922 йил 28 январда Бухорода мусулмон хотин - [illegible] ўртасида ишлаш учун хотин - қизлар бўлими очиш [illegible] тўғрисидаги БКП МК нинг махсус қарори қабул қилинди.[2] [illegible] қарорга асосан мусулмон хотин - қизлар бўлимлари [illegible] ва у ўз фаолиятини бошлади. 2 ой ўтгандан кейин [illegible] - қизлар раиси Отмар - Штейн БКП МКга йома [illegible] доклад тақдим этди. Унда Бухорода марказ билан [illegible] 4 та хотин - қизлар бўлимлари мавжудлиги. Бухоро Республикасининг ҳудудида хотин - қизлар бўлими тузиш [illegible] қайд қилинди. Афсуски, бу даврда [illegible] ҳамма жойида хотин - қизлар бўлимини [illegible] имконияти бўлмади. чунки бу масалага муносабат [illegible] эмас эди.

---

[1] "Бухоро ҳақиқати ", 1970, 10 март.
[2] История Бухарской Народной Советской республики, [illegible] - бет.

Бу йилларда ТКПнинг марказий комитети коммунист хотин-кизлар бўлими инструктори сифатида Бухорога келиб, хотин - кизлар ўртасида иш олиб борган С.Г. Любимова шундай вокеани эслайди :

"Бухоро солномаси сахнаси бўлимига келган паранжига ўралган бир аёлни учратдим.. У хамманинг бир хона эшигини такиллатди. Ким ? деб сўраганимда, у "мен" деди секингина, ичкаридан " йўкол" деган жавоб бўлди. Аёл кайта ўз йўлига кетди. Бу вокеа 1923 йил кишида содир бўлди."[1] Бундай муносабат хакида Отажон Хошим хам гувохлик беради:" Когонда чакирилган биринчи хотин - кизлар мажлисига 20 нафар ўзбек хотин - кизлари йўл олди. Вокзалдан шахар клубигача ўзбек аёллари тантанали юриб борди. Паранжига ўралган, кўлларида бола, улар Когон кўчаларидан ўтдилар.

Эртаси куни аёлларнинг эрлари барини - хотин бўлимига ташриф буюрдилар ва ўз хотинларининг калтакланганлигини хабар бердилар. Хакикатдан хам Эски Бухоронинг милиция бошлиги аёлларни калтакка олишга буйрук берганлиги маълум бўлди. " Отажон Хошим бу вокеадан кейин бирон ўзбек аёли бўлимига оёк босмаса керак, деб хис этгани ва бу масалада хато килганини эслайди.[2] Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, "инкилоб" галабасидан мамнун бўлганлар хам, хотин кизлар хукукини поймол килишни, уларга нисбатан феодалларча муносабатда бўлишни тарк этмаганлар.

---

1. Палванова Б. П. Кўрсатилган асар, 56-бет.
2. Ўша жойда, 92 бет.

[illegible] йил 30 декабрда РКП МК Ўрта Осиё бюросининг [illegible] махсус карор кабул килинди. Карорда [illegible] 14 пунктдан 6 таси айнан Бухоро ва Хоразм [illegible] тегишли эди. БХСР ва ХХСР хотин - [illegible] сиёсий саводхонлик [illegible] ташкил килиш. Унга [illegible] хотин - кизлар кисмини жалб этиш, [illegible] фаол ташкил этиш, бу жойларда ўлка съездини [illegible], хотин - кизлар бўлимини кадрлар билан [illegible] каби мухим чора - тадбирлар белгиланди..

1924 йил 26 февралда РКП МК [illegible] хотин - кизлар ўртасида олиб борилган ишлар [illegible] " С. Г. Любимова докладини мухокама [illegible]. Бухоро хотин - кизлар харакатида йўл кўйилган [illegible], ягни калин олиш, кўп хотинлилик [illegible]. Махаллий хотин - кизлар моддий [illegible] масаласи кўйилди.[1]

1924 йил бошларида куйидаги ишлар амалга оширилган [illegible]: I январдан I апрелгача хотин - кизлар бўлими [illegible] 8 мартотаба умумий йигилиш ўтказилди, унда [illegible] хотин - киз катнашди. 44 мартаба рус ва уйгур [illegible] - кизлари мажлиси бўлиб унда 1700 киши катнашди. [illegible] тугатиш мактабига 30 хотин - киз жалб [illegible] " Озод Бухоро " рўзномаси ўз сахифаларида [illegible] хотин - кизларининг хаётини ёритиб турди. [illegible] - кизлар ўртасида иш олиб боришда активлар [illegible] ўтказишдек иш формаси максадга мувофик

[illegible] Бухарской Народной Советской республики, [illegible]

патикалар берди.

Феодлар хотин - қизлар бўлими ходимларининг энг яқин таянч кучларига айландилар. Хотин - қизлар ўртасида ишлашнинг бу формасидан ташқари бошқа шакллари ҳам жорий этилиб улардан бири барча хотин - қизлар учун очилган махсус клублардир.

1924 йил 8 март халқаро хотин - қизлар байрами кунида Бухорода биринчи марта " Шарқ хотин - қизларининг озодлик клуби " очилди. Митингда 1000 яқин мусулмон ва ерли яҳудий хотин - қизлар қатнашди. Клуб Кермонада махсус ертели ташкил этилиб, унга 250 киши жалб қилинди. Клуб бошқармасига 10 хотин - қиз сайланди. Шу куни 12 эйл паранжи ташлади.[1]

Клуб қошида болалар яслиси ва консультацияси, саводсизликни тугатиш курслари, турли тўгараклар ташкил этилди. Аста - секин клублар сони кўпайди. У ерда турли мавзуларда суҳбат, маданий - оқартув ишлари ташкил этиш каби чора - тадбирлар ўтказилди. Клуб айниқса колок, иқтисодий танглиқда қолган, моддий - маиший жиҳатдан қийналган хотин - қизлар ўртасида катта обрў қозонди. Қизиғи шундаки ерли яҳудий хотин - қизлар ўртасида халқаро хотин - қизлар байрамини 8 март куни нишонлаш, мусулмон хотин - қизлари ўртасида эса бу байрамни 8 мартдан кейин ҳам нишонлашни давом эттириш урф бўлганди. Бунинг замирида мусулмон хотин - қизлари орасида [illegible]

---

1. История Бухарской Народной Советской Республики. 440-бет.

[illegible]-оқартув ишларини олиб бориш зарурияти этарди. [illegible] маърифатлироқ қисми деб ҳисобланди.

[illegible] жумҳуриятида мусулмон хотин - қизлари ўртасида [illegible]-тарғибот ишларини олиб бориш ўзига хос хусусиятларга эга эди. Бухоро марказий хотин - қизлар бўлими бу соҳада 3 асосий вазифани белгилади.

1. [illegible]лар тайёрлаш.

2. Иқтисодий озодликни таъминлаш ва меҳнатни [illegible] қилиш.

3. [illegible] шароитни яхшилаш.

Республикада хотин - қизларни маданий ҳаётга, маорифга жалб этиш вазифаси долзарб тарзда [illegible] ва қатор қарорлар қабул қилинди. БХСР [illegible]нинг " Иш билан банд бўлган хотин - қизлар [illegible] кечки мактаб ва саводсизликни тугатиш [illegible] очиш тўғрисида " 1921 йил 11 апрель буйруғи, [illegible] йил февралида бўлиб ўтган БКПнинг V съезди қарори, [illegible] маориф нозирлиги ходимларининг I қурултойи (1920 йил март) ва 1923 йил сентябрда республика [illegible]нинг IV қурултойи ҳамда 1924 йил 15- 19 [illegible]да бўлиб ўтган БКП 4 қурултойи қарорлари шулар [illegible].[1]

Хотин - қизларни маорифга жалб этиш борасида [illegible] хил услуб ва формалар жорий қилинди. Махсус

---

1. История Бухарской Народной Советской республики. [illegible]-бет.

хотин - қизлар курси, мактаби, ташкил этилди. Хотин - бўлими ва қизлар клуби . " Йўқолсин саводсизлик " жамияти фаолият кўрсатди. Айниқса, хотин - қизлар бўлими саводсизликни тугатиш мактабларини ташкил этишда катта фаолият кўрсатди. Аммо тарихчи олимлар хотин - қизлар бўлимининг бу соҳадаги фаолиятини етарли даражада очиб беролмадилар.[1]

Саводсизликни тугатиш билан бирга ўқитувчи кадрлар тайёрлаш масаласи ниҳоятда муҳим эди. Шу мақсадда 1921 йил Маориф нозирлиги 6 ойлик қисқа курслар очиб , Бухоро ва Чоржўйда хотин -қизлардан ўқитувчи тайёрлашга киришди . Октябрь номли /Собунгарон гузарида / мактабда шундай курслар очилди. 1923 йил охирида БХШРда 21 та саводсизликни тугатиш курслари очилди, 12 тасига Эски Бухородан хотин - қиз мусулмонлар жалб этилди. 1924 йилда саводсизликни тугатиш курсларида ўқиётган хотин - қизлар сони 130 тага етди .[2]

Маориф нозирлигининг энг қийин томони хотин - қизлар таълими эди. Бу ишда етарли тажриба ҳам, қатъий режа ҳам, тизим ҳам йўқ эди. Саводсизликни тугатиш мактабларига келаётган ёлғиз аёллар , савод ўрганиш ёшидан ўтиб кетгани учун . уларни мактабда

---

1. Д.А. Алимова Кўрсатилган асар.84-бет.

2. Н.И. Урманова . Забота Коммунистической партии о женском образовании в период Бухарской Народной Советской республики. Ученые записки БГПИ . Выпуск 10, 1961, 141 -бет.

[illegible] турли қийин эди. Оқибатда 1924 йилда ўзбек [illegible] ҳам сони таълим тизими билан қамраб [illegible].[1]

[illegible] қийинчиликларни енгиб, саводсизликни [illegible] ва ўқитувчилар тайёрлаш курсларини битириб, [illegible] муаллима деган шарафли касбга эга бўлган хотин [illegible] Бухоро шаҳридан Обида Саидаҳмедова. Бибиш [illegible] , Ханифа Таптошева . Фотима Йўлдошева. Фотима [illegible] , Саломат Ҳакимжонова . Ромитанлик Шамсия Бекю [illegible] ва бошқалар шаҳар ва қишлоқ мактабларида ҳар хил [illegible] қийинчиликларни енгиб.

[illegible] ўртасида маориф нурларини тарқатганлардандир[2].

[illegible] қизларини ўқишга жалб этиш мақсадида [illegible] -қизлар мактаби ташкил этилди. Хотин - қизлар [illegible] 1921 - 22 ўқув йилида 2 та бўлиб,1924 йилда [illegible] сони 7 тага етди. Бухоро шаҳрида [illegible] очилган биринчи Шўро мактабларида эркаклар [illegible] Ҳадича Юсупова, Обида Саидахмедова . Ханифа [illegible] дарс берганлар .[3]

[illegible] йилда Москвада Бухоро маориф уйи ташкил [illegible]. Бундан мақсад Бухоро республикасини юқори [illegible] кадрлар билан таъминлаш эди. Унда ўқиш учун

---

[1] [illegible] Гойибназаров. Ижтимоий ривожланиш [illegible]. 20 йиллар таҳлили.Тошкент, 1994 , 157 бет.

[2] " Бухоро ҳақиқати", 1968, 8 март.

[3] [illegible] Н.М. Бухорода совет маданиятининг [illegible] (1920-1924) Ученые записки БГПИ, выпуск 10 [illegible], 1961 , 26 бет.

22 махаллий ўзбек хотин-қизлари юборилди. Бу тадбир Бухоро хотин - қизлар ҳаётида катта бир воқеа бўлди. Шунингдек , Москвадаги Шарқ меҳнаткашлари Коммунистик университетига Бухородан IO та қиз ўқишга юборилди.[1] I925 йилда Бухорода педагогика билим юрти очилиб, биринчи даврда унда 50 нафар қиз ўқишга жалб қилинди. I930 йилда ташкил топган Бухоро Давлат педагогика институтига биринчи бўлиб қабул қилинган ўзбек қизларидан Атоева Хатича, Алимова Ҳадия , Ражабова Хосият, Бақоева Саодат ва бошқалар бор эди.

I924 йил 3I августда БКП нинг 4 Бутун Бухоро Советлари қурултойига берган ҳисоботида хотин -қизлар ўртасида олиб борилаётган ишлар масаласида алоҳида тўхталди .Хотин -қизлар бўлимининг иши суст бораётганлиги, Кармана, Карки , Чоржўй , Когонда шундай бўлимлар очилганлиги , бироқ жойларда иш жуда секин олиб борилаётганлиги қайд этилди.[2] Хотин - қизлар марказий бўлими олдида турган асосий вазифа оналик ва болаликни муҳофаза этишдан иборат эканлиги уқтирилди.

Хотин - қиз мусулмонларнинг озодлиги учун курашнинг биринчи даври I918-I924 йилларни ўз ичига олиб , у хотин- қизлар бўлимлари тузилгандан ўрта

I. История Бухары, 249 бет. Нуруллаева М Хотин қизларни маданий ва сиёсий жиҳатдан тарбиялаш. " Совет мактаби", I97I , 3-сон, II-I2 бетлар.

2. История Бухарской Народной Советской Республики. I86-бет.

...миллий - давлат чегараланишигача давом этди.

Ўрта Осиёнинг бошқа жойларига нисбатан Бухоро ва ... хотин - қизлар ҳаракати ўз моҳияти ва суръати ... фарқ қилар эди. Бу жойларда мазкур ҳаракат ...-24 й авж олди. Туркистон республикасида эса бу ... ҳаракат бошланғич даврини ўтаган эди.

1925 йил 6-8 февралида Бухоро шаҳрида бўлиб ... Ўзбекистон Компартиясининг биринчи съезди ... қизлар масаласига алоҳида эътиборни қаратди. ...-қизлар орасида ишлаш тўғрисидаги" резолюцияда ... тахлил қилинди ва бу масалага жиддийроқ ... [illegible] Шунингдек, хотин - қизлар [illegible] ... тўғрисида аниқ тадбирлар ишлаб чиқилди. Съезда ... [illegible]. Жумладан, Бухоро хотин - қизлари ... Хосият Роҳатова съезд президиумига сайланди ... Бухоро хотин - қизларининг 3,5 йиллик фаолияти ... ҳисобот берди.[1]

1925 йилда Ўрта Осиё ва Бухоро хотин - қизлари ... тарихида иккинчи давр бошланди. Бу давр улар ... жиддийроқ иш олиб бориш, айниқса овул - қишлоқ ... , тўпланган тажрибаларга таянган ҳолда янги ... ишларни асосида ўтиш лозим эди.. 1926 ... Эски Бухорода Мещерякова бошлиқ хотин- қизлар ... тузилди. штаб ҳар бир уездга ўз вакилларини ... советларга сайлов , ер ислоҳоти бўйича

... Совет энциклопедияси. Ташкент. 1980. 14-жилд.

... История Бухары . 249 бет.

[illegible]лар ўтказган. Штаб шида барча районлардан вакиллар фаол қатнашганлар. Жумладан : Вобкентдан Жаҳонгирова, Пешкулик Абдуллаева , Қоракўлдан Шамсуддинова , Эски Бухородан Тожиддинова Карминадан Назарова ... эрк ва озод учун курашганлар.[1] Уларнинг фаолияти " Бухоро ахбор[illegible]" , " Озод Бухоро " , " Бухоро пролетарияти " рўзномаларида ёритиб борилган.

Хотин-қизлар озодлик тарихида "Хужум" муҳим босқичдир. "Хужум" фақат паранжи - чачвонгагина эмас, балки эски феодал тартибларга ҳам қарши қаратилган эди. Ўзбекистон шароитида маҳаллий хотин-қизларни "ичкари" қуллигидан озод қилиш , уларни ўтмишнинг зарарли қолдиғи - паранжидан қутқариш муҳим вазифа бўлиб турар эди.

1927 йил январда Ўзбекистон Республикаси Марказий Ижроия Комитети ҳузурида "Хужум" комиссияси тузилди. Комиссиянинг вазифаси меҳнаткаш ўзбек хотин-қизларини ҳуқуқий тенглаштириш , уларнинг турмушини яхшилаш ва иш жойлаштириш соҳасида конкрет тадбирларни амалга оширишдан иборат эди. 1927 йил " Хужум " [illegible] йили деб эълон қилинди ва Бухорода ҳам унинг ўтказиш вилоят комиссияси тузилди. Бу комиссия округнинг бир қатор район ва қишлоқларида иш олиб борди. "Хужум" ҳаракати 1927 йил 8 мартни байрам қилиш кунларида ўзининг энг юқори босқичига кўтарилди.

1.* Бухоро ҳақиқати", 1988, 5 январь.

[illegible] йил 8 март Регистонда " Хужум " юқори [illegible] паранжи ташлаш митингига кўп хотин - қизлар [illegible]. Актив хотин- қизлардан Тантошева, [illegible] , С. Шарипова[illegible] сўзга чиқиб , хотин - [illegible] паранжидан қутулиб, ижтимоий ҳаётга қадам [illegible] тўғрисида фикр юритдилар. Биринчи бўлиб паранжи [illegible] хотин - қизлардан Н.Холикова, Латифжонова , [illegible] Бекназарова, Шамсия Комирова, Фойзи[illegible] ва бошқалар дугоналарини янги ҳаётга [illegible]лар.[1]

[illegible] 200 га яқин хотин - қиз паранжисини [illegible]. [illegible]-28 йилларда паранжи ташлаш [illegible] [illegible] [illegible]нинг шаҳар ва қишлоқларида . [illegible]нинг катта ҳаракатларида бўлиб ўтди. Жумладан, [illegible] биринчи бўлиб паранжи ташлаган Сунна[illegible] , Барчина Ҳайдарова , Улфатбиби Бекназарова, [illegible] Д[illegible] Тошева , Тусихон ая , Темирова, [illegible] Уриной Абдуллаева , Райхон Нуронова. [illegible] , Сафарова , Урокова ва бошқаларнинг номини [illegible] билдирди.[2]

1. [illegible] Н. ва Нурова Н. [illegible]лар билан [illegible] суҳбат материаллари , 1977 йил мартда ёзиб [illegible].

2. [illegible] ҳақиқати ", 1967 , 4 апрель.

1927 йил октябрь кунларида минг [illegible], 1929 йилнинг бир неча ҳафтасида паранжи ташлаганлар сони 8 [illegible] етди.

"Ҳужум" камчилик ва хатолардан холи эмас эди. Бу ҳаракатда сиёси ўртасида тушунтириш [illegible] [illegible] олиб бориш ўрнига раҳбарлари [illegible] йўл билан, буйруқ ва зўравонлик билан амалга ошира [illegible] ҳоллари ҳам бўлди. Баъзи партия ячейкалари ва совет органлари буйруғи билан паранжи ташлаш ҳақида қарорлар қабул қилинди. Ҳатто хотин-қизлар бошидан паранжи тортиб олиш учун милиционерлар юборилди. Баъзи жойларда қизларнинг мактаб ва клубга паранжида келиши ман этилди.[1]

Паранжи ташлаш муддатини сунъий равишда қисқартириш ҳоллари ҳам юз бердиким, буни партия марказий қўмитаси котиби А.Икромов алоҳида танқид қилган.[2]

1927 йил 8 март Бухорода савдогар Ҳидоят уйида паранжи ташлаш бўлди. "Биз,- деб ҳикоя қилади Қосимова Шарофат ,- паранжи ташлашдан олдин ўзимиз кора материаллардан узун камзул тикдик, устидан катта сўзана билдик, кейин паранжи билиниб бордик. Бизлар ўзимиз ташлаганимиз йўқ, ҳар бирimiznинг бошимиздан [illegible]

1.Хужум-значит наступление. Тошкент.1987. 34-бет.

2.Акмал Икромов. Танланган асарлар.I том. Тошкент. 112-бет.

[illegible] олиб ташлади."[1]

"Ҳужум"кампаниясининг хатолари кўпгина [illegible] [illegible]ларнинг фожиали равишда қурбон бўлишига олиб [illegible] Ғиждувонлик Хуршидой Отаева, Зуҳро Саидова, [illegible]. Конимехлик Нусхихон Тўрахонова, Олмагул [illegible], Кароматовалар, Шофирконлик, Бухоро шаҳридан [illegible] Буронова, Адолат Муродова, Султонова [illegible] [illegible]-қизлар озодлик ҳаракатининг қурбони бўлдилар. [illegible] Бухоро" 1929 йил 16 майда хабар берган эди: [illegible] райони Орик қишлогида паранжи ташлаган [illegible]тойни эри Даврон Сафо бир уйга қамаб, шу қадар [illegible], мазлуманинг баданида соғ қолган жойи йўқ. У [illegible] бўлиб озодликка етди.[2]

[illegible]-фонова Хўжабоп кўчасида жойлашган 8 ойлик [illegible] курсини битириб, 3 ойлик хотин-қизлар бўлими [illegible] ўқиган. Ундан сўнг Ғиждувонда ва Қизилтепада [illegible] раҳбари бўлиб ишлаган, кейинчалик Қизилтепа [illegible] [illegible] партқабинетида. Самарқанд пиллакашлик [illegible] ишлаган. Кочкуруғлари хотин-қизларга дарс [illegible]. "Биз ҳаммомга борадиган [illegible] уйда ишир эдик,- [illegible] у. - 1927 йил 8 мартида ҳаммомга [illegible] хотин-қизлар бордик. [illegible] ҳаммомда [illegible] [illegible]. Келгуси йили ҳам шундай аҳвол [illegible] [illegible]. 21 ойда ҳуқуқ [illegible]. Ҳаммомчилар ҳаммомга [illegible].

[illegible] суҳбат материаллари. 90 ёшлик Қосима [illegible] [illegible]. 1995 йил ноябрь ойида ёзиб олинган.

[illegible] ҳақиқати", 1969, 20 сентябрь.

Паранжисиз чикканимда онам бош ипчок олиб оркамдан чопганлар. Буним эса девордан ўтиб мени кутқардилар"[1] Назокат Жўраева у кунларни шундай хотирлайди: "1927 йил 8 мартда Регистон митингида қатнашдим. Паранжи билан минбарга чиққанимда ҳамма қизиқиш билан менга қаради. Хаяжон билан хаммани паранжи ташлашга даъват қилдим. Аёлларни курсларга қатнашишга жалб этиш, мажлисларга қатнаштириш билан шуғулландим. Бухоро район хотин-қизлари ўртасида иш олиб бориш топширилгани билан Шофирков, Гала-Осиё, Лошада тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб бордим"[2]. Биз Назокат Жўраеванинг хонадонида бўлдик, яшаган уйи сира ҳам санитария-гигиена талабларига жавоб бермас эди. Уза касал ҳолатда ётган эди. Шунга қарамай биз билан суҳбатда бўлди, ҳукумат томонидан тақдирланган ўрдикларини бизга кўрсатди. Собиқ совет даврида озодлик учун биринчилар қаторида курашган, аҳоли ўртасида ташвиқот ишларини олиб боришга актив қатнашган аёллар шундай аҳволга тушдими? деган хаёл билан қайтдик.

"Ҳужум" даврида содир бўлган нохушлик ва фожеалар собиқ совет тизимининг ўлка хотин-қизларига нисбатан муносабатини яққол кўрсатади. Шиддат билан олиб борилган "Социалистик ўзгаришлар " мусулмонларнинг энг яхши урф-одатини, ўзбекона гурури, хотин-қизларнинг иффатини кўп холларда поймол қилишга олиб келди.

---

1. Латифжонова билан шахсий суҳбатда ёзиб олинган. 1977. 7 март.

2. Назокат Жўраева билан суҳбатдан. 1977, 7 март.

йил I мартда бўлиб ўтган Уз КП МК Пленумида Халқ раиси Ф.Хўжаев халқаро хотин-қизлар куни 8 барча ўлка Ижроия комитетларига махсус юборди. Хотин-қизларнинг моддий-маданий оширш соҳасида аниқ чора-тадбирлар кўришга. 1928 йил 5 июнь Уз.ССР ХКС ўз фондидан хотин-қиз ишчиларга хизмат қилишга 28005 сўм сарф учун ажратди.[1]

чора-тадбирлар энг муҳим воситалардан эди. Айни пайтда бу ҳаракатлар хотин-қизларни иқтисодий жиҳатдан тўла муҳофаза эта олмади. "Хужум"дан паранжи ташлаган қиз-жувонларни ҳақорат қилганлар учун махсус қонун қабул қилинди ва хотин-қизларни ҳимоя қилиш учун ёшлардан жангговор отрядлар тузилди. Эндиги вазифа хотин-қизларни ишлаб чиқаришга жалб этишдан, уларни ижтимоий ва ишлаб чиқариш активлигини таъминлашдан иборат эди.

1925 йил июнь ойида Республикада хотин-қизлар аҳволини ўрганиш ва яхшилаш мақсадида комиссия тузилди. Уша йилнинг ноябрь ойида Бухоро вилоятида уезд комиссияси тузилди. Мамлакат бўйлаб кенг тадбирларига ўтилган вақтда бошқа вилоятлар қатори Бухорода ҳам саноат корхоналари, артелларни маҳаллий хотин-қизларни ишлаб чиқариш жараёнига жалб этиш мақсадида шарт-шароит вужудга

---

1. .Б. Кўрсатилган асар. 180-бет.

жалтиришга харакат килинди. 1925 йилда Когон шахрида биринчи хотин-кизлар артели ишга тушди. Шу йилнинг ўзида Бухорода жуб конида хотин-кизлар тикувчилик артели очилди. Унда 10 та хотин-киз ишлар эди. 1926 йил охирида яна бир шундай тикувчилик артели очилиб хотин-кизлар сони 96 тага етди. 1926 йилнинг охирида ўз ишини бошлаган " Кизил хотин-кизлар " тикувчилик артелида 154 хотин-киз ишлади. 1927 йилда ипак йигириш фабрикасининг очилиши хотин-кизлар хаётида катта вокеа бўлди. 1929 йилнинг факат март ойида 500 нафар ўзбек хотин-кизлари фабрикага ишга кабул килинди. 1929 йилда ташкил этилган "Озод замон" тукимачилик артелида 40 та киз мехнат килди. 1929 йилнинг охирида очилган тикувчилик фабрикасида ярим йилда хотин-кизлар сони 350 тага етди. Октябрь 10 йиллиги пиллакашлик фабрикаси ва "Ф.Хўжаев", "8 март", "Кизил марк" артелларида ишга туширилиб хотин-кизлар жалб килинди.[1]

Иккинчи беш йилликда Бухоро пиллакашлик фабрикасидаги ишчиларнинг 65,9 фоизи хотин-кизлар эди. Пиллакашлик фабрикасининг биринчи ишчилари Гайхон Хожирова, Мехфират Яхёева, Мурадова ва Султоновалар эдилар.[2] 20-нчи йиллар охирида зёллар корхонасида ишлаган

---

1. История Бухары. 254-бет.

2. Зарипов А.З, Бухоро областининг саноати тарихидан. Учёные записки БГПИ, вып. 10, Бухара. 49-бет.

[illegible] хотирлайди: "8 март" артелига раис [illegible].

[illegible] кунлари 10 киши эдик, кейин уйма-уй хотин-қизлар ўртасида ташвиқот юргиздик, [illegible] кетди. Кўп хотин-қизлар ўз [illegible] билан чиқдилар. [illegible] /уезд хотин-қизлар бўлим мудири/ [illegible] қизларни ижтимоий фойдали меҳнатга жалб қилиш, [illegible] артели тузиш таклифи билан чиқди. [illegible] "Қувват" тикувчилик артели ташкил топди."[2]

Афсуски, у пайтларда хотин-қизларнинг саноатдаги [illegible] жуда оғир эди. Хотин-қизлар меҳнатини муҳофаза [illegible] фақат қоғозда бўлиб амалда бажарилмас [illegible]

[illegible] ернинг аксинчи ярмида хотин-қизларнинг [illegible] [illegible] муҳим омили ер-сув ислоҳотини [illegible] бўлган эди. Ер ислоҳоти [illegible] [illegible] хотин-қизларга ер-сув [illegible] билан тенг [illegible] фойдаланиш ҳуқуқи берилди. [illegible], қишлоқ [illegible] ажратилган экин ерлари талаб [illegible] эмас эди. Қишлоқ аёлларининг саводсиз, кўп [illegible] тушунмайдиган, деган ўринсиз хулосалар [illegible] оёқ қолди.

[illegible] ҳуқуқларини жамоалаштириш даврида деҳқон [illegible] иқтисодий жиҳатдан озод қилиш учун кураш [illegible] эди. Хотин-қизларни колхоз ишлаб чиқаришига

[illegible] билан шахсий суҳбат. (1977, 7 март).

[illegible] ", 1968, 20 сентябрь.

ўртган . ташкилотчи ва ташаббускор аёлларни ишга бригада бошлиги, колхоз раисларининг ўринбосарлари ва раислик вазифасига кўтаришга эътибор қаратилди. Бухорода колхозчилар ҳаракатига биринчилар қатори қўшилган аёллардан колхоз раиси Назокат Жўраева, Улфатбиби Бекназарова, Тожихон Тўраева, Ишхон Назарова, Сунна Саломова, Барчиной Хайдарова, Зайнаб Омоновани кўрсатиш мумкин. Бухоро хотин-қизларини ижтимоий ишлаб чиқариш, халқ хўжалигининг турли соҳаларига жалб этилиши ҳам изчиллик билан амалга оширилган бўлса ҳам, хотин-қизлар ўз билимларини ошириш ва ижтимоий-сиёсий ҳаётда бевосита қатнашиш йўлида илдам қадам ташладилар. Тошкент, Москва ва бошқа шаҳарларга бориб турли мутахассисликни эгаллаб, Бухорода фаолият кўрсатдилар. Зиёли хотин-қизлар Икромова, Робия Тўлаева халқ хизматида бўлдилар.[1] Бухоро шойикалавачилик фабрикаси ишчилар комитетининг раиси Расулова, "Бухоро пролетари" газетаси ишлаб чиқариш бўлимининг мудираси Ҳабиба Носир қизи, босмахона ишчиси ишчи мухбир Зулфия Умарова ва бошқаларнинг номлари ва суратлари "Бухоро ахбори", "Озод Бухоро", "Бухоро пролетари" саҳифаларида ўша йилларда тез-тез чиқиб турган.[2]

Қишлоқ зиёлиларидан бири бўлган Шамсия Бекова Ромитандаги Кучкумер қишлоғидаги мактабларнинг биринчи ўқитувчиларидан бири эди. У қишлоқда 30-йилларда аҳвол

---

1. Бухоро вилоят ўлкашунослик музейи материаллари.

2. "Бухоро ҳақиқати". 1966. 6 январь.

...лигини. мактабларда · укув куроллари ...абабли доска ўрнига куруқ тахта , бўр ... кора кўмир ишлатганлигини ҳикоя ...филади. 1933 йилларда Ромитандаги Ленин номли ...(...)/ мактабида иш бошлаганлиги, Тошмачит ... ...билар сони жуда камчилигини эслайди. ...ларни зикр этилган эйёли хотин-кизлар ...-сиёсий ҳаётимизнинг энг қийинок соҳаларида ... қилиб жасорат кўрсатдилар. Озодлик гулини ... ... бу авлод буюк жиодий меҳнат ва улкан ... катта йўлини босиб ўтди.

...Зрох, ...-кизларнинг халк хўжалигининг турли ...арга жалб қилиниши масаласи тантанавор ... ...лтириш билан чекланди. Хотин-кизлар ... ...р тармокларига жалб қилиниши ... ...ш,ёуд ...Қишлок хўжалигида хотин-кизлар асосан ... ...ган ...орлар танланган эди. Улар кишлок хўжали... ...нинг ... кўлини бажариб келдилар. Жазирама ... остида куйиб, кун бўйи кетмон билан меҳнат ... сир эмас. Афсуски, хотин-кизлар меҳнатини ... ... вазифаси фақат когозда бўлиб, амалда ... эди. Хотин-кизларни саноатнинг оғир ...га жалб этиш шарт эмас эди, балки оғир касбла... ... ... эмаслиги, бундай касбларнинг эркакларга хос ... баровта адабиётларда ҳам таъкидланмаган ... меҳнатини муҳофаза этиш, маданий

...". 1987, 7 март.

... А.А. Курсатилган асар, 82-бет.

сиёсисини оширишга ҳам эътибор берила бошлади. Хотин-қизларнинг саводлиги, уларнинг эркаклар билан тенглигини таъминлаш, раҳбарлик лавозимларига кўтариш бобида маълум ютуқлар қўлга [illegible] берди. Бухоро хотин-қизлар ҳаракати тарихини ўрганар эканмиз, бу соҳадаги бир томонлама қараш, бидъатлардан [illegible] этиш лозим. Кўп факт ва воқеалар партия қурилиши асосида нотўғри тушунтирилади. Ислом динининг [illegible] кўрсатган ғояларига ҳақорат қилинади, уларга тушунтириш уюштирилади. Бу курашда қолоқ бўлган хотин-қизларнинг асосий айбдори қилиб руҳонийлар кўрсатилади. Бундай ҳолатнинг юзага келишида мамлакатимизда узоқ йиллар давом этган хукмрон коммунистик мафкура, маҳаллий шароитни билмаслик, мафкурадан тураб бошқарув ва бошқа омиллар сабаб бўлган эди, маълумки [illegible] маҳаллий шароитлар ўз мақсад — [illegible] ўзлигини унутишга, мусулмон ўзбек хотин-қизларининг ўзига хос руҳиятини, қадриятларини унутиб қўйдик.

Бугунги мустақиллик замонида биз ўз қадриятларимизнинг тикланиш имкониятига эришдик, халқимиз урф-одатларимизни, анъаналаримизни ўз ҳолича давом эттирмоқда. Ҳар бир масаланинг, воқеанинг ўз ечимини топишига, ҳар бир жумбоқнинг туб моҳиятини, илдизини топишга интиламиз. Бухоро хотин-қизларининг янги даврга қадам қўйган ҳаракатлари тарихи кўп ўрганилмаган мавзу эди. Ўрганилмаган қирраларини кимлар ёритиб бераркан? Уларни билиш, ўрганиш, хозирги замон ёшлари тафаккурини бойитишга хизмат қилиши шубҳасиздир.

Ўзбекистонда, Бухорода хотин-қизлар ҳаракати амалий тарих фанимизда нисбатан яхши ўрганилган мавзулардан. Уни чуқурроқ ўрганиш учун барча имкониятлар мавжуд. Бу мавзуларни тез ва кўп ҳажмда янги солиш тарихчи олимларнинг бурчидир.

СПРОЖЕВ О. С.

Бухоро саноати фашизмга қарши уруш йилларида

1941 йил 22 июнь. Бу кунни бутун инсоният маълум [illegible] тарихда эсга олади. Худди шу куни немис-фашист [illegible]лари собиқ СССРнинг харбий чегараларига хиёнат- [illegible] бостириб кирди. Мамлакатнинг барча худудлари [illegible] Бухоро вилояти хам халқ хўжалигини харбий изга [illegible]иб, тез фурсатда фронтни таъминловчи ўлкалардан [illegible]га айланди. Урушнинг биринчи кунлариданоқ хамма [illegible]ларда бўлганидек, Бухоро вилоятида хам душманга [illegible] митинг ва намойишлар бўлиб ўтди.

1941 йил 23 июнда Когон ёғ- мой заводида кўп минг киши- [illegible] митинг бўлиб ўтди. Митингда сўзга чиққанлар душманга [illegible] курашни ташкил қилиш ва ғалабани тезлаштиришга хисса [illegible] учун махсулот чиқариш хажмини икки - уч баробар ошириш [illegible]аббуси билан чиқдилар. Когон паровоз депосидаги 19-939 [illegible] паровоз машинистлари Калинов ва Куковлар паровозни [illegible] йўлларини тўла бажаришларини, олдин бу [illegible] [illegible] тузилаётувчи усталари эса ишдан озод қилиш [illegible] билан чиқдилар. Бу ташаббус бутун депога [illegible]. Токарлик цехи ишчиси Троицких иккита даст- [illegible] ишлаб, кунлик иш нормасини 5 бараварга оширди.

Когон ёғ-мой заводида ҳам ишчилар кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқариш орқали ғалабага ҳисса қўшиш муҳим деб ҳисобладилар. Корхона 1941 йилда 6 ойлик режани муддатидан олдин уддалаб, уруғлик чигит саралаш режасини [illegible] фоизга, ёғ ишлаб чиқаришни 113 фоизга бажарди ва йил охиригача Қизил Армияга 1,2 тонна ёғ беришни ўз зиммасига олди.

Бухоро оёқ кийимлар фабрикаси жамоаси ҳам ҳарбийлар учун маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиб, ярим йиллик режани 115 фоизга бажарди. Жуда катта ватанпарварлик ташаббуси Когон темир йўл хотин-қизлари томонидан уюштирилди: 1941 йил 10 июлда Когон темир йўлидаги [illegible] хотин-қиз тез фурсатда техник [illegible] тузатувчи, токар, [illegible]чи, вагон устаси, [illegible], вокзал навбатчиси касбини ўрганиб, фронтга кетган эрларининг ва ўғилларининг ўрнини эгалладилар.

Бухородаги саноат корхоналарида ишчилар сони [illegible] аёлалар ҳисобидан ортиб борди. [illegible] кўп аёллар саноат корхоналарига ишга жалб қилинди. Партия XVI съезди номли фабрикасидан 11 аёл, "[illegible] Ёшлиги" номли фабрикадан ўта аёл [illegible] ташаббуси билан чиқишди. Бухоро пахта тозалаш заводи ишчилари Борисова ва Хломовалар слесарлик [illegible] бошладилар. Жумладан, "Партия XVI съезди" номли фабрика ишчиларидан Федорова бошлиқ цех режани [illegible] фоиз, Федякина бригадаси 181,6 фоиз, Вальдиш цехи [illegible] фоиз ишлаб берганлар.[1]

---

1. История Бухары. Ташкент, 1976, 85-бет.

1941 йил 4 июлда Гиждувон марказида кўп [illegible] бўлиб, унда минглаб меҳнаткашлар иштирок этдилар. [illegible] пахта тозалаш заводи ишчиси П. Смирнов ўз [illegible] душманга қарши курашга чорлаб, биринчи [illegible] ўзидан фронтга кетиш тўғрисида ариза [illegible]. Ундан таъсирланган бошқа ишчилар бирданига фронтга кўнгиллиларни сўраб ариза бердилар. Ҳамма [illegible] кўнгилли бўлиб, шу куниёқ улар фронтга жўнадилар.

Бухоро вилоятида ҳарбий заёмга бошлиш ҳаракати кучайди. Когон темир йўл ишчиси Лукин барча темир йўлчиларга мурожаат қилиб, Ватан учун муддатидан олдин [illegible] тўлашни маълум қилади ва ҳаммани шунга чақирди. [illegible] ташаббусидан кейин 18 та ишчи ва [illegible] та [illegible] муддатидан олдин ҳарбий заёмга бошладилар.

[illegible] 1941 йил июль ойи учун 5700 [illegible] [illegible] 2808 сўм, Корхона [illegible] 2027 сўм [illegible]дилар.

Бу ҳаракатлари собиқ СССРнинг ғарбий чегараларида [illegible] бўлса-да, уруш оғир нафасини [illegible] меҳнаткашлари ҳам сезиб турдилар. Улар [illegible] душманнинг зарбасига биринчи бўлиб дуч [illegible] республикалар халқларининг тақдири билан [illegible] эди. Собиқ СССРдаги барча халқлар [illegible] Россия, Украина, Белоруссия ерларидан ҳам [illegible] эди. Ана шундай шароитда халқ хўжалиги [illegible] кўчириб, қайта қуриш ва фронт эҳтиёжларини [illegible] учун икки ва уч баробар кўпроқ маҳсулот ишлаб [illegible] эди.

Совет халқи ҳукумат томонидан белгиланган программани амалга ошира бориб жуда қисқа муддат ичида мамлакатнинг бутун ҳаёти ва фаолиятини ҳарбий изга қайта қурди ва жанговор лагерга айлантирди. Бутун саноатни ҳарбий изга кўчириш халқ хўжалигини қайта қуришнинг асосий йўналиши бўлди. Аввало, фронт ва фронт яқинидаги вилоятлар завод ва фабрикаларнинг машина ускуналари ҳамда бошқа моддий бойликлар, шунингдек, юқори малакали ишчилар ва мутахассислар шарқий районларига кўчириб жойлаштирилди.

Эвакуация қилинган корхоналар қисқа муддатда ишга туширилиб, фронт учун маҳсулот бера бошладилар. Мамлакатнинг ғарбий районларидан Ўзбекистонга 104 та саноат корхоналари эвакуация қилинди. Бу корхоналар фақат Тошкент шаҳригагина эмас, балки бошқа шаҳарларда ҳам жойлаштирилди. Бунда ҳар бир вилоятнинг иқтисодий йўналиши эътиборга олинди. Бухоро вилоятида Харьковнинг велосипед заводи жойлаштирилди.

А.Н.Косигиннинг кўрсатмасига биноан Харьковдаги велосипед заводи Ўзбекистонга яъни, 1941 йил 23 ноябрда республика ҳукуматининг қарори билан Бухорога келтирилади.[1] Харьков велосипед заводи 300 ишчи-хизматчи, муҳандис-техниклар билан 1941 йил декабрь ойининг ўрталарида Бухоро пахта тозалаш заводи ичида жойлаштирилади. Бухороликларнинг берган кўмаги билан завод

I. Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войны. Том I. Ташкент, 1980, 115-бет.

[illegible] фронт эхтиёжлари учун махсулот ишлаб чи[illegible] мосламаларини. Кучириб келтирилган велосипед за[illegible] мухандис-техник ходимлари асосан Харьковлик [illegible] йил январида Бухоро аҳолисидан 500 дан ортиқ [illegible] асосан аёллар заводга ишга олинади. Завод 800 дан [illegible] ишчи-хизматчи, мухандис-техник ходимлар билан [illegible] йил февралида дастлабки махсулотини фронтга жунат[illegible] 9 та цехдан иборат булиб, I-7 цехлар металлар[illegible] мина, бомба, портловчи динамитлар, кичик бомба[illegible] тайёрлаш цехи булиб, 8 ва 9-чи цехлар ёгочни қайта [illegible] цехлари эди. Ушбу цехда автоматлар учун ёгоч кун[illegible] ёгоч қисмлари тайёрланар эди.

[illegible] велосипед заводининг директори А.Рудченко бу[illegible] мухандис Павел Павлович Афонский, тайёр махсу[illegible] бошқарувчи цех бошлиги Пётр Печорович [illegible]

Бухоро шаҳрида яшовчи нафақахур, уруш йил[illegible] велосипед заводининг 7-цехида ишлаган Нина [illegible] Ермоловнинг хотирлашича, корхона қатъий [illegible] асосида ишлаган. Цех бошлиги В.Рутман эди. Цех [illegible] Э.Ратнернинг узи бевосита ишчилар билан бирга [illegible] қилган. Ушбу цехда бухоролик[illegible]лардан Миша Хаби[illegible] Гафур Олимов, Мария Васильевна Кирсанова, В.Ерми[illegible] фидокорона мехнат қилганлар. Завод 2 сменада [illegible] сменаси 12 соатдан/ ишлаган.[2]

[illegible]Бухоро вилояти давлат архиви, ф-1023, I-руйхат, 9-варақ.
[illegible] Н.Ермилова. 1994 йил 30 апрелда ёзиб олинган хотираси,

Харьков шахридан кўчириб келтирилган велосипед заводи хам махаллий саноатга катта мадад берди. Завод жамоаси 1942 йил режасини 20 % ортиги билан бажарди. 1942 йил июнь ойида май ойидагидан 3.7 баробар кўп махсулот ишлаб чиқарди.

Капринский рахбарлик қилаётган цех ишчилари Гайкс, Шукашов иш нормасини 185 % қилиб, темирчи Эргашев 255% қилиб бажарганлар. [1]

1942 йил апрелда Уз Ц К П/б/ ва Уз ССР халқ комиссарлар совети ишчиларни, ўқувчи ва студентларни [illegible] қишлоқ хўжалик ишларига жалб қилиш тўғрисида қарор қилди.

1943 йил январдан қишлоқ хўжалик техникаларини таъмирлаш, эхтиёт қисмларининг барчаси далаларда экиш бошлангунча тайёрлаш режалари ишлаб чиқилди. Режага биноан 10 минг трактор, 800 комбайн ремонт қилиш керак эди.[2]

Бу Қизил Армия учун зарур махсулот ишлаб чиқарадиган завод саналиб, ундаги аксарият ишчилар аёллардан бўлиб, улар фронтга тортилмаган эдилар. Заводдаги ёшлар сардори Бухоро давлат педагогика институти доценти марҳум Пакашев ишчиларни кўпроқ махсулот чиқаришга даъват этарди. Заводда хар сменада 500-550 та турли хил бомба тайёрлашиб, фронтга юборилаган.

Заводнинг 8 ва 9 цехларида махаллий хом-ашёлардан, яъни тут, ўрик дарахтларидан хар куни 250 270

---

1. "Бухоро хақиқати", 1941 йил, 9 декабрь.

2. История Бухары, 263-бет.

... кундога ва курол-аслахалар учун зарур буд-
... кисмлар тайёрланиб бўлиб, махсус ёгоч ёгида пи-
...

... велосипед заводи Бухорога олиб келинган.
... завод мавкеини олди ва ишчи, хизматчилар озик-
... таъминоти, харбий завод даражасига утказилганлиги
... ишчиларига гушт, мой, ёг билан таъминланди уз...
... ди. Завод ишчилари учун озик-овкат махсулот-
... Бухоро мехнаткашлари томонидан йигилиб юборилиб
... ган эди.

1943 йил февралда Ферход ГЭСи, саноат корхоналари
... ида 70 минг ишчи ишлаган. Курилишда иштирок этган
... ишчи ва мутахассислар барча ишлаб чикариш
... рида фаол катнашдилар.[1]

1943 йил 12 ноябрда Бухоро шахар мехнаткашларининг
... бўлиб, унда, "саноат корхоналарининг 10 ойлик
... ва ундан кейинги вазифалар" мухокама килинди.
... катнашчилари пойафзал фабрикаси жамоаси
... 137,1%, гушт комбинати 156,6%, Бух ... 120,8% ...
... алохида кайд килинди. Бухородаги
... корхоналар 1940-42 йилларга нисбатан яхши
... айтиб утилди.[2]

...43 йилда 200 га якин хотин-киз саноат корхона-
... рахбарлик лавозимларида ишлаган бўлса, 1944 йилда
... хотин-киз 405 киши эди. 1945 йилда уларнинг

... трудящихся Узбекистана в победу в великой
... войне. Тошкент, 1975, 78 бет.
... Бухары, 261-бет.

сони II70 тага етди ва булар барчаси ишлаб [illegible] режасини 250-300% қилиб бажарганлар.[1]

1943 йил ўрталарига келиб гўшт маҳсулотлари [illegible] танқислик сезилган.Вилоят ижроия комитети раиси [illegible]ровнинг топшириғига биноан барча жамоа хўжаликларида тошбақа йиғиш бошланган.Йиғилган тошбақалар [illegible] аксарият қисми фронтга юборилган.Қолган бир қисми велосипед заводи ишчи-хизматчиларига берилган.Заводда махсус магазин бўлиб,унга Абдуқодир [illegible] мудирлик қилган.Ана шу магазин 800 кишини озиқ-овқат ва кийим кечак билан таъминлаб турган.Харьковдан кўчириб келинган велосипед заводи уруш йилларида узлуксиз бир маромда ишлаган.Республика ҳукумати ҳамда вилоят ижроия комитети ушбу завод фаолиятини доимий назорат қилиб турган,зарур вақтда ҳар жиҳатдан амалий ёрдам кўрсатганлар.

1943 йил 19 ноябрда Давлат Мудофаа Комитетининг 4602-сонли фармойиши чиқиб мамлакатнинг шарқий туманларига кўчирилган завод ва фабрикаларни ишчи кучи билан таъминлашни яхшилаш лозимлиги кўрсатилган эди.Ана шундан келиб чиқиб,Ўзбекистон ҳукумати 1943 йил 23 ноябрда 1668-сонли қарорини қабул қилди.Ушбу қарор асосида Бухоро вилоят ижроия комитети ҳам 14/17 сонли махсус қарорни 1943 йил 30 ноябрда қабул қилди ва уни тўлиқ бажаришга эришилди.

I.История Бухары ,262-бет.

[illegible] йил 10 декабрда вилоят ижроия комитетининг [illegible] Харьков велосипед заводи ҳузурида токарь, [illegible] фрезерлайдиган курс очилди.Ушбу курс нафақат [illegible] заводи учун малакали ишчилар,балки вилоятдаги [illegible] учун ҳам малакали ишчилар тайёрлай бошлади. [illegible] 15 декабрдан то 1944 йил 15 апрелгача ушбу [illegible] вилоятнинг ҳар туманидан 2 киши ,жами 25 киши [illegible] эвакуация қилинган ишчи-мутахассислар касб сирларини [illegible] ўргатишда ўзига хос фидойилик кўр[illegible]дилар.

[illegible] ишчилар малакали токарь,чилангар бўлиб [illegible] туманлардаги МТСларга ишга бордилар.[1]

Бу завод мутахассисларининг вилоят меҳнаткашларига [illegible] катта ёрдами эдаким.1944 йил апрель ойида [illegible] МТСлар махсус малакали кадрларга эга бўлди ва [illegible] машқул техникани янада унумли ишлатишга кўмак [illegible] Харьковдан кўчириб келтирилган велосипед заводи [illegible] фашист босқинчилари устидан эришилган ғалабанинг [illegible] куни,яъни 1945 йил 10 майда кўчиб кетди.Жуда кўп [illegible] ҳам велосипед заводи билан бирга кетдилар [illegible] кадрлар заводларида меҳнат қилишни давом [illegible]дилар.

Бухоро вилоятида 1928 йилда 16 та саноат корхонаси [illegible],1932 йилга келиб унинг сони 96 тага етди.1924 [illegible] вилоятда 3та электростанция бўлиб,уруш бошлангунча [illegible] етган эди.1930 йилгача Бухорода фабрика ҳам

[illegible] вилоят давлат архиви, ф37,1-рўйхат,352-иш,95-[illegible]

йил июнь ойидан бошлаб фабрика жамоаси меҳнатга бўлган муносабатини ўзгартириб, белгиланган режаларни тўлиқ бажара бошлади. Фабрикада иш нормасини 200 % га бажарувчилар сони кун сайин ортиб борди. Жумладан, Матназова кунлик нормаларини 200 %, Муҳаммадова 252 %, Раҳимова 249 %, Юнусова 226 % қилиб бажардилар. 1941 йил ноябрь ойида иш нормасини 200 % ва ундан ортиқ қилиб бажарувчилар сони 6 баравар ошди. 1941 йил октябрда режа 116,9 %, ноябрь ойида эса 131 % қилиб бажарилди.[1]

Урушнинг биринчи даврида барча саноат корхоналари сингари Бухоро вилоят маҳаллий саноат корхоналари ҳам душманга қарши қақшатқич зарба бераётган Қизил Армия учун маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтди.

Маҳаллий саноат корхоналари метал буюмлар, қошиқ, идиш-товоқлар ва фойтун каби ҳаммаси 300 хилдан ортиқ маҳсулот ишлаб чиқариб, фронтга жўнатдилар. 1941 йилнинг I-ярмида Бухоро вилоятидаги маҳаллий саноат корхоналари 1833300 сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарган бўлса, уруш бошланганидан сўнг, беш ой ўтгач ишлаб чиқарилган маҳсулотлар 2 577 500 сўмни ташкил қилди. Маҳаллий саноат корхоналари ишчилари ҳам иш нормаларини ошириб бажардилар. Жумладан, Кармана метал буюмлар комбинати ишчилари Тоди Сабуров, Ашуровлар нормаларини 235 % қилиб, Бухоро шаҳридаги шапка, бош кийим тикувчи цех устаси Шаисова Долло-лар иш нормаларини 200 % қилиб бажарганлар.

1943 йилда эса 10 миллион сўмдан ортиқроқ маҳсулот

I. "Бухоро ҳақиқати", 1941 йил, 9 декабрь.

... эҳтиёжига эришди. У фронт маҳсулотлари ишлаб чиқа- ... бирга Бухоро шаҳар саноат корхоналарига 280 ... сўмлик вело металл буюмлар етиштириб берган. Завод ... 1944 йил I-кварталида шаҳар саноат корхоналарини ... 700 сўмлик металл буюмлари билан, 1944 йил 5 ойи ... вилоят қишлоқ хўжалиги корхоналари 302 номдаги ... машина эхтиёт қисмлари билан таъминлаган.

... йиллардагилардан вилоятдаги барча саноат корхонала- ... йилларида тўла-тўкис бир маромда ишлаган деган ... келиб чиқмаслиги керак. Шундай корхоналар ... ишлаб чиқариш ҳажми уруш олдинги йиллар- ... кетган камайиб кетган эди. Бунга ёрқин мисол ... пахта тозалаш заводларидир. 1942, 1943, 1944 йил- ... пахта тозалаш заводлари ўз олдига қўйилган вази- ... уддалай олмадилар. 1940 йилда пахта тозалаш за- ... 64 миллион 934 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чи- ... олса, 1941 йилда 65 миллион сўмлик маҳсулот иш- ... чиқилди. Аммо 1942 йилга келиб, ишлаб чиқариш мазкур ... ҳажми масжи камайиб кетди. 1942 йилда 36 309 000 ... маҳсулот ишлаб чиқилган, холос.

Уруш йилларида ишлаб чиқариш ҳажмини ошира олмаган ... бир қатори вилоятдаги озиқ-овқат корхоналари- ... мумкин. 1940 йилда вилоят озиқ-овқат ... корхоналари 13 650 000 сўмлик маҳсулот ишлаб ... олса, 1941 йилда 16012 000 сўмлик маҳсулот иш- ... чиқди. 1942 йилда ишлаб чиқариш ҳажми асоссиз сабаб- ... пасайтириб юборилди. Яъни 6 млн лик маҳсу- ... ишлаб чиқилди. Бухоро вилоятидаги пахта тозалаш за- ... ишлаб чиқариш ҳажмининг пасайишига бир қатор

объектив сабаблар бўлиб. булар қуйидагилар :

1942-1943 йилларда пахта тозалаш заводларида ишлаб чиққан ҳажмаши 1941 йилга нисбатан 2 баравар камайган бўлса, шу йилларда пахта тайёрлаш ҳам камайган эди, яъни 1942 йилда вилоятда пахта тайёрлаш режаси 51,5% , 1943 йилда эса 50,7 % га бажарилди.

Иккинчидан пахта тайёрлаш заводларида ишчи кучи етишмас эди.

Немис-фашист босқинчиларига қарши уруш йилларида вилоят саноат тармоқлари барча имкониятларини ишга солиб, мудофаа учун,фронт учун , Қизил Армия учун маҳсулот ишлаб чиқишга ўтди.Бу билан ғалабани таъминлашга жуда катта ҳисса қўшди.Жумладан, Бухоро шаҳридаги "Қизил маъданчи" артели асосан темирдан турли хил асбоблар ясар эди.Мазкур артель тайёрлаган ароба, кетмон, белкурак, ўроқ,ер юмшатувчи асбоблар ва бошқалар ўзининг сифатлилиги билан бошқаларникидан ажралиб турар эди.Ушбу артель 1941-45 йилларда қуйидагича маҳсулотлар ишлаб чиқариб, ғалабага ўз ҳиссасини қўшди:

1. 1941 йилда 6 та,1942 йилда 5 та,1943 йилда 6 та, 1944 йилда 7 та,1945 йилда 8 та ароба тайёрлади.

2. 1941 йилда 7 минг дона,1942 йилда 7300 дона, 1943 йилда 7800 дона .1944 йилда 7900 дона.1945 йилда 8000 дона турлича катталикдаги кетмонлар тайёрланган.

3. 1941 йилда 4000 дона,1942 йилда 4010 дона.1943 йилда 4500 дона .1944 йилда 4600 дона.1945 йилда 4300 дона белкурак ишлаб чиқарилди.

4. 1941 йилда 7100дона,1942 йилда 7300 дона.1943 йилда 7500 дона.1944 йилда 7300 дона.1945 йилда 7970

... ўроқ ясалди.

5. 1941 йилда 3000 дона,1942 йилда 3100 дона,1943 йилда 3000 дона.1944 йилда 3500 дона.1945 йилда 3600 ... нагалини тайёрлаган.

6. 1941 йилда 310дона,1942 йилда 317 дона.1943 йилда 370 дона.1944 йилда 380 дона.1945 йилда 395 дона ер ... культиваторлар ишлаб чиқарган.

7.Милтиқ учун махсус тайёрланган пойнак 1941 йилда ... та,1942 йилда 1400 дона.1943 йилда 1400 дона.1944 йилда 1450 дона.1945 йилда 1500 дона ишлаб чиққан[1].

"Қизил маъданчи" артели директори Амоновнинг хисобига кўра,артелда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар дарҳол ... йўлга,жумладан,отнинг нахали тўғри фронтдаги ... армия қисмлари ихтиёрига юборилган.

Уруш йилларида вилоятдаги мавжуд бўлган 5 та тикув ... ҳам фронт эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб ... ўтган.Ана шундай тикув фабрикаларидан Бухоро ... "ВЛКСМ 20 йиллиги" корхонаси эди.У уруш йилларида 19 хил маҳсулот ишлаб чиқаришни ўзлаштирди.Тайёрланган маҳсулотларнинг аксарияти Қизил Армия аскарла-

---

1. Бухоро вилояти давлат архиви.ф. 491,1-рўйхат,23-иш,1-...

ри учун мўлжалланган эди.Буни қуйидаги таблицадан[1] кўриш мумкин:

Маҳсулот тури	Уруш йиллари				
	I94I	I942	I943	I944	I945
Гимнастёрка	423000	852832	I4272I	345000	I33838
Пинжак	86 509	I72480	32 I00	I8600	II2752
Солдатлар иссиқ шими	-	258790	32000	I8600	II2752
Солдатлар ёзги шими	86980	836462	-	246000	9969
Болалар шими	I4768I	-	-	-	-
Пальтолар	8360	-	-	-	-
Одеяллар	38768	-	I6500	-	3705
Кўрпа жилди	-	-	I6500	-	47000
Простиня	-	-	-	-	96334
Ҳами маҳсулот нархи(сўмда)	65 млн 597минг	3млн 450минг	3 млн 4IIминг	3 млн 705минг	5 млн 3I0 м

Уруш йилларида Бухородаги "ВЛКСМ 20 йиллиги" тикув фабрикасига ўнлаб ёшлар ишга қабул қилиниб, улар ишчилар сафини тўлдирдилар ва тезда мураккаб ишларни бажаришни ўзлаштириб олдилар. Жумладан, I4 ёшли Алексей Гошков 2-разрядли токарь, I5 ёшли Михаил Лонакин 4-разрядли токарь, I4 ёшли Геннадий Обухов, ака-ука I6 ёшли Моисей ва Яков Зангенлар 4-разрядли чилангар, I6 ёшли Исмоил Иброгимов 2-разрядли ишчи бўлиб ишга кирдилар .Ушбу фабри-

I.Бухоро вилояти давлат архиви, ф1157.I-рўйхат.7I-иш.2I-бет.

...кўпроқ маҳсулоти ишлаб чиқаришда ёшларнинг ҳис-
...катта бўлиб, улар урушга кетган оталари ва акалари
...ўрнини эгаллаб, фронт эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб
...чиқаришда фаоллик кўрсатдилар.

Ҳарбий маҳсулот ишлаб чиқаришда иштирок қилган са-
...корхоналаридан яна бири Бухоро оёқ кийимлари фаб-
...[illegible]". Бу корхона I94I йилда:

1.276 жуфт эркаклар этиги.
2.255 жуфт аскарлар этиги.
3.I395 жуфт офицерлар этиги.
4.3505 жуфт латта этик.
5. I20 жуфт аёллар этиги.
6.6424 жуфт аёллар туфлиси ишлаб чиққан[1].

I942 йилда ,I08 минг 5I0 жуфт оёқ кийимлари ишлаб
...рилиб, режа фақат 46,9% га бажарилган. Режани бажара
...олмаслик сабаб ишчилар сонининг камайганлиги, техник
...лар ва муҳандисларнинг етишмаслиги эди. Фабрикада
...ишчи бўлиб I942 йилда улардан 69 таси ёшлар эди.
...2 йил охирида фабрика янги ишчилар билан тўлдирилиши
...натижаси билан ишлаб чиқариш ҳажми оша бошлади. I943
... 60 минг жуфт оёқ кийимлари ишлаб чиқарилди[2]. I944
... ушбу фабрика 63600 жуфт оёқ кийимлари ишлаб чи-
...ган бўлса, I945 йилдан бошлаб аскарлар ва офицерларга
...мўлжалланган ишлаб чиқариш тўхтатилганлиги сабабли 37

...Бухоро вилояти давлат архиви, ф497.I-рўйхат.I55-иш.II-
...бет.
...ЎзМА [illegible] -ф 686,I-рўйхат,5-иш,I-варақ.

минг 984 жуфт оёқ кийими ишлаб чиқарилган[1].

Уруш йилларида "XVI Партия съезди" номли тикув фабрикаси ҳам фронт эҳтиёжлари учун маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ўтиб, ғалабага катта ҳисса қўшди. Ушбу фабрика жамоаси аъзоларидан Орлова 1942 йилдан бошлаб ойлик топшириқларини 125% бажара бошлади. Тез фурсатда унга Светлана Москвина, Блухова, Отаева, Бахтиева, Ерниёзова ҳам қўшилдилар. Улар уруш йилларида фидокорона меҳнат қилдилар. Фабрика жамоаси 1942, 1943, 1944 йилларда 100 дан ортиқ фронтга кетганлар оиласига кийим-кечак ва бошқа нарсалар бериб, уларни иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватладилар.[2]

Уруш йилларида вилоятдаги қатор саноат корхоналари сингари Бухоро вино заводи жамоаси фронт эҳтиёжлари учун етарли миқдорда вино ва майиз ишлаб чиқаришга ҳаракат қилди. Завод вилоятдаги 4 та, яъни Ғиждувон, Шофиркон, Вобкент, Қизилтепа туманларининг узумини қабул қилиб, улардан фронт эҳтиёжлари учун маҳсулот тайёрлай бошлаган эди. Жумладан 1941 йилда 1 минг 225,9 тонна вино, 912,6 тонна майиз ишлаб чиқариб, тайёрланган маҳсулотларининг асосий қисмини фронтга юборган[3].

---

1 Бухоро вилоят давлат архиви, ф 497, 1-рўйхат, 75-иш, 5-варақ.

2 Ўша жой, 1120, 1-рўйхат, 44-иш, 79-варақ.

3 Ўша жой, ф 586, 1-рўйхат, 7-иш, 2-варақ.

йилда 336,7 тонна вино, 26,6 тонна майиз, 1943 ... 1 минг 480,5 тонна вино, 64,3 тонна майиз, 1944 ... 1 минг 494,3 тонна вино, 55,7 тонна майиз, 1945 ... 1 минг 495,1 тонна вино, 56,2 тонна майиз ишлаб ...илган[1]. Бу маҳсулот Москва, Иркутск, Ростов-Дон ва ... жойларга пешма-пеш юбориб турилган.

Бухоро қоракўл заводи ишчи-хизматчилари уруш йил...лари ўз зиммаларига юклатилган вазифаларни тўла-тўкис ...дилар. 1942 йил 1 январда ушбу заводда 1447 ишчи ...дан 421 нафари иш нормасини 150-200 % ...жариб ...ган эди[2]. Кулизаден, Я. Титова, Рахматова, ...ева, Рубина, Стрельцова каби илғор ишчилар ...

...лар ...ига Бухоро қоракўл заводи нафақат Ўзбе...тон, балки Қозоғистон ва Тожикистон республикаларида ...ган қоракўл терисини қабул қилар ва қайта ишлар ... 1942 йилда Ўзбекистон 1 миллион 46 минг 857 дона, ...стон 226 минг 838 дона, Тожикистон 57 минг 67 дона ...сини сўйиб, 1 млн 331 минг 46 дона қоракўл қайта ... учун топширилган эди.[3]

...уингдек, Бухоро қоракўл заводи 1943, 1944 ва 1945 ...ларда ҳам 1942 йилга нисбатан кўп қоракўл қабул қил... уларни ишлаб Москва ва Ленинградга юборган. 1942 ...ябрь ойида Бухоро қоракўл заводи ҳузурида махсус

---

1 ...оро вилоят давлат архиви, ф 497, 1-рўйхат, 39-иш, 4-...

2 ...а жой, ф497, 1-рўйхат, 39-иш, 5-варақ.

3 ...оро вилояти давлат архиви, ф. 497, 1-рўйхат, 39-иш, 5-...

"Индюстия" иш бошлади ва зобитлар 1942 йилда 1750 дона, 1943 йилда 4370 дона, 1944 йилда 4430 дона, 1945 йилда 2310 дона офицерлар учун бош кийимлари тикишиб Москвага, Мудофаа халк комиссарлиги ихтиёрига юборилган[1].

Барча Узбекистон мехнаткашлари сингари бухороликлар хам камалдаги Ленинградликларга жуда катта ёрдам бердилар. Жумладан, иссик кийим, озик-овкат ва бошка нарсалар юборилган. Ана шунда биринчилардан бўлиб Бухоро коракўл заводи ишчи - хизматчилари бир кунлик иш хакларини Ленинградликларга юбориш ташаббусини кўллаб-кувватлашга чакирдилар. Тезда улар бошлаган ташаббусга вилоят ички ишлар бошкармаси, пединститут, вилоят прокуратураси, марказий поликлиника, Тельман номли артель ишчи - хизматчилари кушилдилар.

Немис-фашист босқинчилари билан каттик жанглар катайтган 1942 йилда Когон темир йўл станцияси ишчилари, жумладан вагон таъмирловчилари Алексеенко, Писаренко р. кунлик ва ойлик нормаларини ошириб бажариб, хаммани ўшандай ишлашга чакирдилар.

1942 йил март ойида Когон вагон таъмирловчилари барча темир йўлчиларга мурожаат килиб, 3 кунлик иш хакини банкнинг махсус хисоб ракамига топширишни ва тўпланган маблагга кирувчи бомбардимончи самолёт куриш ташаббусини кўтариб чикдилар. Бу ташаббусга биринчилардан бўлиб темир йўлчилардан: А.Кондрашов, А.Носков, И.Голи-

---

1. Бухоро вилояти давлат архиви, ф. 498, 1- рўйхат, 39-иш, 33-варак.

[illegible] Коктаев, П.Смертин, А.Тьянов, А.Турков, [illegible] П.Журавлева, А.Ярулкина, Н.Фаусгов ва [illegible] [illegible]лар. 1942 йил март ойида Когон темир [illegible] 3 кунлик иш хакини фронт эхтиёжларига [illegible] мақсадида банкнинг махсус хисоб рақамига [illegible]лар[1].

[illegible]хоро вилояти худудидаги Кармана, Қизилтепа, Ко[illegible], Қоракўл, Янгитут темирйўл станциялари ишчи[illegible]лари кунлик ва ойлик хатто йиллик нормаларини [illegible] бажардилар. Уруш йилларида асосий юклар тез [illegible] ташиб фронт эхтиёжлари махсулотларини [illegible] [illegible] [illegible] отказиб боришда темир-йўл ишчилари [illegible] жасорат килдилар. Кармана темир йўл ишчиси [illegible] Жумаев, Зинаида Абдуллаева, Қизилтепа бекати [illegible] [illegible] Акрам Сохибов, Эргаш Қобилов, Когон темир йўл [illegible] Владимир Иванов, Роза Эшматова, Собир Хайда[illegible]р, Қоракўл станцияси ишчиси Комил Тошевлар белги[illegible] иш нормаларини 120-125 % бажардилар. Темир йўл [illegible] доимий назоратдан ўтказилиб, таъмирлаб турил[illegible] учун хам уруш йилларида Бухоро вилояти худу[illegible] темир йўлларида бирорта хам нохуш ходиса юз бер[illegible]

Хуллас, фашист босқинчиларига қарши олиб борилган [illegible] йилларида Бухоро вилоятидаги саноат корхоналари [illegible] фаолияти фронт эхтиёжлари учун махсулот ишлаб чи[illegible] [illegible]ларини ошириб бажарганлар ва ғалабани якинлашти[illegible]ишига муносиб хисса қўшганлар.

[1] Бухоро вилояти давлат архиви, ф. 1157, 1-[illegible], 85-иш, 44-варак.

СИРОЖЕВ О. С.

Бухоро вилояти қишлоқ хўжалиги фашизмга қарши уруш йилларида

…емис - фашист босқинчилари хиёнаткорона ҳужум қилгач, …СССР даги барча республикаларда бўлгани сингари …стон, жумладан Бухоро вилояти қишлоқ аҳли ҳам душман… …ри умумхалқ курашига қўшилди.

1941 йил 23 июнь эрталаб Вобкент тумани марказида кўп… …митинг бўлиб, ушбу митингда бир неча киши гапириб, … янада яхшироқ ишлашга чақирдилар. Йиғилиш қарорида …ги сатрлар бор эди: "Немис-фашист босқинчилари хиёнат… …ча ҳужум қилганликларига қарши барча вобкентликлар янада …б, янада кўпроқ меҳнат қилади ва душманга қарши курашда …рессини кўшади".[1] Шу куни Свердлов тумани марказида ҳам …й митинг бўлиб, унинг қатнашчилари кўнгилли бўлиб фронт… …ўзиш истаги билан ҳарбий комиссариатга мурожаат қилган…, кексалар, хотин - қизлар пахта орасида ишлашни кучай…, шу билан кўпроқ ҳосил олиш ташаббуси билан чиқдилар.

Ватан олдидаги бурчларини чуқур англаган Бухоро тумани… Стобозор қишлоқ шўросидаги "Маориф" жамоа хўжалиги… биринчи кунларда 70 дан ортиқ киши кўнгилли

---

[1] "Красная Бухара", 25 июнь, 1941 йил.

бўлиб, фронтга жўнади. Жамоа хўжалигида ишлаган Мурод Тоиров, бригадир Абдуллаев, Салим Бобоев, Сайфулло Қулдошев ва Хизмат Боймуродовлар иш нормасини 2 - 3 баравар қилиб бажардилар. Вобкент туманидаги И.В. Сталин номли қишлоқ хўжалиги артели, Гиждувон туманидаги "Большевик", "Ленинизм", Ворошилов номли жамоа, Свердлов туманидаги Ленин, Сталин, Крупская номли жамоа хўжалиги аъзолари урушнинг биринчи кунлариданоқ гўшт топшириш режасини ошириб бажардилар ва бир неча тонна ортиқ гўшт топширдилар[1].

I94I йил июлда Гиждувон туманидаги "Фришкент" қишлоқ шўроси олдида катта митинг бўлиб ўтди. Митингда биринчи бўлиб Димитров номли жамоа хўжалиги аъзоси О. Солиқов сўз олиб, немис-фашист босқинчиларига қарши жуда қаттиқ жанг бўлаётганлиги ва Ватан мудофааси жуда долзарб вазифа эканлигини айтиб, ҳаммани фронтга жўнашга чақирди. Ўзи биринчи бўлиб ҳарбий комиссариат вакилларига ариза ёзиб берди. Шундан сўнг 33 киши шу ерда ариза ёзиб, кўнгилли бўлиб, фронтга жўнадилар[2].

Ишчилар армияни замонавий қуроллар, танклар, самолётлар билан таъминлаш учун меҳнат қилса, деҳқонлар фронтга озиқ-овқат етказиб бериш билангина чекланмай, армияни кучайтириш учун янги - янги ватанпарварлик ташаб-

---

I. "Красная Бухара."5 июль, I94I йил.

2. Бухоро вилояти давлат архиви, ф II57, I-рўйхат, 63-иш, 22-варақ.

...ри билдирдилар . Ана шундай ташаббуслардан бири ...ни эскадрилиянинг авиация ва танк колонналари ташкил ... учун маблаг йигишга киришув эди. 1941 йил 21 ав... ...гача Узбекистон республикаси буйича мудофаа фондига ...ан 293 минг сум пул йигилди. 12 сентябрга келиб ...ган маблаг 12 миллион 93 минг сумни ташкил килди. ...бр ойининг охирига бориб хаммаси 70 ...он сумдан ошди. Бухоро вилояти мехнаткашлари хам ...ашхалк харакатидан четда колгани йук. Улар 1941 сентябрь ойи охиригача 7 миллион сумдан ортикрок ...ни ...б, мудофаа фондига топширганлар[1].

...Агарчиня 1941 йил охиригача Узбекистонлик дехконлар ...ги солдат ва командирларга янги йил совгаси си... ... 51 вагон сабзавот, куритилган мева ва иссик ки... юборган булса , Бухоро вилояти мехнаткашлари 1941 ...20 октябргача 61 хил кийим-бош, оёк-кийим ва бошка ...кийимларни йигиб Кизил Армия жангчиларига юборди. Жумладан, 190 дона бош кийим , 449 жуфт валенка , ... жуфт пахтали шим, 98 дона шинель , 447 дона пальто, ...ит чарм этик, 1793 дона даструмолча , 165 дона ёс... юборилган [2] .

Бухоро вилоятининг барча туманлари ахолиси сингари ...кдувон тумани мехнаткашлари хам 1941 йил 25 ...гача 54 хил иссик кийим ва турли нарсаларни Кизил ...Армия жангчиларига юборди, шулардан 284 дона янги,

---

[1] ...Бухоро вилоят давлат архиви, ф. 1157 , 1-руйхат.65-...-варак

[2] ...Уша жойда, ф.1023, 1-руйхат.140-иш.122-в.сах.

20 дона ишлатилган пилзак, 40 жуфт пайтава, 49 жуфт янги, 21 жуфт ишлатилган жунли кўлкоп, 1 жуфт валенка, 42 дона янги, 16 дона ишлатилган шим, 3 дона янги, 30 дона ишлатилган ёстик, 6 дона янги, 2 дона ишлатилган сочик, 16 та кўрпача, 2 дона шинел юборилди[1]

1942 йил апрел ойида Бухоро меҳнаткашлари республикамизнинг барча халқи сингари иккинчи иссиқ кийим-бош йиғиш ҳаракатини бошлади. Қиска фурсатда вилоят меҳнаткашларидан 51 хил кийимлар йиғиб олинди ва Қизил Армия жангчиларига юборилди. 700 дона пахтали шим, 83 дона ёзги шим, 32 жуфт валенка, 568 жуфт пайпок, 7355 дона турли хил бош кийимлар, 428 жуфт жунли пайтава, 963 дона кўйлак, 905 дона пахтали пилзак, 6 дона сочик ва бошка нарсалар шулар жумласига киради.[2]

1942 йил май ва июн ойида учинчи марта иссиқ кийим-бош йиғиш ҳаракати бошланиб, Бухоро вилояти меҳнаткашлари ҳам бу иссиқ кийим йиғиш ва Қизил Армия жангчиларига юбориш ҳаракатидан четда колгани йўқ. Жумладан: 300 дона ички кийим, 3000 дона иссиқ пилзак, 3500 дона простин, 7000 дона сочик, 13500 кг жун ва бошка нарсалар юборилган.[3]

1942 йил 1 октябрда тўртинчи бор иссиқ кийим йиғиш

---

1. Бухоро вилоят давлат архиви, ф 1023, 1-рўйхат, 140-иш, 122-варек.

2. Бухоро вилоят давлат архиви, ф 1023, 1-рўйхат, 140-иш, 32-варақ.

3. Уша жойда, 39-варақ.

...ди. Бухоро вилояти меҳнаткашлари 360 дона бош ..., 400 дона коракўл терисидан бўлган телпак, 405 ... пилзак, 110 дона шим, 900 дона валенка, 89 дона ... жунли пайпок, 215 дона иссиқ кўйлак, 211 дона ...р, жами 20 га якин турли хил нарсаларни тўплаб ...илар[1].

1941 йил сентябрдан камал ҳолатда колган Ленинг... ...чиларига иссиқ кийим ва озиқ-овкат совғалари ...

Бухоро меҳнаткашлари 1942 йил 15 апрелгача Ленинг...чилари учун 20 кг ёғок, 502 кг май..., 5178 ...илган ўрик, 5 кг чой, 4030 кг печенье, 109 литр ..., 4899 литр вино, 5 л арок, 204,8 кг ёғ, 113 кг ..., 499 600 дона тухум, 3 дона одеколон, 238 ... ма..., 685 кг сабзи ва пиёз, 117 кг куритилган гўшт, ... кг товук гўшти, 16119 кг мол гўшти, 12800 кг кури... мевалар юборди[2].

...бек халқи Ватан ҳимоясига, Қизил Армияни курол... билан таъминлашга жуда катта ёрдам бериб, танк ...исига 675 миллион сўм, 30 миллион 603 минг сўмлик ... заём, 574 сўмлик пул-буюм лотореяси топшириш ба... ...е ҳиссасини кўшди. Ўзбекистон 4 йил ичида фронтга ... 218 минг тонна ҳарбий анжомлар, курол...лар, ўк-дорилар юборди. Булар жами 12 минг вагон

...хоро вилоят давлат архиви. ф. , 149 иш, 65-варак.

...ухоро вилоят давлат архиви. ф7 1023, 1-рўйхат, ...иш, 73-варак.

ни тешкил қилди. Ана шу маблағларнинг 1/6 қисми Бухоро вилояти меҳнаткашларининг улушидир [1].

1942 йил 3октябргача Бухоро вилояти меҳнаткашлари Қизил Армия учун жуда кўп миқдорда озиқ-овқат маҳсулотларини махсус яшикларга солиб, совға сифатида юборганлар. 19266 кг қуритилган гўшт, 15067 кг буғдой, 2032 кг майиз, 894,5 кг сариқ ёғ, 10 тонна печенье ва шулар жумласидандир [2].

1942 йил 22 февралда когонликлар Қизил Армия жангчилари учун байрам совғалари тўплаб юборганлар. 4500 кг олма қоқи ва майиз, 1146 кг қовун қоқи, 100 банка гўштли консерваларни когонликлар юборганлар [3].

1942 йил февраль ойи охирида Янги-Бозор қишлоқ хўрсидаги Каганович номли артель аъзолари Қизил Армияга 50 литр вино, 100 кг қуритилган ўрик, 6 кг сариқ ёғ, 44 кг асал юборганлар [4].

1942 йил февраль ойи охирида Фрунзе номли қишлоқ хўжалиги артели аъзолари 300 кг гўлиш, 20 литр вино, 100 кг помидор қоқи юборган бўлса, Бухоро тумани колхозчилари 3500 кг қуритилган гўшт, 10 тонна гўлиш, 35 кг сариқ ёғ, 30 кг асал – жами 2 вагон юк совға Қизил Армия жангчиларига юборилди [5].

---

1 Бухоро вилоят давлат архиви, ф. 1023, I-рўйхат 78 варақ.
2. Ўша жойда , 140-иш, 68-варақ.
3. Ўша жойда ф. 930, I-рўйхат, 24- иш, 54-варақ.
4. Ўша жойда ф. 1220 , I-рўйхат,33-иш, 65-варақ.
5. Ўша жойда ф. 930, I-рўйхат, 24-иш, 67-варақ.

...линград ҳимоячилари учун вилоят районларида ...р тўплаш ишлари давом этди. 1942 йил 11 апрелда ... тумани колхозчилари 200 кг майиз, 560 кг гўлиш, ... вино, 50 кг ёғ, 20 кг асал, 1500 дона тухум, ... райони 530 кг гўшт, 400 дона тухум, 150 кг гў-

...тал-Тепа тумани меҳнаткашлари эса 150 кг гўлиш, ... ёғ, 1700 дона тухум, 650 кг гўшт.

...когонликлар 3960 кг гўлиш, 278 яшик вино, 69 ши... ...рт, 65 кг майиз тўплаб юборганлар [1].

...ийдаги мисоллардан кўриниб турибдики, Бухоро ... меҳнаткашлари учун фронтларда жон бериб-жон ... жангчиларга ҳамдард, ҳамнафас бўлдилар. Жанг... совға сифатида юборган нарсалари уларнинг кучи... ...қилди ҳамда фашист-босқинчиларга қарши янада ...абор курашга руҳлантирди.

...941 ва 1942 йилларда ғалладан мўл ҳосил олиб, ...стни ғалаба бўлгунча эҳтиёжини қоплаш учун колхозчи... ...қоний меҳнат қилдилар.

...вердлов туманидаги Ленин номли колхоз хўжалиги ...чилари вилоятнинг бутун колхозчиларига очиқ хат ... мурожаат қилди. Мурожаатда шундай дейилган эди : ...ил Қизил Армия жангчиларининг оилаларини ва ар... ...т барча аъзоларини келгуси йил ҳосилигача ғалла ...таъминлаймиз. Колхозчиларимизнинг зўр меҳнати ба... ...латни ғалла танқислигидан халос қиламиз. Қаҳрамонлар-

---

...харо вилоят давлат архиви, ф. 930, I-рўйхат,24-иш, ...рақ.

лигида , биргаликда меҳнат қилиб, икки-уч марта кўпроқ ҳосил оламиз » [1].

Ленин номли жамоа хўжалиги колхозчиларининг очиқ хатини вилоятнинг барча колхозчилари қўллаб-қувватладилар. Улар ҳам шу ташаббусга қўшилиб меҳнат қилдилар. 1941 йилда галлани йиғиб-териб олишда меҳнат унумдорлигини 17,8% оширдилар. Бу эса ўтган йилгига нисбатан жуда катта кўрсаткич эди. Минг-минглаб кишилар далаларда меҳнат фронтининг қаҳрамонлари бўлдилар. Вилоятнинг Янгиариқ қишлоқ советидаги " Ленин йули " артелининг колхозчилари мусобақанинг ғолиблари бўлдилар.

1941 йил 28 октябрда вилоят пахтакорлари пахта планини 114,2% қилиб бажардилар. Урушнинг дастлабки йилларидан бошлаб, меҳнат қилиш учун далаларга кексалар ҳам ёшлар ҳам чиқдилар. Китоб туманидаги " Матбуот " жамоа хўжалиги аъзоси Тухфахон Маликова " Стахановчасига ишлайман, бутун кучимни фронт учун сарфлайман" , деб мурожаат билан чиқди. У 1941 йил октябрь ойигача 8 тонна пахта терди.

1942 январида Косон, Қарши ва Бешкент туманлари биргаликда Косон сув омборини курдилар. Бу сув омбори уруш йилларида Қарши чўлларидан мўл қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришда катта роль ўйнади.

Вилоят пахтакорлари 1942 йилда 122 минг 862 гектарга пахта экиб, 66минг 700 тонна пахта олдилар. Колхозчилар 1943 йилда мўл ҳосил олиш учун 1942 йилда оширш

---

1. Р. Х. Аминова. Колхозное крестьянство Узбекистана в годы Великой Отечественной войны . Ташкент.97-бет.

...лаб , далаларни кудгор киддилар, зовурларни то-
...лар.Улар эрта тонгдан кечгача далаларда мехнат
...адилар.Уларнинг фронтда туриб мехнат килаётгандек
...либ,душманга булган нафратлари янада юкорирок мех-
...нга чорларди.

1943 йил бошида Бухоро туманидаги Чорбакир кишлок
... Ленин номли кишлок хужалик артелининг хотин-
...ри вилоят хотин-кизларига мурожаат килиб,
...ларини яхши уштириш, кунлик нормани 2-3 баравар
...иб бажариш оркали пахтадан мул хосил олиш мумкинли-
... курсатган эдилар. Улар мурожаатларида шундай деган
... " Хозирги пайтда Кизил Армияга бизнинг ёрдамимиз
..., биз мардонавор душман билан жанг килаётган жа-
...чиларимизни куроллантиришимиз ва озик-овкат
... таъминлашимиз керак. Бизнинг вилоятимизда барорта
...отин-киз колхозчи, тракторчи, МТС ва хамма хужали-
...чиси кунлик нормаларни 2-3 марта ошириб бажармас-
...маслиги керак " . Бу мурожаатни бутун вилоят
...чилари , тракторчилар, МТС ва совхоз ишчилари
...б-кувватладилар ва кунлик нормаларни ошириб ба-
...лар.1943 йил апрелда Лаглака кишлок советидаги
... номли кишлок хужалик артели аъзолари фронтга 30
... иш хакларини утказдилар.

Урушнинг огир кунларида ишчилар ва дехконлар жуда
...ювокада мехнат килиб, бир-бировларига кумаклашиб,
... учун махсулот ишлаб чикариш хажмини оширганлар.

1942 йил апрель ойида республика хукуматининг ка-
... асосан шахарликлар, студентлар ва укувчилар
... хужалик ишларига жалб килинадилар.

1943 йил бошидан шаҳарлик ишчилар қишлоқдаги 10 минг тракторни ва 800 комбайнни таъмирлаб, ишга туширишга кўмаклашдилар.

1943 йил февраль ойидан вилоятдаги барча жамоа хўжаликлари ва давлат хўжаликларига бириктилиб, ишчилар қишлоқ хўжалик техникасини таъмирлаб берса, деҳқонлар қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлай бордилар.

1943 йил 10 сентябрда вилоят раҳбариятининг бевосита кўрсатмаси билан барча корхоналар пахта йиғим-теримига ёрдам беришга киришдилар.

Жумладан : " ВЛКСМ ХХ- йиллиги " тикув фабрикаси, ойк кийимлари фабрикаси, Ромитан туманидаги жамоа хўжаликларидан 42 тонна мева-чева олдилар.1943 йил охиригача велосипед заводи, вилоят МТСларига 27 минг дона қишлоқ хўжалик машиналари қисмларини берди ва заводнинг 70 ишчиси йил охиригача қишлоқ хўжалик ишларига кўмаклашди. « 1

1943 йил октябрь ойи бошларида Вобкент тумани деҳқонларига кўмаклашиш учун пед-институт талабаларидан 300 киши, фельдшерлик курси тингловчиларидан 100 киши ёрдамга бордилар.1943 йил кузида Бухоро вилояти бўйича 25 минг киши пахта йиғим-теримига иштирок этди . 2

1944 йил февраль ойида вилоят раҳбариятининг қарори билан хўжаликлар Бухоро, Свердлов , Ромитан, Шофир-

---

1. История Бухары. С древнейших времен до наших дней. 1976 й.Ташкент, 264-бет.

2. Уша жой, 264-бет.

зил-Тепа тумашлардаги 51 жамоа хўжалиги Бухоро
ги бир неча корхоналарга бириктириб қўйилди. Са-
орхона ишчи ва хизматчилари йил ўрталаригача
дона эҳтиёт қисмлар, оёқ кийимлари,
лар жами I миллион сўмлик маҳсулотни етказиб
I

1944 йил июнь ойида шаҳарликларнинг қишлоққа ёрда-
и кўзга кўринарли бўлди.

1944 йил июнь ойи давомида Бухоро шаҳридаги са-
рхоналари 1500 дона ер ишлатиш ускуналари, 704
сарлик асбоблари, II станок ва 24 минг дона
р қисмларини етказиб берди. 1944 йил давомида ша-
лар қишлоққа жами 46447 дона тракторлар эҳтиёт
ри, жуда кўп кетмон, ўроқ ва бошқа қишлоқ хўжалик
ларини етказиб берди. Бухоро шаҳридаги ТЭЦ, ти-
брикалари шундай корхоналардандир.[2]

ҳарликларнинг бағрикенг ёрдамлари вилоят деҳқонла-
рини янада кўтарди ва 1944 йилда 200 минг тонна
хта хирмонини яратишда улар катта кўмак бердилар.
1945 йил 13 февралда Бухоро шаҳар раҳбариятининг
васи билан вилоят корхоналари 200 дона ер ишлатиш
лари, 7 минг кетмон, 25 минг дона тракторлар эҳ-
қисмлари ва 96 та жамоа хўжалигига турли кийим-
р етказиб берди.

1945 йил давомида вилоятдаги 84 саноат корхонаси

тория Бухары. 265-бет.

шойда, 265-бет.

МТС ларга жуда катта ёрдам берди. 22500 киши қишлоқ хўжалик техникасини таъмирлашга кўмаклашди. Вилоят деҳқонлари 1945 йилда 40 минг дона тракторлар қисмлари, 1053 дона ер ишлатиш асбобларини [illegible] қабул қилиб олдилар[1].

Уруш йилларида қишлоқ хўжалик техникасини бошқарадиган мутахассислар тайёрлаш шаҳарлардаги механизация мактаблари зиммасига юклатилган эди.

1941 йилда вилоятдаги МТС лар олдидаги 2 ойлик курсларни тугатган 3351 киши механизаторлик касбини эгаллади. Шунинг 2366 таси хотин-қизлар эди.

1942 йилнинг 9 ойи давомида биргина Бухоро районлараро авто-тракторчилар тайёрлаш мактаби 226 тракторист, 20 механик, 24 ҳайдовчи тайёрлади. Шунинг 44 таси хотин-қизлар эди.[2]

1943 йил 20 январда Қашқадарё вилояти ташкил қилинди. Бухоронинг кўпгина туманлари янги вилоят артеллари учун 100 тонна уруғлик юбордилар. 1943 йил январдаёқ Шофиркон тумани колхозчилари 30 тоннадан ортиқ арпа ва буғдойни, Сталин ва " Қизил Байроқ " колхозчилари 130 ц уруғликни, Ғиждувон тумани 100 ц, Свердлов тумани 450 ц уруғликни Қашқадарё вилояти артеллари учун етказиб бердилар. Бу янада кўпроқ ғалла ҳосили олиш имконини берди.

1943 йил сентябрда Республика

---

1. История Бухары. Ташкент, 1976 йил, 266-бет.

2. Уша жойда, 267-бет.

... хужалик илгорларининг кенгаши булиб утди. Кенгаш ... вилоят галлакорлари хам иштирок этдилар. Бу кен- ... Бухоро вилоят Сталин номли давлат хужалик рахбари ... мактанади ва нутк сузлади. Бухоро вилоятида хам - ... хужалик активларининг слёти булиб утди. Слётда ... хужалик экинларининг хосилини кучайтириш ва чор- ... ривожлантириш масалалари курилди.

Бу слёт колхозчилар Кизил Армияни галла билан ... даражада таъминлаш учун ортикча галланинг хам- ... давлатга сотамиз деб якдиллик билан карор кил- ... Бухоро тумандаги Сталин номли жамоа хужалиги ... илгор жамоа хужалиги булишига карамасдан, дон ... кам олган. 1942 йилда колхоз 40 гектар ерга дон ... хар гектаридан 9 ц. дан хосил олган булса, бу йил ... гектар ерга дон экиб, хар гектаридан 15,5 ц. хосил ...

Бухоро вилоятида галла далалари кенгайтирилди. 1940 йилда галла далалари 14 минг гектар булган ..., 1943 йилда 64 минг гектарга кенгайтирилди.

1943 йилда Бухоро вилояти дехконлари 113 минг 300 ... галла етиштирди. Коракул райони " Пролетар " колхози ... йилда пахтадан уртача хар гектаридан 22 ц. дан хо- ... олиб, Коракул районида юкори курсаткичга эга бул- ... Аммо Бухоро вилояти 1942 йилда давлатга пахта ... планини 78,8%га бажарди, холос. Бу эса 101 минг ... камчилик ташкил килади.

1943 йилда пахта планининг бажарилмаслигининг бир ... объектив сабаблари пахта экиш майдонларининг ... кискарилиши, купгина пахта экиладиган ерларга галла

эканини, ишчи кучининг етишмаслигидан иборат эди.

Бухоро вилояти фашизмга қарши уруш йилларида республикада йирик чорвачилик вилоятларидан бирига айланди. Вилоят чорвадорлари олдиларидаги барча қийинчиликларни енгиб, юқори кўрсаткичларни қўлга киритдилар. Улар давлатга гўшт, жун ва бошқа чорвачилик маҳсулотлари топшириш мажбуриятларини бажариб бордилар. Гўшт топшириш плани I942 йилда I30 % , I944 йилда I32,3% ва I945 йилда I60 % қилиб бажардилар.

Урушнинг биринчи кунларидан бошлаб вилоят қишлоқ хўжалиги ходимлари олдида тез фурсатларда қишлоқ хўжалигини ҳарбий изга кўчириш, яъни фронтни, Қизил Армияни озиқ-овқат билан таъминлаш ва саноат учун хом-ашёлар етказиб беришдан иборат муҳим вазифа турар эди. Чунки урушнинг дастлабки ойларида жуда катта ғаллакор туманлар душман қўлига ўтиб кетган эди. Оқибатда бу вазифани бажариш мамлакатнинг шарқий ҳудудлари зиммасига юкланган эди.

Бухоро вилояти қишлоқ аҳли урушнинг биринчи кунларидан бошлаб кўчириб келтирилганларни ўз бағрига олди. Қишлоқ аҳли иссиқ кийим йиғиш , аскарлар учун совғалар тайёрлаш ишида биринчилар қаторида туриб фаолият кўрсатдилар. I941 йил 23 июнда Вобкентда меҳнаткашларнинг катта митинги бўлиб, ушбу митингда янада унумлироқ меҳнат қилиш, пахта ораларига ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларига ишлов беришни кучайтириш орқали юқори ҳосил олиш ташаббуси билан чиқдилар[1].

I. "Красная Бухара", 25 июнь, I941 йил.

...жойкентликлар ташаббуси бутун вилоят деҳқонлари томонидан қўллаб-қувватланди ва кўпчилик жамоалар ва ...да аҳли бу ташаббусга қўшилдилар. Ғиждувон тумани... МТС тракторчиси Омон Раҳмонов ўзининг " Универсал" тракторини билан 1941 йил 8 июлгача 1075 гектар ерга ... бериб, 254 кг ёқилғини тежашга муваффақ бўлди. ...торчи Рамзи Сафаров, Э. Икромовлар ҳам кунлик нор...ларини 2-2,5 баравар қилиб бажардилар. Хотин- қиз - ...торчилари ҳам бу ташаббусга қўшилиб, эрлари ўрнига ..., кунлик нормаларини ошириб бажара бордилар. ... : З. Иброҳимова, Олия Қурбоновалар ана шундай ...бускор тракторчилардан эди[1]. 1941 йил 29 июлда Бу... туманидаги Шофиркон қишлоқ Шўросига қарашли деҳ...р йиғилиб навбатдаги вазифаларни белгилаб олдилар. ...йиғилишда қишлоқ шўроси раиси Маҳмудов ўрим- йиғим ...ининг бориши, пахта орасига ишлов бериш тўғриси... ...ириб, тез фурсатларда ғалла йиғим-теримини ..., жамоат чорваси учун дағал хашак йиғишни бош... давлатга гўшт, сут, жун, мева, сабзавот топшириқ...ларини бажариш зарурлиги ҳақида тўхталиб ўтди. ...ша қарорадан руҳланган Зуҳур бобо, Алимова ва бош...р фидокорона меҳнат қилиб, кунлик нормаларини 200 % ... бажардилар.

...Алимова меҳнат қилаётган " Коммуна " хў...жалиги туманда биринчи бўлиб гўшт, сут, ғалла ...риш планларини ошириб бажарди. Қоракўл туманидаги ... қишлоқ шўросидаги Сталин номли хўжалик аъзолари

---

[1] ...асная Бухара", 13 июль, 1941 йил.

1941 йил. ўзларининг фидокорона меҳнатлари билан душманни тор-мор қилишга астойдил кўмаклашдилар. Жамоа хўжалиги аъзолари уруғгача ҳар куни 18 га ерга ишлов берган бўлсалар, 100 дан ортиқ эркаклар фронтга кетганлигига қарамай, ҳар куни 28-29 га ерга ишлов бердилар. Ғиёс Камолов, Ҳамроев, Ҳафизовлар ҳар кунлик нормаларини 200-300 қилиб бажардилар[1].

Ғиждувон ва Шофиркон туман деҳқонлари 1941 йилда мўл пахта ҳосили етиштирдилар ва давлатга топширдилар.

1941 йил 17 сентябрда Шофиркон, 19 сентябрда Ғиждувон тумани деҳқонлари пахта тайёрлаш йиллик режаларини бажардилар..

Ғиждувон туманидаги Сармижон қишлоқ шўросидаги Сталин номли жамоа хўжалиги меҳнаткашлари 1941 йилда ҳар г. ердан 22 центнер ўрнига 26 центнердан ҳосил олдилар.

" Большевик" , " Иттифоқ" , Фрунзе номли жамоа хўжалиги деҳқонлари ҳам жуда мўл пахта ҳосили олдилар ва режани ошириб бажардилар[2].

Ана шундай илғорлар вилоятнинг бошқа туманларида ҳам бор эди. Жумладан : Бухоро туманидаги Ленин номли жамоа хўжалигининг Раҳим Ғуломов бригадаси, " Қизил трактор " жамоа хўжалигининг Тўхта Қурбонов, Ромитан туманининг " Ленин " номли жамоа хўжалигидан Эргаш

---

1. "Красная Бухара". 1 августа 1941 год.

2. Бухоро вилояти давлат архиви, ф. 1184, 1-рўйхат 39-иш, 17-варақ.

...ов бригадаси, Сталин номли жамоа хўжалигидаги ... бобо бригадаси, Свердлов туманидаги " Коммун... жамоа хўжалигидаги Курбонов бошлик бригадалар ...нида хар га ердан 50 центнер ва ундан хам ошириб ... тайёрлаганлар [1].

1941 йилда Бухоро вилоятининг аксарият туманлари ... тайёрлаш режаларини ошириб бажардилар. Кумалаган, ... , Гиждувон, Шофиркон, Кизил-Тепа туманлари хар г. ... режадагига караганда 4-5 центнердан ошириб пахта ...ирдилар.

1941 йил охиригача мамлакатнинг гарбий худудларида ...катта галлакор туманлар душман кўлига ўтиб колган... учун, Иттифок хукуматининг кўрсатмасига кўра, ... 1943 йилларда пахта майдонлари кискартирилиб, ... экиладиган майдонлар кўпайтирилишини кўзда тутил...

Ушбу кўрсатма асосида , вилоят 1942, 1943 йиллар... ...та майдони кискариб, галла экиладиган майдонлар ...ди. Шунинг учун 1942,1943 йилларда Бухоро вилояти ...йилга нисбатан 9 баравар кўп галла етиштирган ва ...давлатга топширган эди [2].

1942 йилда вилоятда асосий кишлок хўжалиги махсу...лари галла, гўшт, сут махсулотлари ишлаб чикариш ...ошган , албатта,пахта етиштириш вилоятда хамайтган

---

[1] ...ив пойди . Ф I. I-рўйхат. I08-иш. I0 варак.
[2] "Правда Востока ". 1944 йил. 8 январь.

Жумладан : 1941 йилда 705 центнер галла етишти-рилган бўлса, бу кўрсаткич 1942 йилда 823.5 центнерга етган ёки 1941 йилга нисбатан 118.5 % ни ташкил этган.

1941 йилда 60.7 центнер гўшт етиштирилган бўлса, 1942 йилда бу кўрсаткич 74.6 центнерга етказилган, ёки 1941 йилга нисбатан 113.9%ни ташкил қилган.

1941 йилда 19.4 центнер жун тайёрланган бўлса, 1942 йилда 22.4 центнерга етказилган ва 1941 йилга нисбатан 103%ни ташкил қилган.

1941 йилда 3.8 миллион дона тухум тайёрланган бўлса, 1942 йилда 4.3 миллион донага етказилган. Бу эса 1941 йилга нисбатан 105.5%ни ташкил этган.

1941 йилда 16.9 минг кг сут ва сут махсулотлари тайёрланган бўлса.1942 йилда бу кўрсаткич 369.7 минг кг га етказилган ёки 1941 йилга нисбатан 352.8%ни ташкил қилган.

1942 йилда Бухоро вилояти қоракўлчилари 1941 йил-га нисбатан 14000 дона кўп қоракўл тери топширганлар ва режани 118.1% қилиб бажарганлар.[1]

1942 йилдаги пилла тайёрлаш режасини ҳам вилоят меҳнаткашлари муддатидан олдин бажарганлар. Яъни 1942 йилда бу соҳадаги режа 103.4% бажарилган. Бу кўр-саткични 1941 йилга нисбатан таққосласа анча кўп бў-либ, ҳар қутидан 43.2 кг дан пилла олинган. Ғиждувон, Қоракўл пиллакорлари ҳар қутидан 47- 52 кг

---

1. Бухоро вилояти давлат архиви , Ф. 1, 1-рўйхат. 147-иш,21-варақ.

...лаб тайёрлаб, вилоятда олдинги ўринларга чиқиб ...и.

1943 йилда вилоят қишлоқ хўжалиги меҳнаткашлари ... чиқариш ва давлатга топшириш режасини ошириб бажардилар.

1943 йилда Қоракўл туманидаги " Пролетар " жамоа ...иги деҳқонлари пахтадан жуда юқори ҳосил, яъни ҳар ...га 22 ц дан ҳосил олдилар.[1]

1944 йил бошида ўзбек пахтачилари республика меҳнаткашларига мурожаат қилиб, кўпроқ ҳосил олиш ва шу ...и ғалабага ҳисса қўшишга чақирган эдилар.

...ана шу мурожаатга жавобан Қоракўл туманидаги ...илов " жамоа хўжалиги теримчилари Камолов Нур , ...ва, Зулайҳо Ашурова, Ҳикматой Ҳайитовлар ҳар куни 130 кг дан пахта териб давлатга топширганлар.

1942 , 1943 йилларда республикадаги барча вилоятлардаги каби Бухоро вилоятида ҳам пахта етиштириш ва ...га топшириш ҳажми объектив ҳолда камайган , ви... пахта тайёрлаш ҳажми 1941 йилда 1940 йилга нисбатан 119.4 фоизни ташкил қилган бўлса, 1942 йилда 51.9 ... 1943 йилда эса 50.3 фоизни ташкил қилган.[2]

Бухоро вилояти 1942 йилда режадагига қараганда 53 311 тонна кам пахта етиштирган. Вилоят деҳқонлари ...дан 41 миллион сўм маблағ ололмадилар, оқибатда

---

[1] ...вклад трудящихся Узбекистана в Победу в Великой Отечественной войне. Ташкент, 1975 йил 93 - бет.

[2] ...хоро вилояти давлат архиви, Ф1184, 1-рўйхат, 39-иш, ...варақ.

I94I йилга нисбатан I80 миллион сўм кам даромад килдилар.[I]

I944 йил 6 мартда бўлиб ўтган Узбекистон Компартияси / большевиклар / М. К. нинг X- Пленумида У. Ю. Юсупов нутк сўзлаб, I942 ва I943 йилларда кишлок хўжалиги, жумладан пахта етиштириш учун пахта майдонлари камайганлигини айтиб, навбатдаги вазифа сифатида пахта етиштиришни кўпайтириш зарурлигини кайд килди. Шуни кайд килиш керакки, Узбекистов Компартияси / б / М.К. нинг I944 йил март Пленуми яна республикада, жумладан Бухоро вилоятида пахта етиштиришни сунъий равишда кўпайтириш учун туртки бўлди. Ушбу Пленум карорида I944 йилдаёк пахта экиладиган майдонларни I5% пахта етиштиришни I.5 баравар ошиши кайд килинган эди[2].

Ушбу Пленум карордан келиб чикиб, Бухоро вилоятида хам I944 йилдан бошлаб пахта етиштиришни кўпайтириш вазифаси кўйилди, жумладан, жамоа хўжаликларида звенолар ўзини окламаганлиги сабабли тугатилиб, бир неча звенолар ўрнига дастлабки йирик бригадалар ташкил килинди. Амалга оширилган чоралардаги сиёсий- ташкилий ишлар ўз ижобий самарасини берди.

I944 йилда пахта ва бошка кишлок хўжалик махсулотлари етиштириш хажми оша бошлади. Биринчилардан бўлиб Вобкент туманидаги Будённий номли кишлок

I. Уша жойда, ф.II84, I-рўйхат, I59-иш, I3-варак.

2. Бухоро вилояти хокимияти олдидаги архив, ФI., I-рўйхат, I93-иш, 4-варак.

ертасида юқоридаги тадбирлар ўтказилиб, натижа-
этиштириш ҳажми ошди. Ушбу хўжаликда 4 та бо-
янгидан ташкил қилинди ва излаб хотин-
дала ишларига жалб этиш имкониятлари яратилди.
вилоят деҳқонлари 1944 йил 10 декабрда пахта тай-
режасини бажариб, давлатга 811 минг тонна пахта
лар. Кўп колхоз ва давлат хўжаликлари юқори хо-
. 717 та хўжалик пахта етиштириш ҳажмини уруш
йиллари даражасига етказди. 334 бригада, 1650
р гектардан 30 центнердан ҳосил олдилар. [illegible]
[illegible] бўлиб пахта тайёр[illegible]
[illegible][2].

2 йилга нисбатан 35 минг 60 тонна кўп пахта
берилди. 1943 йилга нисбатан ҳосилдорлик 33 %
Пахта етиштириш умумий ҳажмини Гиждувон, Бухо-
и деҳқонлари урушгача бўлган даражага етказди-
-Тепа, Қоракўл, Свердлов туманлари деҳқон-
урушгача бўлган даражага яқинлашдилар.
йилда ҳам вилоят пахтакорлари фидокорона меҳ-
. 1944 йилга нисбатан 18 минг 310 тонна кўп
тайёрладилар.
оро чорводорлари ҳам деҳқонлар сингари уруш
кўпроқ гўшт, сут, жун етказиб бериб,

вилояти давлат архиви ф. 1184, 1-рўйхат, 38-
варақ.

стон республикаси марказий давлат архиви, ф -
рўйхат, 2661-иш, 173-варақ.

галабага катта ҳисса қўшдилар. Бухоролик чорвадорлар уруш йилларида фронтга, Когон озиқ-овқат махсус таъминот пунктига ва бошқа жойларга гўшт, чорва маҳсулотлари етказиб беришга қарамасдан, чорва моллари туёғини кўпайтиришга эришдилар.

1940 йилдаги вилоят чорва молларини сонини 100% десак, чорва моллари сони 1941 йилда 1940 йилга нисбатан 110%ни ташкил қилган эди.
1942 йилда 1940 йилга нисбатан 124 %ни,
1943 йилда 1940 йилга нисбатан 134 % ни,
1944 йилда 1940 йилга нисбатан 130 % ни,
1945 йилда 1940 йилга нисбатан 126 %ни ташкил қилган.

Вилоят чорвадорлар гўшт ва жун топшириш топшириқларини тўлиқ бажаришга эришганлар, жумладан, жун етиштириш ҳажмини 1941 йилда 100%дейилса,
1942 йилда 1941 йилга нисбатан 118,1%ни ,
1943 йилда 1941 йилга нисбатан 120,4%ни ,
1944 йилда 1941 йилга нисбатан 112,7 %ни ,
1945 йилда 1941 йилга нисбатан 117,3 % ни ташкил қилган.[1]

Гўшт етиштириш ҳам ўсиб борган эди. 1941 йилда тайёрланган гўшт ҳажмини 100 %дейилса,
1942 йилда 1941 йилга нисбатан 130 %
1943 йилда 1941 йилга нисбатан 125%
1944 йилда 1941 йилга нисбатан 132 %

---

1. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви. Ф 837, 32-рўйхат, 2661-иш, 193-варақ.

йилда 1941 йилга нисбатан 160,8% гўшт тайёрланган[1].

Бухоро вилояти пиллакорлари уруш йилларида пилла ...ирини кўпайтирдилар ва бу билан немис-фашист бос...ларига қарши қиддатли жанг қилган авиация қисмла... кўпроқ парашют етказиб бериб, фашистлар устидан ...ган ғалабага муносиб ҳисса қўшдилар.

1943 йил бошларида Ромитан туманидаги Калинин ... артель пиллакорлари барча вилоят пиллакорларига ...ват қилиб, пилла ҳосилдорлигини ошириш ташаббуси ... чиқдилар[2], у вилоятдаги барча пиллакорлар томони... ...лигин кутиб олинди.

...ждувон, Ромитан, Шофиркон туманларида пилла ...рив олиб, ҳар қутисидан 100 кг гача пилла олинди.

Вилоятда уруш йиллари пилла етиштириш кўпайиб, ... йилда ҳар қутидан 28,9 кг пилла олиниб, йиллик 67,3% бажарилган бўлса, 1941 йилда ҳар қутидан 43,2 ... пилла олиниб режа 107,2%

... йилда ҳар қутидан 44,9 кг режа 105, 8% .

... йилда ҳар қутидан 45,3 кг , режа 100,5% .

... йилда ҳар қутидан 41,4 кг , режа 94,2 % .

... йилда ҳар қутидан 45,3 кг , режа 106,2% бажарилди.

---

[1] ...а жойда ф. 837, 32-рўйхат, 2662-рўйхат, 1-варақ.

[2] Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви, ф.837 ...-рўйхат, 2662-иш, 39-варақ.

МУАЛЛИФЛАР ҲАҚИДА МАЪЛУМОТ

ҚОСИМОВ ФАРҲОД ҲАБИ-БОВИЧ—1941 йилда туғилган, тарих фанлари доктори, профессор. Бухоро Давлат Университетида Қардош халқлар тарихи кафедрасининг мудири. Ўзбекистон ва Марказий Осиё халқлари тарихи ва тарихшунослиги муаммолари устида илмий изланиш олиб бормоқда.

АҲРОРОВА МУБИНА МУХ-ТОРОВНА— 1931 йилда туғилган. Қардош халқлар тарихи кафедраси фахрийси. Бухорода хотин-қизлар ҳаракати тарихига бағишланган мақолалар муаллифи. Ёшлар ўртасида катта ва самарали ўқув-тарбиявий иш олиб бораётган тажрибали педагоглардан бири.

РАШИДОВ УМАР ЖУРАЕВИЧ— 1950 йилда туғилган. Тарих фан лари номзоди, доцент. Бух ДУ катта илмий ходими. Ўрта Осиё да фуқаролар уруши тарихи бў йича мутахассис. Шу муаммони янги тарихий тафаккур руҳида ёритадиган докторлик диссерта цияси устида ишламоқда.

СИРОЖЕВ ОЧИЛ СИРОЖЕВИЧ 1951 йилда туғилган. Тарих фан лари номзоди, доцент. Фашизмга қарши уруш йилларида Ўзбекис тонликларнинг фидокорона меҳна ти ва фронтдаги жасорати ҳақи да рисола ва мақолалар чоп этиб, ушбу мавзуга бағишланган доктор лик тадқиқот тайёрламоқда.

ҚИЛИЧЕВ РАЖАБ ЭРГАШЕ-ВИЧ—1964 йилда туғилган. Бух ДУнинг тарих факультетини бити риб кафедранинг ёш ўқитувчиси сифатида фаолият кўрсатмоқда. Бухоро ҳунармандчилиги тарихи га оид номзодлик диссертацияси ни ёзиб тугатди. Журнал ва тўп ламларда чиқарган мақолалари шу мавзуга бағишланган.

МУНДАРИЖА

БЕТЛАР.

...БЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ-
...НГ ҚАРОРИ . . . . 5 – 7

...З БОШИ . . . . 8 – 9

...СИМОВ Ф.Х. АМИР ТЕМУР ВА БУХОРО . . . . 11 – 33

...ЛИЧЕВ Р.З. 19 АСР ОХИРИ – 20 АСР БОШЛА-
РИДА БУХОРО ШАҲРИДА ҲУНАР-
МАНДЧИЛИК . . . . 34 – 53

...ЛИЧЕВ Р.З. БУХОРО ҲУНАРМАНДЧИЛИГИДА БОШ-
ҚАРУВ УСЛУБИ . . . . 55 – 67

...СИМОВ Ф.Х. БУХОРО АМИРЛИГИНИНГ
...ИДОВ У.Х. ТУГАТИЛИШИ . . . . 69 – 93

...ИДОВ У.Х. БУХОРО РЕСПУБЛИКАСИДА ҚАРШИЛИК
ҲАРАКАТИНИНГ БИРИНЧИ БОСҚИЧИ
/1920 – 1922 й./ . . . . 95 – 123

...ОРОВА М.Н. БУХОРОДА ХОТИН – ҚИЗЛАР ҲАРАКА –
ТИ ТАРИХИДАН . . . . 125 – 151

...ЕВ О.С. БУХОРО САНОАТИ ФАШИЗМГА ҚАРШИ
УРУШ ЙИЛЛАРИДА . . . . 153 – 173

...ЕВ О.С. БУХОРО ВИЛОЯТИ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ
ФАШИЗМГА ҚАРШИ УРУШ ЙИЛЛАРИДА.. 175 – 198